

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

RÉVAI
KÜLFÖLDI
MESTERMŰVEI

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

RÉVAI KÜLFÖLDI MESTERMŰVEI

ANATOLE FRANCE

BONNARD SYLVESTER
VÉTKE

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

R É V A I K I A D Á S

ANATOLE FRANCE

BONNARD SYLVESTER
VÉTKE

(LE CRIME DE SYLVESTRE BONNARD)

FORDÍTOTTA:
SALGÓ ERNŐ

Országos Széchényi Könyvtár

R É V A I K I A D Á S

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

243. 705

ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR	
Növedéknapló	
1953. év	N/1397 SZ

ELSŐ RÉSZ

A művészet

Bonnard Sylvester vétke

Fordította: SALÓ ERNŐ

ELSŐ RÉSZ

A fatuskó

1849 december 24.

Papucsot húztam és belebújtam házikabátomba. Szememből kitöröltem egy könnycseppet, melylyel a folyóparti csípős szél fátyolozta tekintetemet. Dolgozószobám kandallójában vidám tűz lobogott. Páfrányformájú jégkristályok virágozták be az ablakokat s elfedték előlem a Szajná, hídjait és a Valois-k Louvre-ját.

A kandallóhoz toltam karosszékemet és forgatható frótámlányomat s elfoglaltam a tűz mellett a helyet, a mit Hamilkar kegyes volt meghagyni nekem. Hamilkar összekuporodva, orrát lábai közé dugva heverészett a polcz tetején, egy tollvánkoston. Egyenletes lélegzés dagasztotta sűrű és könnyű bundáját. Közeledtemre achat-színű szemgolyóival felpislantott félig nyitott szemhéjai közül, a melyeket azután nyomban lehunyt, gondolván: „Senki, csak a barátom“.

— Hamilkar, — mondám neki, kinyújtva lábaimat, — Hamilkar, szundikáló fejedelme a könyvek városának, éjszakai őrszem! te védelmezed a silány rágcsálók ellen a kéziratokat és könyveket, melyeket az öreg tudós szerény pénzüsszegnek és fáradhatatlan igyekvésnek az árán szerzett össze. É hallgatag könyvtárban, melyet a te katonai erényeid oltalmaznak, aludj Hamilkar, mint egy lustalkodó szultana. Mert te egyesíted magadban a tatár harczos félelmes ábrázatát Kelet asszonyának lankadt kelle-mével. Aludj, hősie és kéjre született Hamilkar, mígnem elkövetkezik az óra, mikor a holdfényben az egerek tán-

czot járnak a tudós Bollandisták *Acta sanctorum*-jai előtt.

E beszéd eleje tetszett Hamilkarnak és valami torokhanggal kíséerte, mely hasonlatos volt a leveses fazék duruzsolásához. A hogy' azonban hangom erősebb lett, Hamilkar fülének lekonyításával és homlokának csikos bőrért összeránczolva figyelmeztetett, hogy nem illik így szavalni. Ezt gondolta magában:

— Ez a könyvmoly sokat beszél, de nem mond semmit, míg ellenben gazdaasszonyunk minden szava értelemmel és tartalommal teljes; vagy valami lakomára vonatkozik, vagy pedig virgácsot ígér. Az ember mindjárt tudja, hogy mit akar mondani. Ez az öreg azonban olyan hangokat ont egymásra, melyek nem jelentenek semmit.

Igy gondolkodott Hamilkar. Átengedtem elmélkedésének és felütöttem egy könyvet, melyet érdeklődéssel olvastam, mert hogy kézirat-katalogus volt. Nem ismerem könnyebb, vonzóbb, kellemesebb olvasmányt, mint egy katalogust. Igaz, hogy a melyet olvastam, és a melyet Thompson úr, sir Thomas Raleigh könyvtárosa, 1824-ben állított össze, túlhajtott szükszavúsággal vétkezik és nem szolgál azzal a pontossággal, a mit először az én nemzedékemhez tartozó régiségbúvárok honosítottak meg a diplomatikai és paleographiai munkákban. Tért enged a kívánságnak és a sejtésnek. Talán ez az oka, hogy olvasása közben olyan érzés fog el, mely a nálam több képzelettel felruházott embernél álmodozásnak volna nevezhető. Csöndesen átadtam magamat gondolataim barangolásának, mikor gazdaasszonyom kedvetlen hangon jelentette, hogy Cocoz úr óhajt velem beszélni.

Mögötte csakugyan bepöndörült valaki a könyvtárba. Egy kis ember, egy vékonyka kabátba öltözött, nyiszlett formájú, szegény kis ember volt. Folytonos hajlongások között és bártortalan mosolygásokkal közeledett felém. Azonban nagyon halovány volt és noha még fiatal és élénk, betegnek látszott. Láttára, megsebesült gyököcskára gondoltam. Hóna alatt zöld vászonba takart csomagot tartott, melyet letett egy székre; azután szét hajlítva a vászon négy csücskét, egy sereg kis sárga könyvet fedett fel.

— Uram, — szólalt meg most, — még nem volt szerencsém, hogy ön ismerjen. Könyvügynök vagyok. A főváros legelső czégeit képviselem és abban a reményben, hogy ön ki fog tüntetni a bizalmával, bátorkodom önnek néhány újdonságot ajánlani.

Jóságos istenek! igazságos istenek! Micsoda újdonságokat ajánlott nekem a Coccoz nevű emberke! Az első könyv, a mit felém nyújtott *A nesle-i torony története* volt, különös tekintettel Burgundiai Margit és Buridan kapitány szerelmére.

— Történeti munka, — szólt, reám mosolyogva, — igaz történet.

— Úgy — feleltem — kétségtelenül nagyon unalmas, mert azok a történelmi könyvek, melyek nem hazudnak, mind igen kiállhatatlanok. Magam is írok való történeti munkákat és ha, szerencsétlenségére, ezek egyikével járna ajtóról-ajtóra, abban a veszedelemben forogna, hogy egész életében a nyakán marad, mert nem találna oly szakácsnőt, a ki eléggé megtévedne, hogy megvásárolja.

— Bizonyára, uram, — felelt a kis ember, csupa udvariasságból.

És folytonosan mosolyogva *Heloïse és 'Abélard szerelmé*-t ajánlotta, mire felvilágosítottam, hogy kóromban nincs mit kezdenem szerelmi történetekkel.

Újabb mosoly kíséretében a *Társas játékok szabályai*-t nyújtotta felém: piquet, bésigue, écarté, whist, domino, sakk.

— Hjah! — mondám neki, — ha emlékezetembe akarja idézni a bésigue szabályait, hozza vissza öreg barátomat, Bignan-t is, a kivel, mielőtt az akadémia ünnepélyes gyászmenetben a temetőbe nem kísérte, esténkint kártyázni szoktam, vagy pedig szállítsa le az emberi játékok léhaságáig e vánkoston alvó Hamilkar komoly értelmét, mert estémnek ma már ő az egyedüli osztályosa.

A kis ember mosolya kezdett elmosódni és valami szorongással vegyült.

— Ime, — mondá, — a társas szórakozások könyve, egészen új gyűjtemény, megtréfálások, szójátékok és

hogy miként lehet a piros rózsát fehér rózsává változtatni.

Azt feleltem neki, hogy már rég elszakadtam a rózsáktól, a mi pedig a megtréfálásokat illeti, beérem azokkal, melyeket tudtomon kívül tudományos munkáimban engedek meg magamnak.

Az emberke utolsó könyvével és utolsó mosolyával állt elő. Így szólt:

— Ime, az *Álmok kulcsa*, magyarázat minden lehetséges álmra, akár pénzről, tolvajról, halálról vagy arról álmodik az ember, hogy toronytetőről zuhan le . . . Minden benne van!

Megfogtam a parázskotrót és a tüzet piszkálva, feleltem kereskedelmi látogatónak:

— Igen, ám, barátom, de az álmok és még ezer más, vidám és szomorú dolog, mind összefolynak egyetlenegyben: az élet álmában; tud az ön kis könyve magyarázatot erre is?

— Igen uram, — felelt az emberke. — A könyv teljes és nem drága: egy franc huszonöt centimes, uram.

Nem erőltettem tovább a könyvügynökkel való beszélgetést. Nem merném állítani, hogy szavaim tökéletesen úgy hangzottak, mint a hogy' elbeszélem. Lehet, hogy írásközben kissé bővítettem rajtuk. Vajmi nehéz, még egy naplóban is, megtartani a betűszerint való igazságot. De ha nem is így mondtam, mindenesetre így gondoltam.

Bekiáltottam gazdaasszonyomat, mert lakásomban nincs csöngetyű.

— Teréz, — mondtam, — Cocoz úrnak, a kit lesz szíves kikísérni, van egy könyve, mely érdekelheti magát: az *Álmok kulcsa*. Szerencsémnek tartanám, ha elfogadná tőlem.

Gazdaasszonyom így felelt:

— Uram, ha az embernek nincs ideje ébren álmodni, alva sem ér reá. Istennek hála! időm futja a munkára és munkám elég az időre és én minden este elmondhatom: „Uram, legyen a te áldásod nyugovásomon!“ Nem töprenkedtem se állva, se fekve és velem nem esik meg, hogy ördögnek nézzem a párnámat, mint a hogy' unoka-

húgom tette. És ha szabad véleményt mondanom, azt tartom, hogy elég könyvünk van. Önnek ezer meg ezer, a mik elcsavarják a fejét; nekem kettő, a mi éppen elegendő: imádságos könyvem meg *A polgári szakácsnő*.

Ezeket mondva gazdaasszonyom, segített becsomagolni a kis embernek holmiját a zöld vászonba.

A Coccoz nevű emberke már nem mosolygott. Megnyúlt vonásain a szenvedés oly kifejezése látszott, hogy bűnbánatot éreztem, a miért egy ily szerencsétlen emberrel gúnyolódtam. Visszahívtam és azt mondtam neki, hogy úgy rémlik, mintha láttam volna könyvei között *Estelle és Nemorin történeté*-nek egy példányát, hogy nagyon kedvelem a pásztorokat és a pásztornöket és méltányos áron szívesen megvenném e két tökéletes szerető történetét.

— Egy franc és huszonöt centime-ért odaadom, uram, — felelt Coccoz, kinek arcza sugárzott az örömtől. — Igaz történet és ön meg lesz vele elégedve. Most már tudom, hogy milyen az ízlése. Látom, hogy szakértővel van dolgom. Holnap el fogom hozni a *Pápák bűnei*-t. Igen jó munka. Díszkiadást hozok, melyben színes képek vannak.

Megkértem, hogy ne tegye, és elégedetten útjára bocsátottam. Mikor a zöld vászon az ügynökkel együtt eltűnt a folyosó homályában, megkérdeztem gazdaasszonyomtól, hogy ugyan honnan pottyant hozzánk ez a szegény kis ember?

— Csakugyan pottyant, — felelt Teréz; — a tető alól pottyant, uram, a hol a feleségével lakik.

— Azt mondja, Teréz, hogy felesége is van? Csofálatos! Az asszonyok ugyancsak furcsa teremtések. Az övé bizonyára valami szegény kis nő.

— Nem tudom éppen, hogy miféle, — felelt Teréz, — de minden reggel látom, a hogy' pezsétes selyemszoknyájával söpri a lépcsőt. És csak úgy villogtatja a szemét. Pedig, hogy igazságosak legyünk, illik-e az ilyen szem meg a selyemszoknya olyan asszonymak, a kit könnyörületből fogadtak be? A padláson adtak nekik helyet addigra, a míg a tetőt javítják, merthogy a férj beteg, az asszony pedig várandós állapotban van. A házmesterné

éppen mondja, hogy ma reggel már beálltak nála a fájások és hogy most ágyban fekszik. Ugyan szükséges volt ezeknek a gyerek!

— Teréz, — feleltem, — kétségtelenül nem volt szükséges. A természet azonban úgy akarta, hogy legyen gyermekük; hálójába ejtette őket. Példás okosság kell hozzá, hogy az ember elkerülhesse a természet cselvetéseit. Sajnálkozunk rajtuk, de ne kárhoztassuk őket! A mi pedig a selyemruhát illeti, nincs olyan fiatal nősze mély a világon, a ki ne szeretné ezt. Éva leányai hódolnak a czifraságnak. Még maga is, Teréz, a ki pedig komoly és bölcs teremtés, micsoda sopánkodásokban szokott kitörni, ha nincs tiszta köténye a tálaláshoz! Hanem, mondja csak, van nekik miből élniök a padláson?

— Már hogy' volna, uram? A férj, az az ember, a ki itt járt, mint a házmesterné mondja, ezelőtt ékszerekkel házalt és nem tudni, hogy miért nem árul többé órákat. Most almanachokat árul. Ez nem tisztességes foglalkozás, és sohasem fogom elhinni, hogy az Isten jó szemmel nézzen egy almanach-árusítót. Az asszony, köztünk legyen mondva, igazi haszontalan-fajtának látszik olyan heverd-el-Marcsa. Azt hiszem, úgy ért a gyermekneveléshez, mint én a gitározáshoz. Nem tudni, hogy hova valók, de bizonyos, hogy a Nyomorúság szekere hozta őket Sehonnan országból.

— Bárhonnan jöttek is, Teréz, szerencsétlen emberek és padlás-szobájuk hideg.

— Persze, hogy hideg! A tető több helyen lyukas és az esővíz úgy foly be, a hogy' akar. Nincs se bútoruk, se ruhájuk. Azt tartom, az asztalos meg a talkács nem az ilyen szerzetnek dolgozik.

— Ez nagyon szomorú, Teréz; ime, egy keresztény nő, a ki kevésbé van jól ellátva, mint ez a pogány Hamilkar. És mit mond?

— Én, uram, nem állok szóba az ilyen néppel. Nem tudom, hogy mit mond, sem hogy mit énekel. De egész nap énekel. A lépcsőről hallom, ha elmegyek hazulról.

— Nos hát, úgy Coccozék sarja elmondhatja, a mit a tojás mond a népmesében: „Anyám énekelve szült a

világra“. Hasonló dolog történt IV. Henrikkel is. D'Albert Johanna, mikor reájött a vajúdás, egy régi dalt kezdett énekelni:

Hídon álló Boldogasszony,
Légy velem e nehéz órán.
Könyörögj az Ég urához:
Mentsen hamar kínjaimtól.
Gyermekemül fiút adjon!

Bizonyára oktalanság szerencsétleneknek adni életet. De hát, szegény Teréz, ez mindennapi dolog, és a világ összes bölcsészei sem lesznek képesek változtatni ezen az ostoba szokáson. Coccozné sem tért el tőle és énekel. Lássá, ez helyesen van! Hanem mondja, Teréz, nem főz ma levest?

— De igen, uram, és éppen ideje, hogy leszedjem a habját.

— Nagyon helyes! de ne felejtse el, Teréz, hogy öntsön belőle egy jó csészére valót, a mit fel fog vinni Coccoznénak, fejünk fölött való szomszédasszonyunknak.

Teréz már indulóban volt kifelé, mikor hozzátettem:

— Kérem csak, Teréz, előbb azonban hívja fel barátját, a mindenest és mondja meg neki, hogy válasszon ki fáskamránkból egy jókora tuskót, és vigye fel Coccozék padlás-szobájába. Hanem szép nagy darab legyen, igazi karácsonyi fatuskó. A mi pedig a kis embert illeti, ha vissza talál jönni, kérem, tegye ki a szűrét sárga könyveivel egyetemben.

Miután a vén agglegény raffinált önzésével kiadtam e rendeleteket, újra hozzáfogtam a katalogus olvasásához.

Mily meglepetést, mily meghatottságot, mily felindulást keltett bennem, mikor egyszerre a következő sorokra bukkantam, melyek leírásánál még most is remeg a kezem.

„*Genuai Jakab (Jacques de Voragine) arany legendája, francia fordításban, kis 4-rét.*“

„E kézirat, mely a XIV. századból való, Jacques de Voragine híres munkájának eléggé teljes fordításán kívül tartalmazza: 1. Szent Ferreol, Szent Ferrution, Szent Germain, Szent Vincze és Szent Droctoveus legendáját; 2. az *Auxerre-i szent Germain úr csodatevő sírja* című köl-

teményt. A fordítás, az öt legenda és a költemény Bőrig-ázott János barát műve.

A kézirat velinpapírra van másolva. Nagyszámú initiale van benne és két finom kivitelű miniature-rajz, melyek azonban megrongálódtak; az egyik a szent Szűz megtisztulását, a másik Proserpina koronáztatását ábrázolja.

Micsoda fölfedezés! Homlokomat kiverte a verejték, szemem elhomályosult. Remegtem, arczom lángba borult és, nem lévén képes szólni, szükségét éreztem, hogy hangosan felkiáltssak.

Micsoda kincs! Negyven év óta foglalkozom a keresztény Gallia tanulmányozásával, különösen pedig a Saint-Germain-des-Près-i dicsőséges apátsággal, a honnan azok a szerzetes-királyok eredtek, a kik megalapították nemzeti dynastiánkat. Már pedig a jegyzet vétkes hiányossága mellett is nyilvánvaló volt előttem, hogy e kézirat a nagyhírű apátságból származik. Minden ezt bizonyította; a legendák, melyekkel a fordító kibővítette a művet, mindnyájan vonatkozásban voltak Childebert király kegyes alapításával. E tekintetben különösen jelentős Szent Droctoveus legendája, a mennyiben kedves apátságomnak ő volt az első apátura. A Szent Germain sírjáról szóló francia vers egyenest a kellős közepébe vezetett a tiszteletreméltó bazilikának, mely mintegy köldöke volt a keresztény Galliának.

Az *Arany legenda* magában véve is nagy és becses munka. Jacques de Voragine, Szent Domokos rendjének kiépítője és Génua érseke, a XIII. században összeszedte a katholicismus szentjeire vonatkozó hagyományokat és oly gazdag gyűjteményt formált belőlük, hogy klastromokban, mint várkastélyokban egyaránt így kiállítottak fel: „Ez az arany legenda!“ Az *Arany legenda* főként olasz szentek életírásában bővelkedik. A gallok-nak, németeknek, Angliának csak kis hely jut benne. Voragine elől az Occidens legnagyobb szentjeit is valami fagyos köd fedezi el. Éppen ezért valahány aquitan, germán és szász fordítója akadt a jó legendáriusnak, mindnyájuknak volt reá gondjuk, hogy elbeszéléséhez hozzácsatolják nemzeti szentjeik életrajzát.

Vajmi sok kéziratát olvastam és vettem egybe az *Arany legendá*-nak. Ismerem mindahányat, a mit tudós kollégám, Paris Paulin úr a királyi könyvtárt ismertető szép katalogusában leírt. Főleg kettő ragadta meg figyelmemet. Az egyik a XIV. századból való és Belet János fordítását foglalja magában; a másik, egy századdal ifjabb, Vignay Jakab átültetése. Mind a kettő Colbert hagyatékából származik és ott állanak a dicsőséges Colbertina polczain, hol helyöket Baluze jelölte ki, a könyvtáros, kinek csak kalaplevéve tudom említeni a nevét, mert Baluze még a tudomány óriásainak ama századában is ámulatra indít nagyságával. Ismerem a Bigot-hagyaték egy igen érdekes codexét; ismerem hetvennégy nyomtatott kiadását, kezdve mindnyájuk tiszteletreméltó ösén, a strassburgi góthbetűs példányon, melynek nyomtatását 1471-ben kezdték és 1475-ben végezték be. De e kéziratok és e kiadások egyike sem tartalmazza Szent Ferreol, Szent Ferrution, Szent Germain, Szent Vincze és Szent Droctoveus legendáját, egyik se Bőrigázott János munkája és végre egyik se ered a Saint-Germain-des-Prés-i apátságból. Ahhoz a kézírathoz képest, a mit Thompson úr említi, valamennyi csak annyi, mint a polyva az arany mellett. Saját szememmel látom, ujjammal tapintom a kétségbevonhatatlan tanúskodást ez írás meglétéről. Csakhogy mi lett belőle? Sir Raleigh Tamás élete végső éveit a Comói-tó partján töltötte, hova magával vitte nemes kincseinek egy részét. Mi történt velök ez előkelő érdeklődő halála után? Hova lett Bőrigázott János kézírata?

— Miért is tudtam meg, — szoltam magamban, — hogy ez a becses könyv a világon van, — ha már sohasem lehet az enyém, ha még csak nem is láthatom! Utána mennék Afrika izzó szívébe, vagy a sarkvidék jégmezőire, ha tudnám, hogy ott találom. De nem tudom, hogy hol van. Nem tudom, hogy valami féltékeny könyvgyűjtő őrzi-e, vasládában, hármaz zár alatt; nem tudom, nem penészedik-e valamely tudatlan ember padlásán? Megremegek a gondolatra, hogy, úgy lehet, kiszakított lapjai valami háziasszony uborkás üvegeinek szolgálnak fedélül.

1850 augusztus 30-án.

Tikkasztó hőség lassította lépteimet. Az északi rakparton, a falak tövében ödöngtem és a meleg árnyékban a régi könyvek és metszetek, ódon bútorok boltjai szórakoztatták szemeimet és foglalkoztatták elmémet. Hol a könyvek között turkálva, hol meg odább sétálva, futólag élveztem a Pléiade egyik költőjének néhány fennhangzó verssorát, reápillantottam Vatteau egy díszes álarczos-menetére; tekintetemmel megtapogattam egy kétkézre való pалlost, aczélból kovácsolt sisakhálót, rengeteg dárdát. Úristen! micsoda vastag sisak, mily súlyos pánczél! Valami óriásnak az öltözéke? Dehogya; inkább teknősbéka héja. Az akkori emberek fel voltak vértézve, mint a csodabogarak; gyöngeségük bévül rejtőzött. Mi, épp ellenkezőleg, belül vagyunk erősek és felfegyverzett lelkünk gyöngé testben lakozik.

Ime, egy letűnt időkbeli pastell-kép; az arcz, mely elmosódott, mint az árnyék, mosolyog; egy horgolt keztyűs kezét lát az ember, mely selyemtérden felszalagozott ölebet simogat. E kép elragadó szomorúsággal tölt el. A kik nem hordoznak lelkükben valamely félig elmosódott pastellt, csak nevensenek ki érte!

Mint a ló, ha megérzi az istálló szagát, lakásomhoz közeledve, meggyorsítom lépteimet. Ime, a nagy emberi kas, melynek egyik kamrácskája az enyém, hogy a tudomány kissé savanykás mézét szűrjem benne. Fáradt léptekkel haladok fel a lépcsőn. Még néhány fok és elérem ajtómat. Közben azonban — inkább csak sejtem, semmint látom — egy szoknya kerül eléem, mely selyemsuhogással jön lefelé. Megállok és a korláthoz simúlok. A nő, a ki a lépcsőn jön, fedetlen fővel van; fiatal, énekel; szeme és fogai ragyognak a homályban, szája és nézése egyformán kaczagásra áll. Bizonyára valamelyik szomszédunk, még pedig egyike a legotthoniasabbaknak. Karjában helyes kis gyermeket tart, egy egészen meztelen kis fiút, a ki mintha valami istennő gyermeke volna; nyakában vékony ezüstlánczon kis érem lóg. Hüvelykújját szopogatja és reám néz nagy szemeivel, melyek tágra nyílván bámulják e neki új öreg mindensé-

get. Ugyanekkor az anya is reám néz, rejtelmes és hunczut pillantással; megáll, azt hiszem, el is pirul és felém nyújtja a csöppséget. A gyermeknek szép ráncz dudorodik a keze tövén, ráncz van a nyakán, fejtől lábíg pedig egy csomó gödröcske nevet rózsás bőrében.

Az anya büszkén mutatja:

— Nemde, uram, — mondja dallamos hangon, — szép gyermek!

Megfogja a kezét, odaérinti szájához, azután felém közelíti a rózsás kis ujjakat, miközben így szól:

— Bébé, adj csókot az öreg úrnak. Az öreg úr jó ember, nem akarja, hogy a kis gyermekek fázzanak. Adj csókot neki.

És karjai közé szorítva a kis teremtest, macska-fürgeséggel oson el és eltűnik a folyosón, mely, ha szagáról ítélnék, konyhához vezet.

Belépek lakásomba.

— Teréz, ki lehet az a fiatal asszony, a kit fedetlen fővel és karján egy szép kis gyermekkel láttam a folyosón?

És Teréz azt feleli, hogy Coccozné volt.

A szoba padmalyára emeltem pillantásomat, mintha ott keresném a felvilágosítást. Erre Teréz emlékezetembe idézte a könyvügynököt, a ki almanachjaival tavaly egyízben nálam járt, mialatt felesége gyermekágyban feküdt.

— És Coccoz? — kérdeztem.

Azt a feleletet kaptam, hogy nem fogom többé látni. A szegény kis embert, kevésel feleségének szerencsés lebetegedése után, tudtomon és másoknak is tudtán kívül, eltemették. Megtudtam, hogy özvegye már megvigasztalódott; én is hasonlóképp cselekedtem.

— Hanem, Teréz, — kérdeztem, — Coccoz-né nem szenved szüksége a padlás-szobában?

— Ugyancsak kár volna, uram, — felelt gazdaasszonyom, — ha törődne ezzel a teremtéssel. Megmondták neki, hogy miután a tető ki van javítva, hordja el magát a házból. Csakhogy ő háztulajdonos, gondnok, házmester és rendőr ellenére is itt maradt. Azt hiszem, mind-

nyájukat megbabonázta. Akkor fog elmenni, mikor neki tetszik, még pedig hintón. Ezt én mondom.

Teréz egy pillanatig gondolkodott, azután kimondta a sententiát:

— „A szép ábrázat valóságos istenátok.“

Jóllehet kétségtelen bizonyossággal tudtam, hogy Teréz rút volt és első ifjúságától fogva nélkülözött minden kellemet, megráztam fejemet és gyalázatos malicziával mondtam neki:

— No, no, Teréz! Úgy tudom, hogy annak idején magának is csinos ábrázata volt.

Senkit se szabad kísértetbe vinni a világon, még a legszentebb teremtést se.

Teréz lesütötte szemét és így felelt:

— Ha nem is voltam olyan, mint a kit szépnek szoktak nevezni, csúnya sem voltam. És csak rajtam állt, hogy én is úgy tegyek, mint a többiek.

— Ki merne ebben kételkedni? Hanem fogja botomat és kalapomat. Pihenőül néhány lapot fogok olvasni Moréri-ben. Ha hihetek vén róka-szimatomnak, pompás illatú tyúk lesz ebédre. Viselje gondját, leányom, e dicséretes szárnyasnak és kímélje felebarátainkat, hogy ők is kíméljék magát is meg öreg gazdáját is.

Ezeket elmondva, szorgalmasan hozzáláttam, hogy kibogozzam egy hercegi családfa sűrű elágazódását.

1851 május 7-én.

A telet a bölcsek kedve szerint töltöttem, *in angello cum libello* és ime, a Quai Malaquais fecskéi visszatértükör körülbelül olyannak találnak, mint a hogy' itt hagytak. A ki keveset él, keveset változik, már pedig az semmi élet, ha az ember régi szövegek fölé hajolva morzsolja le napjait.

Mindamellet ma kissé még inkább áthatva érzem magamat, mint bármikor, attól a határozatlan szomorúságtól, a mit az élet termel. Elmém háztartása (ha ugyan be merem vallani magamnak) attól a nevezetes órától fogva, melyben tudomást szereztem Bőrigázott János kéziratáról, fel van dülva.

Különös, hogy néhány ócska pergamentlap miatt el-

vesztettem nyugalmamat; de így van. A szegény, a kinek nincsenek vágyai, birtokosa a legnagyobb kincsnek: birtokosa önmagának. A vágyakozó gazdag nyomorúlt rabszolga. Ilyen rabszolga vagyok én is. A legkellemesebb élvezetek, teszem: valamely finom és mértéktartó elméjű emberrel való társalgás, jó baráttal együtt elköltött ebéd, sem tudják velem feledtetni a kéziratot, melynek, a mióta tudomást nyertem róla, folyton érzem a hiányát. Hiányzik nappal, hiányzik éjjel; hiányát érzem, ha örülök, ha szomorkodom; hiányzik, ha dolgozom és hiányzik, ha pihenek.

Eszembe jutnak gyermekkori kívánságaim. Hogy megértem ma első ifjúságom mindent lenyügöző vágyait!

Tökéletes határozottsággal merül fel bennem a képe egy bábunak, mely, mikor nyolcz éves voltam, a Rue de Seine egy nyomorúságos kis boltjának állott a kirakatában. Nem tudom, miként történhetett, hogy ez a bábu megtetszett nekem. Nagyon büszke voltam reá, hogy fiúnak születtem; lenéztem a kis leányokat és türelmetlenül vártam a pillanatot, (mely, sajnos! elérkezett), mikor majd szúrós szakáll bodrozza államot. Katonásdit játszottam, és hogy hintalovamat megetessem, lekaszaboltam a virágokat, melyeket anyám ablakában ápolt. Gondolom, ezek csak elég férfias játékok voltak! És mégis kedvem jött egy bábura. A Herkuleseknek vannak ily gyöngéik. De legalább szép volt a bábu, mely után óhajtoztam? Nem. Még most is látom. Mindkét orcáján egy-egy nagy piros folt, karjai idomtalanok és rövidek, rettenetes fázései és széjjelálló hosszú lábai voltak. Virágos szoknyáját két gombostű tartotta a derekán. Még most is látom e két tű fekete fejét. Ízléstelen, külvárosias ízű bábu volt. Jól emlékszem, hogy kis gyermek létemre is és bár még nem sok nadrágot nyűttem el, a magam módja szerint igen élénken éreztem, hogy e bábu hiányával van minden kellemnek és jó modornak; hogy esetlen, hogy durva. De mégis tetszett, éppen ezért tetszett. Birni akartam. Katonáim és dobjaim többé mit sem számítottak előttem. Nem tettem többé heliotrop és szekfűszálat hintalovam szájába. E bábu volt mindenem. Vad csellegfogásokat eszeltem ki, hogy Virginie, a dadám, kénytelen legyen elha-

ladni velem a Rue de Seine kis boltja előtt. Orromat a kirakat üvegéhez szorítottam és a dadának szólnia kellett, hogy menjünk már. „Jöjjön, Szilveszter úr, késő van és a mamája megszid bennünket.“ Csakhogy törődött is Szilveszter úr szidással meg virgácscsal. Dadája azonban fölemelte, mint a pelyhet és Szilveszter úr engedett az erőszaknak. Azóta megromlott és most már a félelemnek is enged. Akkoriban nem félt semmitől.

Boldogtalannak éreztem magamat. Valami öntudatlan, de legyőzhetetlen szégyenkezés megakadályozott, hogy szóljak anyámnak szerelmem tárgyáról. Innen eredtek szenvedéseim. Néhány napig a bábu, mely egy perczre sem hagyott békén, folyton ott tánczolt szemem előtt, mereven reám szögezte tekintetét, felém nyújtotta karjait és képzeletemben mintegy élő lényynyé vált, a mi rejtelmessé és rettenetessé, de csak becsesebbé és kívánatosabbá tette előttem.

Végre egy napon, egy örökké emlékezetes napon dadám elvezetett nagybátyámhoz, Viktor kapitányhoz, a ki reggelire hívott meg magához. Roppant csodáltam nagybátyámat, a kapitányt, épp úgy azért, mert a waterlooi csatában ő sütötte el az utolsó francia töltényt, mint mert anyám asztalánál sajátkezűleg szokta elkészíteni a salátát. Ez nekem igen tetszett. Nagy tiszteletet keltett bennem Viktor bátyám zsinóros redingote-jával is, de főként azzal, hogy mihelyt belépett, fenekestől felforgatta a házat. Még ma sem értem egészen, hogy miként csinálta, de bizonyos, hogy ha húszan voltak is a társaságban, mihelyt Viktor bátyám belépett, az ember csak őt látta és csak őt hallotta. Derék édes apám, azt hiszem, nem osztotta csodálatomat Viktor bátyám iránt, a ki beteggé tette pipájával, barátságból nagyokat ütött a háttára és azt vetette szemére, hogy nincs erélye. Anyám, noha megőrizte iránta a testvéri elnézést, néha rászólt, hogy ne barátkozzék oly nagyon a likőrös üvegekkel. Én azonban távol tartottam magamat úgy a kifogásoktól, mint a szemrehányásoktól és a legtisztább rajongással lelkesedtem Viktor bátyámért. Most is bizonyos büszke érzettel léptem be a kis lakásba, melyet a Guénégaul-utcában bérelt. A reggeli, mely a kandalló mellett lévő egy-

lábú kis asztalon volt felállítva, csupa hentesholmiból és édességből állott.

A kapitány teletömött süteménynyel és víz nélküli itattott borral. A sok igazságtalanságról beszélt, a mit vele szemben elkövettek. Különösen a Bourbonokra panaszkodott és mert elfeledte megmondani, hogy kik voltak a Bourbonok, nem tudom miért, úgy képzeltem, hogy a Bourbonok waterlooi lókereskedők. A kapitány, a ki csak azért szakította félbe szavait, hogy bort töltsön poharainkba, ráadásul egy csomó tejelepszájú, pernahajder és semmirekellő ellen is kifakadt, a kiket a legtávolabbról se ismertem és a kiket szívem mélyéből gyűlöltem. A csemegénél úgy tetszett, a kapitány azt mondja apámról, hogy olyan ember, a kit orránál fogva vezetnek; de nem vagyok benne biztos, hogy jól értettem. Fülelem zúgott és az asztal táncolni látszott.

Nagybátyám felöltötte zsinóros redingote-ját, fejére tette magastetejű kalapját és lementünk az utcára, mely roppant megváltozottnak tűnt fel előttem. Úgy tetszett, mintha már nagyon régóta nem jártam volna ott. Mindamellettt mikor befordultunk a Rue de Seine-be, eszembe jutott a bábu és óriási izgalom fogott el. Fejem lángolt. Elszántam magamat, hogy megkoczkáztatom a nagy próbát. A bolt elé értünk; a kipirosított arcú, virágos szoknyájú, hosszúlábú bábu ott állt a kirakatban.

— Bácsi, — mondám nagy erőfeszítéssel, — vegye meg nekem ezt a bábút.

És vártam.

— Bábút vegyek fiúgyereknek! — kiáltott fel nagybátyám mennydörgő hangon. — Meg akarod magadat becssteleníteni!? És még hogy ilyen Boglyas Kata kell neked! Gratulálok, barátom. Ha megörzöd ízlésedet és húsz éves korodban is úgy válogatod meg bábuidat, mint nyolcz éves korodban, előre figyelmeztetek, hogy ugyan csak kevés gyönyörűséged lesz az életben és társaid tünneményes baromnak fognak mondani. Kérj tőlem kardot, puskát, megveszem, fiam, ha az utolsó tallért kell is érte kifizetnem nyugdíjamból. De bábút vegyek, — ezer mennykő! hogy lesülyedj a gyalázatba? Soha! És ha valaha meglátom, kedves öcsém uram, hogy ily kóczbéli

vászonzseléddel játszol, nem ösmerlek el többé rokonoknak.

E szavak hallatára szívem úgy elszorúlt, hogy csak a kevélység, valami ördögi kevélység, akadályozott meg a sírásra fakadásban.

Nagybátyám, hirtelen lecsendesülve, újra a Bourbonokról kezdett beszélni; de én megbotránykozásának hatása alatt maradtam és kimondhatatlanul szégyeltem magamat. Csakhamar készen voltam elhatározással; szilárdan és örökre lemondtam a pirosarczú báburól. E napon ismertem meg az áldozat fenséges gyönyörét.

Kapitány, bár ön úgy szokott káromkodni, mint a pogány, füstölt, mint egy svájczyi gárdista és ivott, mint a kefekötő: mégis tisztelet az emlékének, nemcsak mert derék ember volt, hanem mert ön fedte fel rövidnadrágos öcsce előtt a hősiesség érzését. A kevélység és a lustaság körülbelől elviselhetetlenné tették önt, Viktor bátyám! de az ön zsinóros redingote-ja alatt nagy szív dobogott. Emlékszem, mindig rózsát viselt gomlyukában. E virág, melyet oly készségesen nyujtott át a bolti kisaszszonyoknak, e nagy nyitott kelyhű virág, mely minden szélnek kitárult, jelképe volt az ön nagyszerű fiatalságának. Ön nem vetette meg se a bort, se a dohányt, de megvetette az életet. Öntől nem lehetett tanulni se józanságot, se tapintatot, de gyerkőcze-koromban a becsület és önmegtágadás oly leczkélét nyertem öntől, a mit sohasem fogok elfelejteni.

Régóta ott pihen ön már a Mont-Parnasse-temetőben, szerény márványlap alatt, melyen ez a fölírás olvasható:

ITT NYUGSZIK

MALDENT VIKTOR-ARISTIDE

GYALOGSÁGI KAPITÁNY

A BECSÜLETREND LOVAGJA.

Am ön, kapitány, nem ezt a sírföliratot szánta vén csontjainak, melyek annyit hányódtak csatatereken és mulatóhelyeken. Iratai között e keserű és büszke fölira-

tot találták, melyet erős rendelkezésére sem mertek sírkövére vésetni:

ITT NYUGSZIK

EGY LOIRE-I ZSIVÁNY.

— Teréz, holnap koszorút viszünk a loire-i zsvány sírjára.

Csakhogy Teréz nincs itt. És hogy' is lenne mellettem, mikor a Champs-Élysées torkolatánál állok? A távolban, az út végén, az Arc-de-Triomphe, melynek ívére Viktor bátyám fegyvertársainak nevei vannak fölvésve, gigászi kapujával mintha az égboltra nyílna. Az út íái a tavaszi napsugárban bontogatják még halovány és fázós leveleiket. Mellettem a hintók a Bois de Boulogne felé robognak. Sétámban kitévedtem e nagyvilágias útra és most minden ok nélkül ott állok egy utczaí árús asztala előtt, mely mézeskalácscsal és nagy limonádés üvegekkel van megrakva. Egy kis csavargó, rongyos gúnyában, melyből kikandikál a bőre, nagy szemekkel bámulja e dús édességeket, melyek nem számára rendelvek. Az ártatlanság szemérmertlenségével mutatja vágyakozását. Kerekre nyitott szemével mereven néz egy nagy mézeskalács-bábura. Valami tábornokféle és kissé hasonlít Viktor bátyámhoz. Fölveszem, kifizetem és a kis ficzkó felé nyújtom, a ki nem meri megfogni, mert a tapasztalat korán megtanította, hogy ne higgyen a boldogságban; olyan tekintettel néz reám, a melyet a nagy kutyák szemében látunk és a mely mintha azt mondaná: „Nagy kegyetlenség gúnyt űzni belőlem“.

— Nos, kis nyafogó, — mondom neki rendes dörögő hangomon, — fogd, fogd és edd meg, merthogy szerencsésebb lévén, mint én a te korodban, kielégítheted vágyaidat, a nélkül, hogy ezzel megbecstelenítenéd magadat. Te pedig, Viktor bátyám, a kinek e mézeskalács-tábornok eszembe juttatta férfias alakodat, jöjj, dicsőséges árnyék és feledtesd el velem új bábumat. Gyermek maradunk örökké és folyton új játékok után szaladunk.

Ugyanaz nap.

Vajmi furcsa módon fonódik össze elmémben a Coccoz-család Bőrigázott János baráttal.

— Teréz, — mondám, hátradőlve karszékemben, — hadd hallom, az ifjú Coccoz jól érzi-e magát és kinőttek-e már első fogai? És adja ide a papucsomat.

— Már kinőhettek, uram, — felelt Teréz, — de én nem láttam. Az asszony az első szép tavaszi napon eltűnt a gyermekkel, itthagya minden czókmókját. Harmincznyolcz üres hajkenőcs-tégelyt találtak a padlás-szobájában. Soha ilyet! Az utóbbi időben gyakran fogadott látogatásokat és gondolhatja, hogy most sincs valami apáczakolostorban. A házmesterné unokahuga azt beszéli, hogy látta hintóban a boulevardon. Mindig mondtam, hogy nem lesz jó vége.

— Teréz, — feleltem, — e fiatal nőnek ezzel még nincs se jó, se rossz vége. Várja meg életének befejeződését és csak akkor mondjon ítéletet. És ne beszéljen nagyon sokat a házmesternével. Coccozné, a kivel egyszer összetalálkoztam a lépcsőn, úgy látszott, nagyon szereti gyermekét. Ezt a szeretetet javára kell betudni.

— No, már a mi azt illeti, uram, a kicsinek nem hiányzott semmije. Nincs az egész negyedben gyermek, a ki nála jobban lett volna fürdetve, kikenve és fenve. Minden istenáldotta napon tiszta kötöt adott reá és reggeltől estig énekelt neki, hogy megnevetesse.

— Teréz, egy költő azt mondja: „A gyermek, a kire anyja reá nem mosolygott, nem méltó sem az istenek asztalára, sem az istennők ágyára“.

1852 július 8-án.

Tudomásomra jutván, hogy a Saint-Germain-des-Prés-templomban újra padlózzák a Szent Szűz kápolnáját, elmentem a templomba, abban a reményben, hogy találok néhány ismeretlen föliratot, a mit az átalakítás hozott napfényre. Nem csalódtam. Az építész mutatott egy kölapot, melyet a padló alól a fal mellé állíttatott. Letérdeltem, hogy kibetűzzem a reávésett föliratot és az ódon szöglet homályában félig hangosan olvastam a következő szavakat, melyek megdobogtatták szívemet.

Itt nyugszik Bőrigázott János, e templom szolgáló szerzetese, a ki ezüsttel foglaltatta Szent Vincze és Szent Amandus állkapcsát és Szent Innocent lábát; egész életében tisztos és jóra való ember. Imádkozzatok lelkéért.

Zsebkendőmmel gyöngéden letöröltem a port, mely e sírköre rátelepedett; szerettem volna megcsókolni.

— Ez ő, Bőrigázott János! — kiálték fel.

És a magas boltívekről e név zajongva, mintegy széttörve hullott vissza reám.

A sekrestyés komoly és néma arcza, melylyel felém közeledni láttam, reámpiritott elragadtatásomért és két vetélkedő templomi patkány keresztező nyomán át sietve odább álltam.

Holott hát kétségtelen, hogy ez az én Bőrigázott Jánosom; az *Arany legenda* fordítója, Szent Germain, Szent Vincze, Szent Ferreol, Szent Ferrutius és Szent Droctoveus életírója csakugyan a Saint-Germain-des-Prés apátság egyik szerzetese volt. Még pedig mily derék szerzetese, kegyes és bőkezű. Ezüst állkapcsot, ezüst koponyát, ezüst lábat csináltatott, hogy a drága ereklyék elromolhatatlan tokot nyerjenek! Ám reáakadhatok-e valamikor művére, vagy pedig az új fölfedezés csak növelni fogja fájdalomamat?

1859 augusztus 20-án.

„Én, a ki tetszem némelyeknek és próbára teszem az összes embereket, a ki öröme vagyok a jóknak és réme a rosszaknak; én, a ki szülöm és temetem a tévedést, ime, kibontom szárnyaimat. Ne rójátok fel bűnömül, ha gyors repülésemben átsuhanok az évek fölött.“

Ki mondja ezt? Egy aggastyán, a kit nagyon is jól ismerek, az Idő.

Shakespeare, miután befejezte a *Téli rege* harmadik felvonását, szünetet tart, hogy időt engedjen a kis Perditának az okosságban és szépségben való gyarapodásra és mikor újra felvonja a függönyt, felidézi az öreg ezmestert, hogy tájékoztassa a nézőket a hosszú napokról, melyek reánehezettek a féltékeny Leontes fejére.

Mint Shakespeare a vígjátékban, nagy közt hagytam a feledésnek e naplóban és a költő példájára az Időhöz folyamodom, hogy megmagyarázza e tíz évi mulasz-

tást. Mert csakugyan tíz esztendeje, hogy egy betűt se írtam e füzetbe és most, mikor újra tollat fogok, sajnos! nem beszélhetek valamely „kellemben gazdagabb“ Perdítáról. Az ifjúság és a szépség csak a költők hű társai. Bennünket, közönséges embereket, e bájos árnyak csupán egy-egy évszakra látogatnak meg. Nem tudjuk lebilincselni őket. Ha valamely Perdita árnyéka, érthetetlen szeszélyből, reászánná magát, hogy átvonúljon agyvelőmön, szörnyű horzsolódásokat szenvedne egy csomó gyűrődött pergamentlaptól. Boldogok a költők! Fehér hajuk nem riasztja el a Helenák, Francescak, Juliák és Dorottyák lebegő árnyait. Bonnard Szilveszternek azonban már csak az orra is elég volna, hogy futásra bírja a nagyszerelmű nők egész seregét.

Pedig hát, mint mások, én is éreztem a szépet; reám is hatott a rejtelmes varázs, melyet a felfoghatatlan természet az eleven alakokra áraszt; egy élő porhüvely láttára rajtam is végigfutott a rezdülés, mely szerelmessé és költővé avat. Régi szövegekkel és ócska formulákkal telezsúfolt lelkemben, mint lim-lom között egy miniatüreképre, reábukkanok egy nefelejts-kék szemű, mosolygó arcra... Bonnard barátom, vén bolond vagy. Olvasd inkább ezt a katalogust, melyet ma reggel kaptál egy flórenczi könyvkereskedőtől. Kéziratokat sorol fel és azzal kecsegtet, hogy említés lesz benne néhány nevezetes munkáról, a mit olasz és szicíliai műbarátok őriztek meg a pusztulástól. Ez való neked és ez illik ábrázatodhoz.

Elkezdtém olvasni és felkiáltok. Hamilkar, a ki az évek múlásával oly komolylyá lett, hogy szinte félek tőle, szemrehányó tekintettel néz reám és mintha azt kérdezné, lehetséges-e egyáltalában nyugalom a világon, ha még mellettem sem találja meg, a ki pedig szintoly öreg vagyok, mint ő.

A fölfedezés örömeiben szükségét érzem egy meghitt léleknek és a csendes Hamilkar előtt öntöm ki boldog szívemet.

— Nem, Hamilkar, a nyugalom nem ebből a világból való és a béke, melyet áhítasz, nem fér össze az élet munkáival. És ki mondta neked, hogy öregek vagyunk?

Hallgasd csak, mit olvasok e katalogusban és aztán nyilatkozzál, hogy van-e idő veszteglésre:

„*Jacques de Voragine: Az arany legenda; Bőrigázott János barát francia fordítása a XIV. századból.*

„Remek kézirat, két csodálatos kivitelű és tökéletes épségben maradt miniature-képpel, melyek egyike a Szent Szűz megtisztulását, a másik Proserpina elrablását ábrázolja.

„Az *Arany legendá*-n kívül tartalmazza Szent Ferreol, Szent Ferrutius, Szent Germain és Szent Droctoveus legendáját XXVIII oldalon és az Auxerre-i Szent Germain úr csodatévő sírja című költeményt XII oldalon.

„E verses kézirat, mely sir Thomas Raleigh gyűjteményéből való, jelenleg Polizzi Michel-Angelo úr tulajdonában van, Girgentiben.“

— Hallod, Hamilkar? Bőrigázott János kézírata Szicziáliában van, Polizzi Michel-Angelonál. Vajha olyan ember volna, a ki rokonszenvezik a tudósokkal! Rögtön írok neki.

És nyomban így is cselekedtem. Levelemben arra kértem Polizzi urat, engedjen betekintennem Bőrigázott János kéziratába és kifejtettem neki, mely jogcímek alapján hiszem, hogy nem vagyok méltatlan ily kegyre. Egyidejűleg rendelkezésére kínáltam néhány kiadatlan szöveget, mely tulajdonomban van és a mely nincs hiján az érdekességnek. Alázatosan megkértem, hogy tiszteljen meg gyors válaszóással és nevem alá odaírtam összes tiszteletbeli czímeimet.

— Uram! uram! hova rohan ennyire? — kiáltott megriadtan Teréz, négyesével iramodva utánam lefelé a lépcsőn, kalapommal a kezében.

— E levelet viszem a postára, Teréz.

— Mennybéli Úristen! Hát való ezért, hogy kalap nélkül szaladjon az utczára, mint a bolond.

— Bolond vagyok, Teréz. Csakhogy kicsoda nem az? Adja ide gyorsan a kalapomat.

— És a keztyűi, uram! Meg az esernyője.

Már a lépcső alján voltam, mikor még mindig halottam óbégatását.

1859 október 10-én.

Türelmetlenül vártam Polizzi Michel-Angelo úr választát és türelmetlenségemet csak rosszul tudtam fékezni. Nem találtam helyemet; mozdulataim izgatottak voltak; lármásan ütöttem fel és csaptam be könyveimet. Megesett velem, hogy egyízben könyökömmel lelöktem *Moréri* egy kötetét. Hamilkar, a ki éppen mosakodott, hirtelen megállt és lábát füle felett tartva, bosszús kifejezéssel nézett reám. Vajon arra lehetett-e elkészülve, hogy ily viharos életben lesz része tetőm alatt? Nem volt-e köztünk hallgatag egyezség, hogy békésen fogunk élni? Én megszegtem a szerződést.

— Szegény barátom, — feleltem neki, — heves szenvedélynek estem a rabjává, ez tüzel és ez uralkodik rajtam. A szenvedély, elismerem, ellensége a pihenésnek; de nélküle nem volna a világon sem ipar, se művészet. Mindenki meztelenül heverne gunyhójában az almon és te, Hamilkar, nem szűnyókálhatnál egész nap selyemvankoson a könyvek városában.

Nem fejtegettem tovább Halmikárnak a szenvedélyek elméletét, mert belépett gazdaasszonyom, kezében egy levéllel. Nápolyi bélyeg volt rajta és így hangzott:

„Nagyon tisztelt és hírneves uram!

„Valóban birtokomban van az *Arany legendá*-nak az a hasonlíthatatlan szépségű kézírata, mely nem került el az ön éles figyelmét. Fontos okok parancsolón és zsarnokilag tiltják, hogy csak egy napra, csak egy perczre is megváljak tőle. Öröm és dicsőség lesz számomra, ha girgenti-i szerény lakomban, mely az ön jelenlététől dísz és fényt nyerne, fogom megmutathatni önnek. Jövetelének türelmetlen reménylésében vagyok, igen tisztelt akadémiai tag úr, az ön alázatos és hódoló szolgálója

Polizzi Michel-Angelo,

borkereskedő és régiségbuvár

Girgentiben (Szicília).

Nos hát! elmegyek Szicziába.

Extremum hunc, Arethusa, mihi concede laborem.

1859 október 25-én.

Miután elhatároztam magamat és megtettem a szükséges intézkedéseket, már csak az volt hátra, hogy szóljak gazdaasszonyomnak. Bevallom, sokáig haboztam, hogy bejelentsem neki elutazásomat. Féltem ellenvetéseitől, csúfolódásaitól, szidalmaitól, könnyeitől. „Derék leány, — mondám magamban; — ragaszkodik hozzám; azt akarja majd, hogy maradjak, és Isten a tudója, hogy ha valamit akar, a szavak, a taglejtések, a sikítások nem kerülnek nagy megerőltetésébe. Segítségül fogja hívni a házmesternét, a takarító asszonyt és a gyümölcsárús hét fiát; mindnyájan körülterdelnek, sírni fognak és oly csúnyák lesznek, hogy engedni fogok, csak hogy ne lássam már őket.

Ily rémes képeket, beteges álmokat keltett képzeletben a félelem. Igen, a félelem, vagy a hogy¹ a költő mondja: a termékeny félelem szülte e szörnyeket agyamban. Mert, e bizalmas lapokon megvallom, félek gazdaasszonyomtól. Tudom, hogy tudja, hogy gyöngé vagyok és ez elveszi minden bátorságomat a vele való viaskodásban. E viaskodások gyakoriak és mindig én szenvedek vereséget.

De hát mégis meg kellett mondanom Teréznek, hogy elutazom. Karjai között egy nyaláb fával belépett könyvtárszobámba, hogy kissé befűtsön, vagy — a hogy¹ ő mondja — „tüzet rakjon“. Mert már hűvösek a reggelek. Félszemmel néztem, a hogy¹ lekuporodott és feje elűnt a kandalló terítője alatt. Nem tudom, hogyan támadt egyszerre bátorságom, de nem haboztam többé. Felálltam és föl s alá járkálva szobámban, megszólaltam:

— Igaz, — mondám könnyed hangon, a gyáváknak sajátos hetykeségével, — igaz, Teréz, megyek Szi-
ciliába.

Kimondva e szavakat, nagy nyugtalansággal vártam, hogy mit mond. Teréz nem felelt. Feje és nagy főkötője nem látszott ki a kandallóból és amennyire személyét megfigyelhettem, semmi sem mutatta a legcsekélyebb izgatottságot se. Aprófát rakott a hasábok alá, ez volt minden.

Végre újra elötűnt arcza; nyugodt volt, oly nyugodt, hogy bosszantott.

— E vén leánynak, — gondolám, — határozottan nincs szíve. Egy árva szava sincs reá, hogy elutazom! Hát ennyire mindegy neki, mi történik vén gazdájával?

— Csak menjen, uram, — szolt végre, — de hat órára itthon legyen. Olyan ebédünk lesz, a mely nem várhat.

Nápoly, 1859 november 10-én.

— *Co tra calle vive, magne e lave a faccia.*

— Értem, barátom; három centesimiért ehetem, ihatom és megmoshatom az arczomat és mindezt egy szellet görögdinnyével, a milyenek sorba rakva állanak kis asztalodon. A nyugoti előítéletek azonban nem engedik, hogy kellő ártatlansággal élvezzem ez egyszerű gyönyöröket. És aztán hogy¹ is szopogathatnék itt dinnyét? Elég munkába kerül, hogy megálljak lábaimon e tömegben. Mily ragyogó és mily zajongó *Santa Lucia* éjszakája! A gyümölcs hegyekben tornyosúl a sokszínű lángoktól megvilágított boltokban. A szabad ég alatt álló takaréktűzhelyeken bugyborékolva forr a víz a fazekakban és sís-tereg a zsír a lábasokban. A rántott hal és a sült hús illata csiklandozza és tüszentésre ingerli orromat. Ennek kapcsán észreveszem, hogy zsebkendőm eltűnt kabátomból. A világ képzelhető legvidámabb, leglármasabb, legélénkebb és legügyesebb népe tolong körülöttem ide-oda, lökdös, fölemel és megforgat és íme most is, egy fiatal nő, míg pompás fekete haját bámulom, rugalmas és erős vállának egy lökésével, a nélkül, hogy bajom esnék, három lépésnyire hátrapenderít egy macaroni-evő karjaiba, a ki mosolyogva fog fel.

Nápolyban vagyok. Hogy podgyászom némi töredékes és megcsonkított maradványaival miként jutottam ide, nem mondhatom meg, mert magam se tudom. Az egész úton ki nem fogytam a megrökönyödésből és azt hiszem, úgy festettem e jókedvű városban, mint a fülesbagoly a napon. Ez éjszakán még rosszabb a dolog. Tanulmányozni akarván a népéletet, elmentem a *Strada di*

Porto-ra, hol most vagyok. Körülöttem lármás csoportok tolonganak az élelmiszer-boltok előtt és én, mint valami hajóroncs, úszom az eleven árral, mely még akkor is simogat, mikor elcsap a fejem fölött. Mert e nápolyi nép élénkségében van valami, nem tudom micsoda, gyöngéd és hízelgő vonás. Nem taszigálnak, hanem ringatnak és azt hiszem, hogy ezzel az ide-oda hintáztatással, álló helyemben el tudnának altatni. A Strada lávakoczkáin lépdelve, csodálkozva szemlélem a hordárokat és halászokat, a kik jönnek-mennek, beszélnek, énekelnek, dohánnyoznak, gesztikulálnak és bámulatos gyorsasággal szólalkoznak össze és ölelik meg egymást. Egyszerre élnek valamennyi érzékükkel és — bölcsek lévén, a nélkül, hogy tudnák — vágyaikat az élet rövidségéhez mérik. Megállok egy zsufolásig megtelt bormérés előtt, melynek ajtaja felett nápolyi tájszólásban ez a négy sor olvasható:

Rajta pajtás, igyunk, együnk, vígan legyünk,
Míg világit a lámpás;
A más-világon, ki tudja, hogy miként leszünk,
Lesz-e ott koczintás?

Horatius hasonló tanácsokat adott barátainak. Effélet mondott neked is, Posthumus; ezt hallottad tőle te is, Leuconoe, szép lázadó, a ki tudni akartad a jövő titkait. E jövő immár múlttá vált és mi ismerjük. Valóban, nem volt igazad, hogy ily csekélység miatt epesztetted magadat és barátod nagyon józaneszű férfi volt, mikor azt tanácsolta, légy okos és fejtsd tömlőkbe görög boraidat. *Sapias, vina liques*. Mert a viruló táj és a tiszta égbolt nyugalmas gyönyöröket sugalmaz. Vannak azonban lelkek, a kiket fenséges elégedetlenség háborgat; ezek a nemesebbek. Te is közülök való voltál, Leuconoe és én, életem alkonyán eljőve e városba, hol szépséged ragyogott, tisztelettel köszöntöm búsongó árnyadat. A kereszténység megjelenésével a hozzád hasonló lelkekből lettek a szentek és az ő csodáik töltik meg az *Arany legenda*-t. Horatius barátod ivadékserege kevésbbé emelkedett lelkű és az ő dédunokája ez a verselő kocsmáros is, a ki epicuri czégtáblája alatt éppen bort önt a poharakba.

Pedig hát az élet mégis Flaccus barátunknak ad igazat és az ő philosophiája az egyedüli, mely megegyezik a világ folyásával. Nézzék csak ezt a jókedvű ficzkót, a ki a borággal befuttatott rácsnak támaszkodva fagyaltot eszik és a csillagokat nézi. Le se hajolna, hogy fölvegye azt a régi kéziratot, a mit én oly fáradozva keresek. És valóban, az ember sokkal inkább született arra, hogy fagyaltot egyék, semmint hogy régi szövegeket gyűjtsön.

Tovább bolyongtam a mulatozók és nótázók között. Láttam szerelmes párokat, a mint karjukat egymás dereka körül fonva, gyönyörű gyümölcsöket harapdáltak. Úgy kell lennie, hogy az ember természetétől fogva gonosz, mert mindez az idegen öröm mélyen szomorúvá tett. E tömeg oly ártatlansággal tárta ki az életen való örömét, hogy vén tollrágói szemérmességem elképedt tőle. Meg azután kétségbe voltam esve, hogy mitsem értek a szavakból, melyek a levegőben szállongtak. Philologusra ez nagyon kínos megpróbáltatás volt. Nagyon bosszús voltam tehát, mikor néhány szóra, mely mögöttem hangzott el, hegyezni kezdtem fületem:

— Ez az öreg bizonyosan franczia. Szegény, egész zavarodottnak látszik. Nem szólítanád meg? ... Jó kerek háta van, nemde, Dimitri?

Egy női hang mondta francziáú! e szavakat. Mindekelőtt meglehetősen kellemetlenül érintett, hogy öregnek nevez. Vajon hatvanhét éves korban már öreg az ember? A minap Perrot d'Avrignac kollégám, mikor a Pont des Arts-on találkoztam vele, gratulált fiatal voltomhoz, már pedig ő jobban ért a korhoz, mint ez a fiatal pacsirta, mely a hátam mögött csicsereg, ha ugyan a pacsirta szokott éjszaka is csicseregni. És azt mondja, hogy kerek a hátam. Ah! ah! ezt magam is gyanítottam, de a mióta tudom, hogy egy madárfióknak is ez a véleménye, nem hiszem el. Semmiesetre sem fogok hátranézni, hogy lássam, ki beszélt, de biztos vagyok benne, hogy csinos nő. Miért?

Mert csak az oly nők, a kik szépek vagy szépek voltak, a kik tetszenek vagy tetszettek, beszélnek a hanglejtés ily gazdag csengésével és oly ezüstös hangon, mely

maga is kaczagás. Lehet, hogy egy rút nő ajkáról lágyabban és dallamosabban ömlik a szó, de semmiesetre se ily élénken és ily csicsergően.

Mindez egy másodpercznél rövidebb idő alatt fordult meg fejemben és hogy elmeneküljek e két ismeretlen elől, nyomban belevetettem magamat a nápolyi tömeg legsűrűbb nyüzsgésébe, és elhúzódtam egy kanyargós *vicoletto*-ba, melyet csak egy Madonna fülkéje felett égő lámpa világított. Itt nyugodtabban gondolkodva, beláttam, hogy e csinos nő (mert bizonyos, hogy csinos volt) jóakaratot tanusított irántam és ezért hálát érdemel.

„Ez az öreg bizonyára francia. Szegény, egészen megzavarodottnak látszik. Nem szólítanád meg?... Jó kerek háta van, nemde, Dimitri?“

Hallva e nyájas szavakat, nem lett volna szabad megfutamodnom. Inkább udvariasan oda kellett volna fordulnom a csengő hangú nőhöz, meg kellett volna hajolnom előtte és ezt mondanom: „Asszonyom, önkénytelenül is hallottam, a mit mondott. Ön szívességet akart tenni egy szegény öregnek. Már megtörtént: az maga, hogy francia szót hallok, élvezet volt számomra, a miért is fogadja köszönetemet.“ Bizonyos, hogy így vagy eként kellett volna szólanom. Kétségkívül francia nő, mert olyan hangja van, mely francia eredetre vall. A francia hölgyek hangja a legkellemesebb a világon. Nemcsak mi, de az idegenek is érzik varázsát. Bergamói Fülöp 1483-ban azt jegyezte fel Jeanne d'Arc-ról, hogy: „Kedves beszédű, mint honfitársai általában.“ A kísérőt, a kihez az iménti hölgy beszélt, Dimitrinek hívják. Kétségkívül orosz. Gondolom, gazdag emberek, a kik unalmukban a világot járják. Sajnálni valók a gazdagok: a javak kívülről környezik őket, nem pedig, hogy bennök volnának; szegények és belül még önmaguktól is megvannak fosztva. Vajmi siralmas a gazdagok nyomora.

E tünődések végén egy sikátorban, vagy — nápolyiasan szólva — *sotto-portico*-ban találtam magamat, mely a boltívek és a kiugró erkélyek oly sűrűsége alatt húzódtott meg, hogy az ég egyetlen sugara se hatolhatott beléje. Eltévedtem és minden látszat szerint arra voltam ítélve, hogy egész éjjel keressem az utat. Hogy

valakit megkérdezhessenek, a végből valamely emberi ábrázattal kellett volna találkoznom és már szinte minden reményemet elvesztettem, hogy embert lássak. Kétségbeesésemben találmra befordultam egy utczába, jobban mondva egy visszariasztó zshivány-oduba. Egészen ilyenfajta helynek látszott és valóban ez is volt, mert alig mentem néhány percig, mikor két késelő embert pillantottam meg. Nyelvükkel még hevesebben támadták egymást, mint a pengével és kölcsönös szidalmaikból kivettem, hogy két szerelmest látok. Bölcsen beosontam egy szomszédos utcácskába, miközben e derék emberek tovább foglalkoztak a maguk ügyével és a legkevesbbé sem érdeklődtek az enyém iránt. Egy darabig még ide-oda kóboroltam, azután csüggedten leültem egy kőpadra, hol keservesen sajnáltam, a miért ily oktalanúl és oly tekervényes utakon menekültem Dimitrij csengő hangú társnője elől.

—Jó napot, signor. A San-Carlo-ból jön? Hallotta a divát? Csak Nápolyban lehet oly szép éneket hallani, mint az övé.

Felnéztem és megismertem házigazdámat. Szállodám tövében ültem és éppen a tulajdon ablakom alatt.

Monte-Allegro, 1859 november 30-án.

Sciacca és Girgenti között vezetőimmal és öszvéreikkel megpihentünk egy kocsmában, a szegény Monte-Allegro faluban, melynek a maláriától sorvadó lakosai dideregnek a napfényben. De azért még mindig görögök és jókedvük daczol mindennel. Néhányuk mosolygó kíváncsisággal csoportosult a kocsmakörül. Egy mesével, ha tudtam volna nekik mesét mondani, feledtethettem volna velök az élet minden baját. Értelmes arczuk van és az asszonyok, bár kiaszottak és fonnyadtak, kellemmel viselik hosszú fekete kendőjüket.

A tenger szeleitől omlasztott sziklák állanak előttem, melyeken még fű sem nő. A puszta komor szomorúsága uralkodik e kopár földön, melynek repedezett öle alig táplál néhány csupasz mimozát, cactust és törpe pálmát. Húsz lépésnyire tőlem, egy árok medrében fehéren

csillognak a kavicsok, mintha csontokból hintettek volna ösvényt. Vezetőm azt mondta, hogy ez patak.

Két hete vagyok Sziciliában. Mikor beértem Palermo öblébe, mely a Pelegrino és a Caltano kopár és hatalmas sziklatömbjei között nyílik és a melynek vize a myrtussal és narancsfákkal tele Arany-kagyló szélét nyaldossa, oly csodálat fogott el, hogy elhatároztam, megszemlélem e szigetet, melyet emlékei oly nemessé, halmainak vonalai oly széppé tesznek. Vén zarándok, a ki a barbár Nyugaton öszültem meg, reámerészkedtem e classikus földre és vezetőt fogadva, elmentem Palermóból Trapaniba, Trapaniból Selimonte-be, Selimonte-ből Sciacca-ba, melyet ma reggel hagytam el, hogy Girgentibe menjek, hol meg fogom találni Bőrigázott János kéziratát. A szép dolgok, a miket láttam, oly élénken vésődtek be elmémbe, hogy leírásuk merőben hiú vállalkozásnak tűnik fel előttem. Miért is rontsam utamat jegyzetek egymásrahalmazásával? Az iaz szerelmesek nem mesélik boldogságukat.

Atadva magamat a jelen mélabújának és a múlt költészetének, lelkemben ékes képek seregével és tekintetemmel tiszta és harmonikus vonalakat ölelve fel, szürcsölgettem Monte-Allegro kocsmájában a tüzes bor sűrű biborát, mikor egy szalmakalapos, nyers selyemruhába öltözött szép fiatal hölgy lépett a terembe. Haja sötét-színű volt, szeme fekete és csillogó. Járásáról felismerem, hogy párisi nő. Leült. A kocsmáros egy pohár friss vizet és egy rózsabokrétát tett elébe. Beléptére felálltam és tapintatosan kissé távolabb ülve az asztaltól, úgy tettem, mintha a falon függő szentképeket nézegetném. Nagyon jól észrevettem, hogy ekkor, meglátva hátamat, meglepett mozdulatot tett. Az ablakhoz léptem és néztem a színesre mázolt talyigákat, melyek a cactusokkal és fügefákkal szegélyezett köves úton haladtak.

Míg ő a jeges vizet itta, én az eget szemlélttem. Kimondhatatlan, hogy mily gyönyörűség Sziciliában friss vizet inni és a napon lélegzeni. Magamban az athéni költő verssorát mormoltam:

Oh, szentséges fény, szeme az arany napnak!

A francia hölgy azonban különös kíváncsisággal

nézett reám és noha megtiltottam magamnak, hogy az il-
lendőnél többször pillantsak feléje, éreztem, hogy tekin-
tete rajtam nyugszik. Úgy látszik, megvan az az adomá-
nyom, hogy felfogjam a pillantásokat, melyek reám es-
nek, a nélkül, hogy a magaméival találkoznának. Sokan
hiszik, hogy szintén fel vannak ruházva ezzel a rejtelmes
képességgel; holott valójában nincs is benne rejtelen,
hanem valami oly kis jel figyelmeztet bennünket, hogy
nem is tudunk róla. Nem lehetetlen, hogy az ablaküveg
elém tükrözte e hölgy szemeinek visszfényét.

Hogy hátrafordultam, pillantásaink összetalálkoztak.

Egy fekete tyúk jött be és kapargálni kezdett a rosz-
szúl söprött szobában.

— Kenyeret akarsz, boszorkány, — szólt a fiatal
asszony, kenyérmorzsákat szórva feléje, a mik az aszta-
lon maradtak.

Ráismertem a hangra, melyet Santa Lucia éjszaká-
ján hallottam.

— Bocsánat, asszonyom, — szólaltam meg nyom-
ban. — Jóllehet ismeretlen vagyok ön előtt, kötelességet
kell lerónom, hogy megköszönjem részvétét, melyet egy
öreg honfitársa iránt nyilvánított, mikor ez késő éjszakán,
Nápoly utcáiban bolyongott.

— Megismert, uram, — felelé, — én is rögtön reá-
ismertem önre.

— A hátamról?

— Ah! tehát hallotta, mikor azt mondtam férjem-
nek, hogy önnek jó háta van. Reményilem, nem harag-
szik érte. Nagyon sajnálnám, ha megbántottam volna.

— Ellenkezőleg, ez igen hízelgő nyilatkozat volt.
És, legalább elvét tekintve, az ön észrevételét helyesnek
és mélyrehatónak vélem. A jellem nemcsak az arcvoná-
sokban fejeződik ki. Vannak kezek, melyek elmések és
vannak, melyek a képzelőtehetség hiányára vallanak.
Vannak képmutató térdek, önző könyökök, henczegő
vállak és jó háta.

— Ez igaz, — mondá a hölgy. — De önnek az arca
is ismerősnek tűnik fel előttem. Mi már találkoztunk egy-
mással, Olaszországban, vagy máshol, nem tudom. A
herczeg és én sokat utazunk.

— Nem hinném, asszonyom, hogy valaha is részeseültem volna a találkozás szerencséjében, — feleltem. — Vén otthonülő vagyok. Életemet könyvek között töltöttem és sohasem utaztam. Láthatta zavaromról, mely önt sajnálkozásra indította. Bánom, hogy elzárkózott és egy helyben való életet folytattam. Kétségkívül a könyvekből is lehet valamit tanulni, de sokkal többet, ha az ember világot lát.

— Ön párisi?

— Igen, asszonyom. Negyven év óta lakom ugyanabban a házban és alig járok ki. Igaz, hogy e ház a Szajna partján áll, a világ legelső és legszebb pontján. Ablakomból látom a Tuileriákat és a Louvre-t, a Pont-Neuf-t, a Notre-Dame tornyait, az igazságügyi palota tornyocskáit és a Sainte-Chapelle csúcsát. Mind e kövek beszélnek: Franciaország nagyszerű történetéről regélnek.

E szavakra a fiatal hölgy egészen föllelkesedettnek látszott.

— Ön a parton lakik? — kérdé élénken.

— A Quai Malaquais-n, — feleltem, — a harmadik emeleten, a képkereskedő házában. Nevem Bonnard Szilveszter. Csak kevesen ismerik, de benne van az Institut tagjainak névsorában és ez elég, hogy barátaim el ne feledjék.

A hölgy a meglepetés, az érdeklődés, mélabú és érzékenyülés oly rendkívüli kifejezésével nézett reám, hogy meg nem foghattam, miként kelthetett ez egyszerű beszéd ily különböző és ily élénk érzéseket ebben az ismeretlen fiatal nőben.

Vártam, hogy megmagyarázza meglepetését, de egy hallgatag, szelid és szomorú kolosszus lépett a terembe.

— Férjem, Trépoif herczeg, — szólt a hölgy.

Azután reám mutatva:

— Bonnard Szilveszter úr, az Institut de France tagja.

A herczeg vállával üdvözölt. Magas, széles és komor válla volt.

— Végtelenül sajnálom, kedves barátnőm, — szólt,

— hogy félbe kell szakítanom Bonnard Szilveszter úrral való társalgását. De a kocsi készen áll és még az éjszaka beállása előtt kell eljutnunk Mello-ba.

A hölgy felállt, fölvette a rózsákat, melyekkel a kocsmáros tisztelgett neki és kiment az ivószobából. Én utána, mialatt a herczeg ellenőrizte az öszvérek fölszerzését és kipróbálta a heveder és gyeplő épségét. Mi az eresz alatt álltunk és a hölgy mosolyogva mondá:

— Melloba megyünk; egy rémes faluba, mely hat mérföldnyire van Girgentitől és ön soha ki nem találná, miért megyünk oda. Ne is vesződjék vele. Egy gyufaskatulyát keresünk. Dimitri gyűjti a gyufaskatulyákat. Már mindenféle gyűjtéssel megpróbálkozott: gyűjtött kutyákra való nyakörveket, egyenruha-gombokat, levélbélyegeket. De most már csak a gyufaskatulyák érdeklik... kis papírskatulyák, melyek tetején valami színes ábrázolás van. Eddig ötezerhétszáztizennégy különböző skatulyát gyűjtöttünk össze. Vannak közöttük, melyeket csak szörnyű fáradsággal voltunk képesek megszerezni. Így tudtuk, hogy készültek Nápolyban olyan skatulyák, melyek Mazzini és Garibaldi arczképével vannak ellátva és hogy a rendőség e skatulyákat elkobozta, a gyárost pedig börtönbe zárta.

Hosszas keresés és utánjárás után találtunk egy ily skatulyát egy parasztnál, a ki száz liráért ideadta és följelentett bennünket a rendőrségnél. A sbirek összevissza turkálták podgyászunkat. A skatulyát nem találták meg, de ékszereimet magukkal vitték. Ezóta magam is érdeklődöm a gyufaskatulyák iránt. A nyáron elmegyünk Svédországba, hogy kiegészítsük gyűjteményünket.

Valami (kimondjam-e?) rokonszenves sajnálatot éreztem e megátalkodott gyűjtők iránt. Kétségkívül szívesebben láttam volna, ha Trepof úr és neje antik faragványokat, festett vázákat vagy érmekeket gyűjtenek Szicziában. Szerettem volna, ha Agrigentum romjaival vagy az eryxi költői hagyományokkal foglalkoznak. De végre is, gyűjtők voltak, a kartársi szövetkezetbe tartoztak és gúnyolhattam-e őket, a nélkül, hogy ne gúnyoljam kissé magamat is?

— Most már tudja, — tette hozzá a hölgy, — hogy miért utazunk ebben az utálatos országban.

E szavak megszüntették rokonszenvemet és némi méltatlankodást éreztem.

— Ez az ország nem utálatos, asszonyom, — feleltem. — E föld dicsőségnek a földje. Szépsége oly nagy és fenséges, hogy még a barbárság századai sem tudták annyira eltörölni, hogy ne maradtak volna bámulatraméltó nyomai. Az antik Ceres felséges emléke lebeg még ma is e kopár dombok felett és a görög múza, melynek isteni hangjától visszhangzott az Arethusa és a Menales, fülemben zengi énekét a lekopaszított hegyről és a kiszáradt patakból is. Úgy van, asszonyom, ha majd elkövetkezik a föld végórája és e lakatlan glóbus, mint ma a hold, fakó holttetem gyanánt kereng az űrben, az a talaj, mely Selinonte romjait hordja, még az egyetemes halálban is meg fogja őrizni a szépség képeit és akkor, legalább akkor, nem lesz szentségtörő szája, mely káromolja magányos nagyszerűségét.

Alig mondtam ki e szavakat, már éreztem, hogy ostoba voltam. „Bonnard, — mondám magamban, — az oly vén ember, a ki, mint te, könyvek között töltötte el életét, nem ért a nőkkel való társalgáshoz.“ Szerencsémre Trepofné épp oly kevéssé értett meg, mintha görögül beszéltem volna.

Nyájasan mondá:

— Dimitri unatkozik és én is unatkozom. Most itt vannak ugyan a gyufaskatulyák. De az ember beleún még a gyufaskatulyákba is. Valamikor voltak bajaim és akkor nem unatkoztam; a bajok nagy szórakozást nyújtanak.

Meghatott e szép fiatal nő lelki nyomorúsága.

— Asszonyom, — mondám, — sajnálom, hogy nincs gyermeke. Ha volna, nyilván látná maga előtt életének célját és gondolatai komolyabbak és egyúttal megnyugtatóbbak lennének.

— Van egy fiam, — felelt. — Már nagy fiú, az én Györgyöm, egész férfi: tizenegy éves. Épp úgy szeretem, mint mikor kicsi volt, de ez már mégsem ugyanaz.

Bokrétájából felém nyújtott egy rózsát, mosolygott és a kocsiba szállva, még hátraszólt:

— Nem is képzelheti, Bonnard úr, mennyire örültem, hogy önnel találkoztam. Reményilem, Girgentiben még viszontlátom.

Girgenti, ugyanaznap.

A mennyire lehetett, kényelmesen helyezkedtem el letticámban. A lettica olyan kocsi, melynek nincs kereke, vagy, ha úgy tetszik, hordszék, melyet két öszvér visz, egy elül és egy hátul. Használata régesrégi. Egynémely XIV. századbéli kéziratban is láttam már a képét. Akkor nem gondoltam, hogy valaha ilyen hordszékben fogom megtenni az utat Monte-Allegroból Girgentibe. Az ember semmit se tudhat előre.

Az öszvérek három óra hosszat csilingeltek csengőkkel és tiporták patáikkal a meszes talajt. Míg mellettem két aloe-sövénytől szegve lassan vonultak egy afrikai táj kopár formái, én Bőrigázott János barát kéziratára gondoltam és oly tiszta hévvel kíváncsoztam utána, hogy magamat is meghatott a gyermeki ártatlanság és a megindító esztelenség, a mit vágyamban fölfedeztem.

A rózsailat, mely az est leszálltával erősebbé vált, eszembe juttatta Trepofné. Az égboltról Venus kezdett aláragyogni. Elméláztam. Trepofné igen egyszerű lelkű, csinos teremtés, a ki szoros közelségben van a természeti állapottal. Olyan eszméi vannak, mint egy macskának. A legkevesebb sincs meg benne abból a nemes kíváncsiságból, a mi a gondolkodó lelkeket izgatja. És mégis a maga módján mély gondolatot fejezett ki: „A ki nek bajai vannak, nem unatkozik“. Tehát tudja, hogy e világon a nyugtalanság és a szenvedés legbiztosabb szórakoztatónk. A nagy igazságok fölfedezése nem történik ingyen és fáradság nélkül. Vajon Trepof hercegné mely fáradalmaik árán jutott a magáéhoz?

Girgenti, 1859 november 30.

Másnap reggel Gellias fedele alatt ébredtem fel Girgentiben. Gellias a régi Agrigentum egyik gazdag polgára volt. Ép oly híres nagylelkűségéről, mint bőkezűségéről és szülővárosában nagy csomó ingyen vendég-

fogadót alapított. Gellias ezerháromszáz év óta halott és a rendőrséggel ellátott népeknél ma már nincs ingyenes vendéglátás. A Gellias név azonban czíme lett egy szállodának, melyben a fáradtság kegyelméből átaludtam az éjszakát.

A mai Girgenti a régi Agrigentum akropolisán emelkedik keskeny és egymáshoz szoruló házaival, melyek felett komor spanyol katedralis uralkodik. Ablakaimból féloldalt, a tenger felé, félig lerombolt templomok fehér oszlopsoraira esik tekintetem. Csak ezek a romok tűntetnek fel némi frissiséget. Minden egyéb sívár. A víz és az élet elhagyták Agrigentumot. A víz, az agrigenti Empedocles isteni Nestis-e, oly szükséges az eleven lényeknek, hogy távol a folyóktól és forrásoktól semmi sem tud megélni. Girgenti kikötője azonban, mely három kilométernyire van a várostól, ma is élénk kereskedelem színhelye. Tehát — mondám magamban — e komor városban, e meredek sziklán van Bőrigázott János barát kézírata! Megmutattattam magamnak Polizzi Michel-Angelo úr házáat és odamentem.

Polizzi urat tetőtől-talpig sárgába öltözve találtam és épp kolbászt süített egy serpenyőben. Láttomra eleresztette a serpenyő fogóját, két kezét az ég felé emelte és lelkesült kiáltásokban tört ki. Kistermetű ember volt, a kinek arcját az éles vonások, hajlott orra, előreálló álla és kerek szemei igen kifejezővé tették.

Excellenza-nak szólított, kijelentette, hogy fehér kavicscsal fogja megjelölni e napot és leültetett. A helyiség, melyben voltunk, egy kissé konyha is volt, meg szalon is, hálószoba és műterem meg éléskamra is. Fazekak álltak benne meg egy ágy, képek, festőállvány, borospalaczkok és a tetőről piros paprika-füzérek lógtak alá. Egy pillantást vettem a festményekre, melyek a falakat borították.

— Ah! a művészet! a művészet! — kiáltott fel Polizzi úr, újból az ég felé emelve karjait; — a művészet! mily dísz! mily vigasztalás! Festő vagyok, Excellenza!

És megmutatott egy Szent Ferenczet, mely még befejezetlen volt és a mely a művészet és a hit minden károsodása nélkül az is maradhatott volna. Azután né-

hány régi képet mutatott, melyek jobb fajtájúak voltak, de tolakodóan látszottak restaurálva.

— Kijavítom, — mondá, — a régi festményeket. Ah! a régi mesterek! micsoda lélek! micsoda lángelme.

— Tehát igaz, — kérdém, — hogy ön egy személyben festő, régiségbúvár és borkereskedő?

— Szolgálatjára Excellenciádnak, — felelt Polizzi úr. — Most éppen van egy olyan zuccom, hogy minden cseppje lángoló gyöngy. Meg fogom kóstoltatni uraságoddal.

— Nagyrabecsülön a szicíliai borokat, — felelém, — de nem borosflaskók miatt jöttem önhöz, Polizzi úr.

Ő:

— Tehát képek miatt. Uraságod szereti a művészetet. Roppant örülök, ha a művészet barátait fogadhatom. Meg fogom önnek mutatni Monrealese főművét; igen, Excellenza, a főművét! Egy Pásztorok imádásá-t! A szicíliai iskola gyöngyét!

Én:

— Nagy élvezettel fogom megnézni e festményt; de beszéljünk előbb arról, a mi idevezetett.

Fürge kis szemei csodálkozva meredtek reám és én nem minden kínos szorongás nélkül vettem észre, hogy még csak nem is sejtí jövetelem okát.

Erősen megzavarodva és hideg verítéket érezve homlokomon, szánalmasan kinyögtem egy mondatot, melyben körülbelől ezt mondtam:

— Egyenesen Párisból jövök, hogy megtekintsem az *Arany legenda* kéziratát, melyről ön azt mondta, hogy birtokában van.

E szavakra fölemelte karjait, éktelenül tágra nyitotta száját, szemeit és a leghevesebb elragadtatás látszott rajta.

— Oh! az *Arany legenda* kézírata! Igazi gyöngy, Excellenza, valóságos rubint, drága gyémánt! Két oly tökéletes miniature van benne, hogy az ember a paradicsomban hiszi magát! Micsoda lágyság! Ezek a virágszirmoktól rabolt színek mintha mézet csöpögtetnének a szemre! Julio Clovio sem festett szebben!

— Mutassa, — mondám, nem tudván palástolni se nyugtalanságomat, se reményemet.

— Megmutassam? — kiáltott fel Polizzi. — De hogy' tehessem, Excellenza? Már nincs meg! Már nincs meg!

És úgy tett, mintha a haját tépné. Felőlem ugyan mind kitéphette volna, én meg nem akadályozom. De önként is félbehagyta, mielőtt még valami nagy kárt tett volna magában.

— Hogyan? — mondám neki haragosan, — hogyan? Ön Párisból idehí Girgentibe, hogy megmutasson egy kéziratot, és mikor eljövök azt mondja, már nincs meg. Ez méltatlanság, uram! A tisztességes emberekre bízom az ön eljárásának megítélését.

A ki e pillanatban lát, találó fogalmat alkothatott volna magának a megdühödt kosról.

— Ez méltatlanság! méltatlanság! — ismétellem, kinyújtva reszkető karjaimat.

Polizzi Michel-Angelo egy székbe roskadt és olyan helyzetet mutatott, mint valami haldokló hős. Szemei megteltek könnyel és haja, mely eddig tarajosan fel volt borzolva, rendetlenül hullott a homlokába.

— Apa vagyok, Excellenza, apa vagyok! — kiáltott fel, kezét tördelve. És zokogva tette hozzá:

— Rafaello fiam, szegény feleségemnek, a kit tizenöt év óta siratok, a fia, Rafaello, Excellenza, Párisban akart megtelepedni; boltot bérelt a Laffitte-utczában, hogy ott ritkaságokat áruljon. Neki adtam minden drágaságomat, legszebb majolikáimat, legjobb urbinói faienceimat, remek festményeimet, még pedig milyeneket, signor! Még most is vakítják szemeimet, ha reájuk gondolok! És valamennyin rajta van a művész kézjegye! Végül neki adtam az *Arany legenda* kéziratát is. A véreimet meg a húsomat is neki adtam volna. Egyetlen fiamnak! Szegény drága feleségem fiának.

— Így tehát, — mondám, — mialatt én az ön szavára Szicília fenekére jöttem Börigázott János barát kéziratáért, e kézirat ott hevert a Laffitte-utca egy kirkatában, másfélezer lépésnyire lakásomtól.

— Igen, ez a szent igazság, — felelt Polizzi úr, hir-

telen megnyugodva, — és ott van még most is, legalább azt hiszem, Excellenza.

Az asztalról fölvettem egy kis papirlapot, melyet felém nyújtott, miközben így szólt:

— Itt van a fiam czíme. Kérem, terjeszsze ismerősei körében, örökre lekötelez vele. Faience, érmek, szövegek, képek, teljes választék mindenféle műtárgyban, az egész *roba* és mind régi, becsületemre. Fáradjon el hozzá: meg fogja mutatni az *Arany legenda* kéziratát. Két miniature van benne, olyan csodásan épek, mintha csak ma készültek volna.

Gyáván elfogadtam a felém nyújtott papirlapot.

Erre ez az ember, visszaélve gyöngeségemmel, újra felszólított, hogy terjeszszem ismerőseim között Pollizzi Rafaello nevét.

Kezem már a kilincsen volt, mikor az én szicziailaim megragadta karomat. Egészen átszellemültnek látszott.

— Ah! Excellenza, — mondá, — micsoda város ez a miénk! Itt született Empedocles. Empedocles! Micsoda nagy ember és mily nagy polgár! Mily merészség a gondolkodásban, mily erény! Micsoda lélek! Lent, a kikötőben van az Empedocles-szobor, mely előtt, valahányszor arra megyek, mindig megemelem kalapomat. Mikor Rafaello fiam útrakelt, hogy Párisba menjen és a Laffitte-utczában régiségkereskedést nyisson, elvezettem városunk kikötőjébe és Empedocles-szobránál adtam reá apai áldásomat. „Emlékezzél Empedocles-re“, mondám neki. Ah! signor, egy új Empedocles kellene a mi szerencsétlen hazánknak! Akarja, Excellenza, hogy elvezessem szobrához? Elkalauzolom a romokhoz. Meg fogom mutatni Castor és Pollux templomát, az olympusi Jupiter templomát, Juno Lucina templomát, a régi kutat, Theron sírját és az Arany-kaput. A kik az utasokat kalauzolni szokták, mind szamarak. Én jó vezető vagyok, ha akarja, kutatásokat fogunk végezni és kincseket találunk. Én remekműveket találok azokban az üregekben is, melyekben a tudósok mit sem találtak.

Végre sikerült elszabadulnom tőle. Azonban utánam szaladt, megállított a lépcső alján és fülembé súgta:

— Excellenza, elvezetem a városba, megmutatom

girgenti-i asszonyainkat! Szicziiai nők, signor, az antik szépség! És ha akarja, szerzek fiatal leánykákat!

— Menjen a pokolba! — kiáltottam fel megbotránkozva.

És kimenekültem az utczába, otthagya őt széttárt karjaival.

Mikor már elég messze voltam, hogy nem láthatott, leroskadtam egy kőre és fejemet tenyerembe hajtva, elgondolkodtam.

— Azért jöttem tehát Szicziába, — gondolám, — hogy ilyen ajánlatokat halljak?

Ez a Polizzi bizonyára gazember és a fia nemkülönben. De mit szőnek? Nem tudtam rájönni. Egyelőre eléggé meg voltam alázva és tele szomorúsággal.

Könnyű lépteknek ruhasuhogásba burkolt neszére fölemeltem fejemet és Trepof hercegnét láttam felém jönni. Kezével visszanyomott, hogy csak maradjak ülve, megfogta a kezemet és szeliden így szólt:

— Kerestem önt, Bonnard Szilveszter úr. Nagy örömmre szolgált, hogy találkoztam önnel. Szeretném, ha önnek kellemes emléke maradna e találkozásról. Igazán, nagyon szeretném.

És mialatt beszélt, fátyola alatt mintha egy könnyet és mosolyt láttam volna.

A herceg is hozzánk lépett és befedezett bennünket óriás árnyékával.

— Mutasd meg, Dimitri, mutasd meg Bonnard úrnak becses zsákmányodat.

És az engedelmes óriás egy gyufaskatulyát nyújtott felém, egy hitvány kis papírskatulyát, tetején kék és vörös színű fejjel, mely az aláírás szerint Empedocles-t ábrázolta.

— Látom, asszonyom, látom. De az a sehonnai Polizzi, a kihez, ajánlom, el ne küldje Trepof urat, örök életemre összeveszített Empedocles-szel és ez az arckép nem olyan, hogy vonzóbbá tegye előttem az ókori philosophust.

— Csunya, — felelt Trepof hercegné, — de ritka. Ezek a skatulyák sehol sem találhatók. Csak a helyszínén

lehet kapni. Dimitri már reggel hét órakor ott volt a gyárban. A mint látja, nem vesztegettük az időnket.

— Bizonyára, asszonyom, — feleltem keserűen; de én hiába vesztegettem és nem találtam meg, a miért oly messze utat tettem.

Érdeklődni látszott kudarczom iránt.

— Valami kellemetlenség érte? — kérdezte élénken. — Nem lehetnék segítségére? Kérem, uram, mondja el, mi történt?

Elmondtam. Elbeszélésem hosszúra nyúlt, de rokonszenvre talált, a mennyiben Trepof herczegné még egy csomó aprólékos kérdést is tett, melyeket érdeklődése mindmegannyi jelének tekintettem. Pontos címét akarta tudni a kéziratnak, hogy milyen alakú, milyen képek vannak benne, mely korból való; elkérte Polizzi Rafaello úr címét.

Odaadtam neki, teljesítve ilyenformán, (óh, végzet!) a mire Polizzi Michel-Angelo felszólított.

Az ember néha nem tud megállani a beszédben. Én is újra kezdtem panaszkodásomat és kifakadásaimat. Erre Trepofné elnevette magát.

— Miért nevet? — kérdeztem.

— Mert rossz nő vagyok, — felelte.

És továszállott, egyedül és elképedve hagyva engem a kövön.

Páris, 1859 december 8.

Az ebédlő tele volt még ki nem csomagolt málháimmal. Asztalnál ültem, mely meg volt rakva azokkal a jó dolgokkal, a miket a francia föld produkál az ingyenczek számára. Tányéromon chartres-i pástétom, mely egy-maga is elég volna, hogy megszerettesse a hazát. Teréz, fehér kötényén összekulcsolva kezeit, előttem állt és jóakarattal, nyugtalankodva és részvéttel nézett reám. Hamilkar lábaimhoz dörgölődött és nyálazott az örömtől.

Eszembe jutott egy régi költő verssora:

Boldog, ki, mint Ulysses, nagy útról tér haza.

— Nos hát, — gondolám, — hiába jártam, üres kézzel jöttem vissza; de, mint Ulysses, szép utat tettem.

És, miután lenyeltem az utolsó korty kávé is, boto-

mat és kalapomat kértem Teréztől, a ki gyanakodva adta ide; újabb elutazástól tartott. Megnyugtattam, mondván, hogy hat órára legyen kész az ebédvel.

Már az is nagy élvezet volt, hogy orromat feltartva nekiindulhatok a párisi utczáknak, melyeknek kegyelettel szeretem minden járdáját és minden kövét. De célom volt és egyenest a Laffitte-utczába tartottam. Már megszíról észrevettem Polizzi Rafaello boltját. Észre kellett venni egy nagy csomó régi festményről, melyek noha különböző híres mesterek névjegyzésével voltak ellátva, mégis valami családi hasonlatosságot tüntettek fel, a mi a lángelmék megható testvériségének gondolatát keltette volna, ha nem inkább idős Polizzi úr ecsetjének mesterkedéséről tanuskodik. E gyanús remekművekben való gazdagság mellett egy csomó más ritkaság váltakozott a boltban, török, ivószarúk, dárdák, porcellán-figurák, rézpaizsok és csiszolt ércből való spanyol-arab tálak.

Czímeres préselt bőrrel bevont portugál karszéken Vostre Simon *Hora*-inak példánya feküdt felütve azon a lapon, melyen egy astrologiai ábrázolás volt látható, egy polczon pedig egy ódon Vitruvius tárta ki nagyszerű metszetekben cariatidjeit és homlokzatait. E látszólagos rendetlenség, mely kiszámított elrendezést takart, e hamis véletlenség, melylyel a tárgyak úgy voltak elhelyezve, a hogy' nekik a legkedvezőbb, csak növelte volna bizalmatlanságomat, de már maga a Polizzi-név oly gyanakvást keltett bennem, a mely nem növekedhetett, mivelhogy határtalan volt.

Rafaello úr, a ki mintegy a lélek volt, mely e sokféle és különböző dolgokban megnyilatkozik, egykedvű fiatal embernek, valami olyan angol-félének látszott. A legkevésbé sem mutatta azokat a túláradó tulajdonságokat, melyeket apja szóban és arcjátékban kifejezésre juttatott.

Megmondtam neki, hogy miért jöttem; kinyitott egy szekrényt és kivett belőle egy kéziratot, melyet letett egy asztalra, hol azután kényelmesen megszemlélhettem.

Soha életemben nem éreztem hasonlót, kivéve ifjúságom néhány hónapjában, melyek emléke, még ha száz

esztendeig élnék is, utolsó órámban is épp oly friss lesz lelkemben, mint a milyen az első napon volt.

Csakugyan az a kézirat volt, melyet sir Thomas Raleigh könyvtárosa említett; valóban Börigázott János barát kéziratát láttam és tapintottam! Voragine műve jelentékenyen meg volt rövidítve, de ezzel vajmi keveset törődtem. A saint-germain-des-près-i szerzetes megbecsülhetetlen adalékai nem hiányoztak. Ez volt a fő! El akartam olvasni szent Droctoveus legendáját; nem tudtam; az összes sorokat egyszerre olvastam és a fejem úgy zakatolt, mint valami vízimalom, nyári éjszakán, a falun. Mindazonáltal felismertem, hogy a kézirat kétségbevonhatatlanul autentikus. A Szent Szűz tisztulásának és Proserpina megkoszorúztatásának képei nehézkes rajzolatúak és rikitó színűek voltak. Noha, mint sir Thomas katalogusá bizonyította, 1824-ben nagyon meg voltak rongálódva, azóta új virulást nyertek. Ez a csoda a legkevésbé sem lepett meg. És különben is, mit törődtem a két miniature-rel! Az öt legenda és Börigázott János kézírata volt a kincs. Tekintetemmel annyit szívtam belőlük magamba, a mennyit szemeim fel tudtak ölelni.

Közönyös arczkifejezést erőltetve, megkérdeztem Rafaello úrtól, mi az ára a kéziratnak és míg feleletét vártam, belül nagyban fohászkodtam, hogy az ár ne haladja túl megtakarított pénzemet, melyet egy költséges utazás már is nagyon megdézsmált. Polizzi úr azt felelte, hogy nem rendelkezhet a kézirattal, mely már nem az övé, és a melyet más kéziratokkal és néhány incunabulával együtt az árverések csarnokában legközelebb nyilvánosan el fognak árverezni.

Ez erős csapás volt. Igyekeztem magamhoz térni és körülbelül a következőket válaszoltam:

— Ön meglep, uram. Atyja, a kivel a minap beszéltem Gírgentiben, azt állította, hogy ön e kézirat tulajdonosa. Csak nem akarja, hogy kételkedjem atyja ura szavában?

— Csakugyan én voltam a tulajdonosa, — felelt Rafaello tökéletes természetességgel, — de már nem vagyok. E becses kéziratot eladtam egy műbarátnak, a kit nem nevezhetek meg és a ki olyan okokból, melyekről

nem nyilatkozhatom, kénytelen eladni gyűjteményét. Vevőm megtisztelő bizalma folytán én állítom össze a katalógust és én fogom vezetni az árverést, mely december 24-én lesz. Ha szíveskedik ideadni a címét, lesz szerencsém megküldeni önnek a katalógust, mely már sajtó alatt van és a melyben a 42-ik szám alatt fogja találni az *Arany legenda* leírását.

Atadtam címemet és távoztam.

A fiú illedelmes komolysága épp oly ellenszenves volt előttem, mint apjának szemérmetlen színészkedése. Lelkem mélyéből útáltam e hitvány kalmárkodók cselfogásait. Világosan láttam, hogy a két gazficzkó összejatszott és ezt a hatósági biztostól közvetített árverést csak azért eszelték ki, hogy, minden szemrehányás elkerülésével, mértéktelenül fölverhessék annak a kéziratnak az árát, melyet meg akartam szerezni. Karmaik között voltam. A kívánságokban, még a legártalmatlanabbakban is, az a rossz, hogy mások hatalmába adnak bennünket és elveszik függetlenségünket. Ez a belátás kínosan hatott reám, de nem fojtotta el vágyamat, hogy megszerezsem Bőrigázott János barát kéziratát. A míg így elmélkedtem, át akarva menni a túlsó sorra, megálltam, hogy elbocsássak magam előtt egy kocsit, mely velem szembe jött az utcán és a hintóablakok mögött felismertem Trepofnét, a kit két fekete paripa, melyeket bojárhoz méltó prémes köpönyegbe bújtatott kocsis hajtott, nagy robajjal röpített tova. Nem látott meg.

— Bárcsak megkapná, — mondám magamban, — a mit keres, vagy a mit érdemel. Ezt kívánom neki viszonzásul azért a kegyetlen nevetésért, a mivel Girgentiben balsorsomat fogadta. Gonosz lélek lakozik benne.

És szomorúan befordultam a hidak irányába.

Az örökké közömbös természet se nem sietve, se nem késve felvirrasztotta december 24-ikének napját. Elmentem a Bullion-palotába és helyet foglaltam a 4-ik számú teremben, közvetlenül az emelvény mellett, a hol majd Boulouze hatósági közvetítő és, mint becsüs, Polizzi fognak ülni. A terembe lassankint előttem ismerős alakok kezdtek beszállingózni. Kezet fogtam néhány öreg Szajna-parti könyvvarússal; de az elővigyázatosság, me-

lyet minden nagy érdek még a legjámborabb emberben is fölbreszt, nem engedte, hogy megmondjam az okát a Bullion-palota termében való szokatlan megjelenésének. Viszont azonban kikérdeztem ez urakat, hogy mi csoda érdek hozza őket a Polizzi-féle árverésre és megnyugtatómra szolgált, hogy náluk egészen más cél szerepelt, mint nálam.

A terem lassankint megtelt érdeklődőkkel és kíváncsiakkal és egy félórai késés után a közvetítő, fölfegyverkezve elefántcsont kalapácsával, az irnok, nagy iratcsomójával, a becsüs, kezében a katalógussal és a kikiáltó, fölszerelve csengetyűjével, nyárspolgári ünnepélyességgel helyet foglaltak a dobogón. A teremszolgák az emelvény előtt sorakoztak. A miniszteri biztos kijelentésére, hogy az árverés megkezdődött, félcsöndesség állt be.

Először is egy eléggé közönséges sorozat, közepes árú, miniature-ös *Preces piae* került eladásra. Felesleges mondanom, hogy a miniature-ök teljesen újkeletűek voltak.

A kínálatok szerénysége fölbátorította a kis zsibárúsok csoportját, a kik közénk vegyültek és kezdték magukat otthonosan érezni. Majd bejöttek a rézművesek is, a kik egy szomszéd terem megnyitására vártak és a kikiáltó hangját auvergnei tréfák harsogták túl.

A *Zsidó háború* egy remek codexe fölfrissítette az érdeklődést. Sokáig vetekedtek érte. „Ötezer franc, ötezer“, — hangoztatta a kikiáltó az ámulattól elnémult rézművesek csöndjében. Hét-nyolcz antiphonarium visszavetett bennünket a kisösszegű tétekbe. Egy kövér parókakereskedő asszony, fölbátorítva a könyv nagyságától és az ár olcsóságától, harminc francért megvett egy ily antiphonariumot.

Végre a becsüs, Polizzi, rátért a 42-ik számra. Az *Arany legenda*, francia kézirat, kiadatlan, két remek miniature képpel, kikiáltási ár háromezer franc.

— Háromezer! Háromezer! — harsogta a kikiáltó.

— Háromezer, — ismételte szárazon a miniszteri biztos.

Halántékom lüktetett és mintha ködön át láttam

volna egy csomó komoly alakot, a mint valamennyien a kézirat felé fordultak, melyet egy szolga, karján kétrét nyitva, körülhordozott a teremben.

— Háromezerötven! — mondtam.

Megijedtem a saját hangom csendjétől és megzavarodtam, látva, hogy minden arcz felém fordul.

— Háromezerötven jobbra! — mondá a kikiáltó, tudomásúl véve ajánlatomat.

— Háromezeregyszáz! — vágott bele Polizzi úr.

És most hősi párviadal kezdődött köztem és a becsűs között.

— Háromezerötszáz!

— Hatszáz.

— Hétszáz.

— Négyezer!

— Négyezerötszáz.

Erre Polizzi úr rettenetes nekiiramodással egyszerre hatezerre ugrott.

Hatezer franc, ennyi volt az összeg, a mivel rendelkeztem. Eddig terjedt számomra a lehetőség. Megkockáztattam a lehetetlent.

— Hatezeregyszáz! — kiáltottam.

Hajh! a lehetetlen sem segített.

— Hatezerötszáz, — vágott vissza nyugodtan Polizzi úr.

Lehajtottam fejemet és úgy maradtam kitátott szájjal, nem merve mondani se igent, se nemet a kikiáltónak, a ki felém fordulva sivította:

— Hatezerötszáz ezen az oldalon; nem ön, hanem emitt! semmi tévedés! Hatezerötszáz!

— Láttuk! — vette át a szót a biztos. — Hatezerötszáz. Láttuk, hallottuk... Még egyszer... Senki többet, mint hatezerötszáz francot?

Ünnepélyes csend uralkodott a teremben. Egyszerre úgy éreztem, mintha koponyám meghasadna. A miniszteri biztos kalapácsa volt, mely száraz koppanással a 42. számot visszavonhatatlanul Polizzi úrnak juttatta. Az irnok tolla, egy sort száguldva a bélyeges papíron, nyomokban bejegyezte a nevezetes tényt.

Össze voltam törve, levegőre és nyugalomra volt

szükségem. Mindamellet nem távoztam helyemről. Lasankint föleszméltem. A remény szívós valami. Még volt reményem. Úgy gondoltam, hogy az *Arany legenda* új tulajdonosa talán valami értelmes és bőkezű könyvgyűjtő, a ki betekintést fog engedni a kéziratba, sőt nem lesz ellene, hogy a lényeges részeket közzétegyem belőle. Ezért, mikor az árverésnek vége volt, odaléptem a becsűshöz, a ki lejött a dobogóról.

— Becsiis úr, — mondám neki, — a saját számlájára vagy megbízásból vette meg a 42-ik számot?

— Megbízásból. Parancsom volt, hogy semmi áron se engedjem másnak.

— Szabad tudnom az új tulajdonos nevét.

— Nagyon sajnálom, de nem tehetek eleget kívánságának. Szigorúan meg van tiltva.

Kétségbeesve távoztam.

1859, december 30-án.

— Teréz, nem hallja, hogy már egy negyedórája csöngetnek az ajtón?

Teréz nem válaszol. Biztosan a házmesterné páholyában locsog. Hát így köszönti öreg gazdáját a nevenapjára? Szent Szilveszter előestéjén itt hagy egyedül! Hajh! a mi jókívánság e napon eljut hozzám, a föld alól jön, mert minden, a mit szerettem, régen el van temetve. Nem is igen tudom, hogy mit keresek még e világon. Megint csöngetnek. Lassan, meggörnyedt háttal, fölállok a tűz mellől és megyek, hogy kinyissam az ajtót. Kit látok a küszöbön? Ez nem a megázott Amor és én nem vagyok az öreg Anacreon, de egy tíz-tizenegy éves csinos kis fiúcska áll előttem. Egészen egyedül van; fölfelé fordítja arczát, hogy szemembe nézhessen. Elpirul, de pisze kis orra hunczut arczkifejezést ad neki. Tollas kalap van a fején és széles csipkegallér borúl a kabátjára. Mily helyes kis emberke! Két kézzel tart egy csomagot, mely szinte épp oly nagy, mint ő maga és megkérdi, én vagyok-e Bonnard Szilveszter úr? Azt felelem, hogy igen; átadja a csomagot, azt mondja, hogy a mamája küldi és leiramodik a lépcsőn.

Magam is lelépek néhány lépcsőfokot, kihajlok a korláton és látom kanyarogni a kis kalapot a lépcső csiga-

vonalában, mint egy tollat, mely a szélben kereng. Jó éjszakát, kis fiam. Szerettem volna beszélni vele. De mit kérdezhettem volna tőle? Nem szép dolog vallatni a gyermekeket, különben is, a csomag alaposabban fel fog világosítani, mint a postása.

Nagyon nagy csomag, de nem valami súlyos. Könyvtárszobámban feloldom madzagját, kibontom a papirból és mit találok? . . . egy fatuskót, igazi karácsonyi fatuskót, de a mely oly könnyű, hogy azt hiszem, ki van vájva. Csakugyan, felfedezem, hogy két részből áll, melyeket kapsok erősítenek egymáshoz és felnyitható. Elfordítom a kapsokat, és íme, ibolyák ömlenek reám. Ibolya hull az asztalra, térdeimre, a szőnyegre. Be a mellényembe, kabátujjamba. Egészen elborít az illat,

— Teréz! Teréz! Hozzon vizet a vázába! Ibolyát kaptunk, nem tudom honnan, nem tudom kitől, de bizonyos, hogy illatos országból jöttek és kecses kéz küldte. Vén csiga, nem hallja?

Az ibolyákat kiraktam asztalomra, melyet egészen befödtek illatos tömegükkel. Még valami van a tuskóban, valami könyv, egy kézirat. A . . . nem tudom elhinni és nem kételkedhetem benne . . . A könyv az *Arany legenda*, Börgázott János barát kézírata. Itt van a *Szentszűz megtisztulása és Proserpina elrablása*, itt van Szent Droctoveus legendája. Nézem ezt az ibolyaillatos ereklyét. Forгатom lapjait, melyek közé apró, halovány kis virágok csúsztak és Szent Czezil legendájánál egy névjegyet találok, melyen ez áll: TRÉPOF HERCZEGNÉ.

Trépof herczegné! ön, a ki egymásután oly kedvesen kaczagott és könnyezett Agrigentum szép ege alatt, ön, a kit egy mogorva öreg kis hóbortos teremtésnek tartott, most már ismerem az ön szép és ritka hóbortját és a vén jámbor, a kit eláraszt az örömmel, el fog menni önhez, hogy megcsókolja a kezét és visszaadja ezt a becses kéziratot, melynek pontos és fényes kiadásáért a tudomány és ő önnek tartoznak köszönettel.

— Uram, — kiáltotta, — találja el, kit láttam az imént czímeres batárban, mely a ház előtt állott.

— Hát Trépofnét! — kiáltottam fel.

— Nem ismerem Trépofnét, — felelt gazdaasszo-

nyom. — Az az asszony, a kit láttam, olyan ruhában volt, mint valami hercegné és egy kis fiú volt vele, tetőtől-talpig csupa csipkében. És ez az a kis Coccozné, a kinek most tizenegy esztendeje, mikor gyerekágyban feküdt, ön egy fatuskót küldött. Ráismertem.

— Micsoda, — kérdém élénken, — azt mondja, hogy Coccozné? Az almanachárús özvegye?

— Az, az, uram, a kocsiajtó nyitva volt, mikor a kis fiú, a ki innen a házból jött ki, beszállt hozzá. Semmit se változott. De miért is változnának az ilyenek? Semmit se vesznek a szívükre. Ez a Coccozné is csak egy kissé kövérebb lett, mint a milyen volt. Egy olyan asszony, a kinek könyörületből adtak szállást, most czímeres hintóban idejön bársonyban, gyémántokkal kevélykedni! Hát nem szégyen, gyalázat?

— Teréz, — kiáltottam rettenetes hangon, — ha még egyszer másképp mer beszélni erről a hölgyről, mint a legmélyebb tisztelettel, örökre összevesztünk. Hozza be sevrès-i vázáimat, hogy beléjük tegyük ez ibolyákat, melyek oly kellemet adnak a könyvek városának, a milyenel sohasem bírt.

Mialatt Teréz sóhajtozva kiment a sevrès-i vázákért, én a szerteheverő ibolyákat néztem, melyek szaga mintha egy bájos lélek illatát terjesztette volna körülöttem és azt kérdeztem magamtól, hogy is nem ismertem meg Trépof hercegnében Coccoznét? De hát a fiatal özvegy, a ki a lépcsőházban meztelen gyermekét mutatta, nagyon is rövid látomány volt. Sokkal több joggal vádoltam magamat, hogy elhaladtam egy kecses és szép lélek mellett, a nélkül, hogy észrevettem volna.

— Bonnard, — mondtam magamnak, — te értesz a régi szövegek kibetűzéséhez, de az élet könyvében nem tudsz olvasni. Ez a kis szeleburdi Trépofné, a kiről nem tartottál többet, mint valami madárról, hálából sokkal több buzgalmat és értelmet tanúsított, mint a mennyit te valaha is kifejtettél, hogy valakit lekötelezz. Királyian fizetett a karácsonyi tuskóért . . . Teréz, eddig locogott, mint a szarka, most pedig lassú, mint egy teknősbéka! Öntsön vizet e páрмаi ibolyákra!

MÁSODIK RÉSZ

Jeanne Alexandre

I.

Lusance, augusztus 8-án.

Mikor a melun-i állomáson kiszálltam a kocsiból, az éj nyugalma ömlött el a hallgatag tájon. A föld, a melyre egész nap tikkasztóan, vagy mint a vire-völgyi aratók mondják: kövéren sütött a nap, erős és meleg illatot árasztott. A talaj színén súlyosan gomolygott a réti füvek szaga. Leráztam magamról az út porát és tele tüdővel szívtam a levegőt. Utitáskámat, melyet gazdaaszszonyom teletömött fehérneművel és az öltözködés apró alkalmatosságaival — *munditiis* — oly könnyűnek érzetem, hogy ide-oda lóbáltam, mint a hogy' valami kis diák, iskolából jövet, szíjra fűzött tankönyveivel teszi.

Vajha még most is olyan kis iskolásgyerek volnék! De már jócskán elmúlt ötven éve, hogy boldogult édes anyám a sajátkezüleg készített szöllős lepényt kis kosárkába tette, melynek fülét karomra akasztotta és így föl-szerelve, elvezetett Douloir úr nevelő-intézetébe, mely nagy fás udvar közepén ott állott a verebek előtt jól ismert Passage du Commerce egy szögletén. Az óriás terméű Douloir úr kegyes nyájassággal mosolygott reám s megczirógatta arczomat, kétségtelenül azért, hogy még jobban kimutassa, mily szeretetet érez irányomban. Mikor azonban anyám az előle felröppenő verebek között áthaladt az udvaron, Douloir úr már nem mosolygott, nem mutatott irántam többé semmi gyöngédséget, sőt ellenkezőleg, úgy tetszett, olybá vesz, mint egy igen alkal-

matlan kis teremtést. Azóta rájöttem, hogy minden növendéke iránt ilyen érzéssel viseltetett. Oly serényen osztogatta a pálczaütéseket, hogy kövér testét tekintve, senki sem tételezte volna fel róla. Első gyöngédsége azonban mindannyiszor megújult, valahányszor jelenlétünkben anyáinkkal beszélt és ilyenkor, mialatt előnyös tulajdonságainkat dicsérte, tekintete szeretetteljesen pihent rajtunk. Bezzeg, szép idők voltak azok, a mikor Douloir úr padjain ültem kis pajtásaimmal, a kik épp úgy, mint én, reggeltől estig teljes szívből sirtak meg nevettek.

Félszázad időközén át ez emlékek frissen és tisztán merültek fel lelkem színére e csillagos égbolt alatt, mely azóta sem változott s a melynek örök és fenséges nyugalma tüzei bizonyára még sok más, hozzám hasonló kis diákot fognak látni, a kiből olyan göthös és kopott öreg tudós lesz, a milyen én vagyok.

Csillagok, a kik leragyogtatok valamennyi elfeledett elődöm pajkosan fölvetett vagy lehorgasztott fejére, fényeteknél, érzem, fájó bánkódás ébred bennem! Szeretném, ha volna gyermekem, a ki lásson benneteket, mikor én már nem láthatlak. Apa, nagyapa lehetnék, ha te akartad volna, Clementine, kinek orczáid oly pirosak voltak rózsaszínű fejkötőd alatt. De hát nőül mentél Allier Achille úrhoz, egy gazdag nivernais-i földbirtokoshoz, a ki félig-meddig nemesember volt, mert apja, a gonosz, mikor magához kaparította egy csomót a nemzeti javakból, földesuraink kastélyával és birtokaival együtt megvette nemesi levelüket is. Esküvőd óta nem láttalak, Clementine, és úgy vélem, életed szépen, észrevétlenül és szelíden telt el falusi lakodban. Egy napon egyik barátodtól meghallottam, hogy itt hagytad e földi életet és hogy egy leánykád maradt, a ki hasonlít hozzád. E hírre, mely húsz év előtt felforralt volna lelkem minden erejét, mintha valami nagy csendesség támadt volna bennem: az érzés, mely egész valómat eltöltötte, nem volt az éles fájdalom, hanem a természet nagy leczkéibe beletörődő lélek mély és csöndes szomorúsága. Megértettem, hogy a kit szerettem, csak árnyék volt. De emléked megmaradt életem bájának. Kedves alakod, miután lassan elfonnyadt, eltűnt a kövér fű alá. Leányod ifjúsága már a

múlté. Szépsége bizonyára le van tarolva. És én téged, Clementine, mindig szöke fürtösnek látlak rózsaszínű köpenykédben.

Mily szép ez az éj! Nemes lustasággal árad el hatalma embereken és állatokon, miután levette róluk a nappali igát és én is érzem áldásos hatását, jöllehet hatvan évi megszokás után már csak jegyeikben veszek tudomást a tárgyukról. Annyira nyelvész vagyok, hogy számomra már csak szavak vannak a világon! Mindenki a maga módja szerint álmodja át az életet. Én könyvtárban álmodtam ez álmod és ha majd üt az óra, hogy elhagyjam e világot, azt óhajtom, Isten könyvekkel megakasztott polczaim előtt, létráimról szólítson magához!

— Ah! hisz ez ő! Jó napot, Bonnard Sylvester úr. Hova siet, hogy ily szapora léptekkel méri a mezőt, míg én az állomás előtt vártam kis kocsimmal? Elillant előlem és nekem felsülve kellett visszatérnem Lusance-ba. Adja ide a táskáját és üljön fel mellém. Tudja, hogy ide még jó hét kilométernyire van a kastély?

Ki az, a ki így tele tüdővel kiabál reám a kocsi bakjáról? De Gabry Pál úr, unokaöcscse és örököse de Gabry Honoré úrnak, a ki 1842-ben Franciaország pairje volt és a ki nemrég halt meg Monacóban. És én éppen ehhez a de Gabry Pál úrhoz jöttem, fölszerelve útitáskámmal, melyet gazdaasszonyom tömött meg. E kiváló fiatal ember két sógorával együtt most örökölte nagybátyja javait, a ki, régi köztisztviselő-családból származva, lusance-i kastélyában könyvtárat gyűjtött, mely gazdag volt kéziratokban s ezek közt akadt néhány olyan is, mely a XII. századból való volt. E kéziratok rendezése és lajstromozása végett jöttem Lusance-ba, de Gabry úr kértére, a kinek atyja, finom úri ember és jeles könyvkedvelő, életében igen megtisztelő érintkezésben állott velem. Őszintén szólva, a fiú nem örökölte az apa nemes hajlandóságait. Pál úr a sportnak szentelte magát; igen jól ért a lovakhoz és a kutyákhoz, és azt hiszem, az összes tudományok közül, melyek alkalmasak kielégíteni vagy elámítani az emberek kimeríthetetlen kíváncsiságát, az istálló meg a kutyaól tudománya az, melynek teljesen birtokában van.

Nem mondhatnám, hogy e találkozás meglepett, mert hiszen ez meg volt állapítva, de bevallom, hogy gondolataim természetes sodrától elragadtatva, megfeledkeztem a lusance-i kastélyról meg lakóiról, annyira, hogy mikor utam kezdetén, mely, mint mondják, hosszú szalagként nyúlt el előttem, egy vidéki nemes úr megszólítása hangzott fülembé, ez úgy hatott reám, mint valami idegenszerű zaj.

Félek, hogy arczom elárulta helytelen szórakozottságomat, felöltve azt a bamba kifejezést, mely társadalmi érintkezések alkalmával a legtöbbször megjelenik rajta. Táská-m helyet foglalt a kocsiban, és én követtem táskámat. Házigazdám nyíltsága és egyszerűsége tetszett nekem.

— Én nem értek az ön ócska pergamentjeihez, — szólt hozzám, — de azért lesz nálunk, a kivel beszélhet. Nem számítva a plébánost, a ki könyveket ír és az orvost, a ki, noha szabadelvű, igen szeretetreméltó ember, fog találni valakit, a ki majd kiáll önnel. A feleségemet. Nem mondhatnám ugyan, hogy valami nagyon tanult asszony, de, azt hiszem, nincs semmi, a mit ki ne találna. Egyébként, Isten segedelmével számítok reá, elég soká nálunk fogom tartóztatni, hogy megismerkedjék Jeanne kisasszonynyal, a kinek tündérujja és angyal-lelke van.

— Családjához tartozik, — szóltam — ez a fényes tehetségű kisasszony?

— Nem éppen, — felelt Pál úr, tekintetét lovának fülére szegezve, a hogy¹ patájával verte a holdfénytől kéklő utat. — Feleségem egy ifjú barátnője. Apátlan, anyátlan árva. Apja erős pénzügyi kalandba rántott be bennünket és bizony nem csak az ijedelem árán szabadultunk belőle.

Azután megrázta fejét és más tárgyra fordítva a beszédet, figyelmeztetett, hogy nagyon elhanyagoltnak fogom találni a parkot és a kastélyt, mely harminczkét év óta teljesen üresen állott.

Elmondta, hogy nagybátyja, de Gabry Honoré úr nagyon rossz viszonyban élt a környékbeli vadorzók-kal,

a kikre erdőkerülője úgy puskázott, mint a nyulakra. Az egyik orvvadász, egy bosszúálló paraszt, a kinek arczát megpörzsölte a földesúr sörétje, egy este azután lesbe állt és csak kevésbe múlt, hogy agyon nem lőtte, a meny nyiben golyója horzsolta a füle hegyét.

— Nagybátyám, — folytatta Pál úr, — kereste, hogy honnan jött a lövés, de nem talált semmit és nyugodt léptekkel visszament a kastélyba. Másnap magához hívatta kasznárját és megparancsolta neki, hogy a házat is meg a parkot is be kell zárni és egy eleven lelket sem szabad bebocsátani. Határozottan megtiltotta, hogy bármihez is hozzányúljanak és hogy az épületen vagy a birtokon, addig, míg ő haza nem jön, valamit javítsanak. Fogai között dörögve hozzátette, hogy — mint a dalban mondják — majd hazajön vagy húsvétkor vagy úrnapiján és — mint a dalban is — nem jött haza úrnapiján sem. A múlt évben halt meg Cannes-ban és sógorom meg én, mi ketten voltunk az elsők, a kik a harminczkét év óta elhagyatott kastélyba beléptünk. Gesztenyefát találtunk a szalon közepén. A mi a parkot illeti, ezt csak úgy lehetne megnézni, ha még volnának benne utak.

Utitásam elhallgatott és nem hallatszott más, csak a ló szabályos ügetése és a fűben tanyázó rovarok zümögése. Az út két oldalán a mezőn kepébe rakott kévék a hold bizonytalan világításában nagy, térdepelő fehér asszonyoknak látszottak és én átengedtem magamat az éjszakai varázs nagyszerű játékainak. Miután elhaladtunk az erdő sűrű lombozata alatt, jobbra fordultunk és az urasági fasorban folytattuk utunkat, melynek végén hirtelen elém tűnt a kastély fekete tömege körteformájú tetőben végződő tornyaival. Olyan töltésfélén haladtunk, mely folyóvízzel tele árok fölött vezetett a főudvarba és a mely a régóta szétrombolt felvonó hidat helyettesítette. Úgy vélem, a felvonóhid elvesztése volt az első megalázás, melyet e harcziás úrilaknak el kellett szenvednie, mielőtt eljutott ahhoz a békés arczulathoz, melylyel engem fogadott. A csillagok csodálatos tisztasággal tükröződtek a sötét vízben. Pál úr, mint udvarias házigazdához illik, egészen szobámig kísért, mely a tető alatt, egy hosszú folyosó végén nyí-

lott és a késői órával mentve magát, a miért nem mutat be mindjárt a feleségének, jó éjszakát kívánt.

Fehérre festett és halvány függönyökkel díszített szobám a XVIII. század kecses könnyedségének jegyét hordja magán. A kandallóban, melynek párkányán Mária Antoinette királyné fős mellszobra állott, a még meleg hamu bizonyságul szolgált, hogy mily gondal igyekeztek kiűzni a nedvességet. A megvakult és foltos tükör fehér keretébe beillesztett két rézhorog, melyre az egykori idők hölgyei nyaklánczaikat akasztották, kínálva kínálkozott, hogy oda függeszsem fel órámat, melyet gondosan felhúztam; mert, ellentétben a thelemiták elvével, azt tartom, hogy csak akkor vagyunk urai az időnek, mely maga az élet, ha órákra, perczekre, másodperczekekre, vagyis oly részekre osztottuk, melyek arányosak az emberi lét rövidségével.

És elgondolom, hogy az élet csak azért tűnik fel előttünk kurtának, mert meggondolatlanul, örült reményeinkhez mérjük. Mint a mesebeli öreg, valamennyien folyton még egy új szárnyat akarunk hozzáépíteni házunkhoz. Mielőtt meghalnék, be akarom fejezni a Saint-Germain-des-Prés-apátság szerzeteseinek történetét. Az idő, melyet Isten számunkra enged, olyan, mint valami drága szövet, melyet mindegyikünk a maga módja szerint hímez ki. Én mindenféle nyelvészeti magyarázatokkal kezdtem a munkát . . . Így szövődtek gondolataim és miközben a takarót fejemre húztam, az idő gondolata visszavezetett a múlt gondolatához és az óramutató egy körforgásán belől most már másodszer gondoltam reád, Clementine, hogy mielőtt gyertyámat elfújom és a békák kuruttyolása között elalszom, megáldjalak ivadékaidban.

II.

Lusance, augusztus 9-én.

A reggeli alatt számos ízben volt alkalmam, hogy méltányoljam de Gabry-né társalgását. Elbeszélte, hogy a kastélyban kísértetek járnak, különösen pedig van köz-

tük egy, a „háromszor ránczos hátú“ hölgy, a ki életében méregkeverő volt, most pedig vezeklő lélek. El sem mondhatom, mennyi elmésséget és életet tudott önteni ez ócska dajkamesébe. A kávé a verandán ittuk, melynek párkányfejeit buján zöldelő loncz ágai fonták át és arrább mozdították a támasztó kőoszlopkról, úgy, hogy fogva voltak a kéjelgő növény bogai között, hasonlatosan a rabló centaurok karjaiban önfeledten nyugvó thessaliali nőkhöz.

A kastély, mely négykerekű nagy talyigához hasonlított, mindegyik sarkán egy-egy kis toronynyal, az egymásra következő átalakítások folytán elvesztette minden jellegzetességét. Tágas, megbecsülésre érdemes épület volt, semmi több. Úgy láttam, hogy a harminczkét évi elhagyatottság nem tett benne valami nagyobb kárt. Mikor azonban de Gabryné kalauzolása mellett beléptem a földszinti nagy szalonba, láttam, hogy a padló felpattogzott, a gerendák korhadtak, a faburkolat repedezett, az ablak-közök festményei megfeketedtek és háromnegyedrészt kigörbültek kereteikből. A földből, felfeszítve a padló koczkáit, egy vadgesztenyefa nőtt ki és az üvegtelen ablak felé fordította széles leveleinek lombzatát.

Nem minden nyugtalanság nélkül szemléltem e látványt, elgondolva, hogy de Gabry Honoré úr gazdag könyvtára, mely egy szomszédos helyiségben volt elhelyezve, oly hosszú időn át volt kitéve a romboló befolyásoknak. Mindamellett mikor a szalon fiatal gesztenyefáját néztem, nem tudtam megállani, hogy ne csodáljam a természet nagyszerű virulását és ellenállhatatlan erejét, mely az életben minden csirát fejlődésre késztet. Ellenben elszomorodtam a gondolatra, mennyire fáradságos és hiú törekvés a miénk, tudósoké, a kik a halott dolgokat próbáljuk fentartani és megőrizni. Minden, a mi élt, új életnek válik szükséges táplálékává. Az az arab, a ki Palmyra templomainak márványköveiből gunyhót épít magának, nagyobb bölcs, mint a londoni, párisi és müncheni múzeumok összes őrei együttvéve.

Lusance, augusztus 11-én.

Hála Istennek! A könyvtár, melynek ablakai keletre néznek, nem szenvedett pótolhatatlan károkat. Nem tekintve az ívrétű ódon *Coutumiers*-ek súlyos köteteinek sorát, melyet itt-ott megrágtak a patkányok, a könyvek sértetlenül maradtak rácsos szekrényeikben. Az egész napot kéziratok rendezésével töltöttem. A nap szabadon sütött be a magas, függönytelen ablakokon és olvasmányaim közepett, melyek néha nagyon érdekesek voltak, hallottam, a mint az elkábult dongók koppanva ütődtek az ablaküveghez, a faművek megrecscentek és a legyek, ittasan a fénytől és a hőségtől, fejem fölött keringve zümmögtek. Három óra tájban zümmögésük oly erős lett, hogy fejemet föl kellett emelnem egy okiratról, mely igen becses Melun XVIII. századbeli történetére nézve és figyelni kezdtem ez állatkák vagy, a mint La Fontaine mondja, e vadacskák körbe keringő mozgását. Be kellett látnom, hogy a hőség egészen másként hat a légy szárnyaira, mint egy okleveleket böngésző régiségbűvár agyára, a mennyiben nagyon nehezemre esett a gondolkodás és valami meglehetősen kellemes zsidbádást éreztem, a miből csak nagy erőfeszítéssel tudtam magamat kiragadni. A csöngettyűszó, mely ebédre hívott, munkám közepett lepott meg, s csak nagy sietve tudtam felöltözni, hogy illően jelenjek meg de Gabryné előtt.

A bőséges tálalású ebéd hosszúra nyúlt. A borozgatáshoz oly tehetségem van, mely talán nagyobb a közönségesnél. Házigazdám, a ki észrevette avatottságomat, azzal becsült meg, hogy tiszteletemre felbontott egy palaczk Chateau-Margaux-t. Tisztelettel hörpintgettem e kiváló fajú és nemes erényű bort, melynek zamatját és tüzét nem lehet eléggé dicsérni. E tüzes harmat szétáradt ereimbe s ifjúi hévvel töltött el. A verandán ülve, de Gabryné mellett, a szürkületben, mely mintegy titokzatosságba merítette a fák megnagyobbított formáit, benyomásaimat annyi elevenséggel és oly túláradással volt szerencsém kifejezni elmés háziasszonyom előtt, hogy valóban figyelemreméltó dolog volt oly ember részéről,

a ki, mint én, meg van fosztva a képzelem tehetségétől. Magamtól és a nélkül, hogy valamely régi szöveghez fordultam volna segítségért, vázoltam előtte az est édes szomorúságát és hogy mily szép a szülőföld, mely nemcsak kenyérrel és borral, hanem eszmékkel, érzésekkel és hittel is táplál bennünket és a mely majdan mindnyájunkat anyai keblébe fogad, mint kis gyermekeket, a kik elfáradtak a hosszúra nyúló nap játékaiban.

— Uram, — szolt e kedves hölgy, — nézze csak ez ódon tornyokat, e fákat, ezt az eget: mily természetesen váltak ki mindebből a mesék és népdalok alakjai! Látja, ott alant kanyarodik az ösvény, melyen a vörös bóbítás kisleány mogyorót szedni ment az erdőbe. E változékony és félig mindig elborult eget a tündérek szekere barázdálta és az északi torony csúcsos födele alatt lakozhatott a vén boszorkány, a kinek orsója megszúrta Csipkerózsa királykisasszonyt.

Eszem még ezen az elbájoló beszéden járt, mikor Pál úr, hatalmas szivart füstölve, valami pörről mesélt, a mit egy patakág miatt a község ellen indított. De Gabryné, az est hűvös voltát érezve, megborzongott vállkendője alatt és magunkra hagyott bennünket, hogy szobájába vonuljon. Én, a helyett, hogy a magaméba tértem volna, arra határoztam magamat: visszamegyek a könyvtárba, hogy folytassam a kéziratok átvizsgálását. Pál úr hiába erősködött, hogy menjek lefeküdni, beléptem abba a helyiségbe, a mit, régies kifejezéssel, „könyves-ház“-nak nevezhetnék és lámpafénynél munkához láttam.

Miután vagy tizenöt lapot olvastam, a mi nyilván valami tudatlan és szórakozott íródeáknak lehetett a munkája, mert csak nehezen tudtam kivenni az értelmét, belenyúltam kabátom tátongó zsebébe, hogy kihúzzam burnót-szelenczémet; de ez a természetes és szinte öntudatlan mozdulat egyúttal egy kis erőfeszítésbe és fáradtságba került; mindamellet fölpattantottam az ezüst szelencze födelét és ujjaim közé csíptem néhány szemer illatos port, a mi azonban leszóródott ingem elejére, megcsalódott orrom alá. Biztos vagyok benne, hogy orromon meglátszott a nem-tetszés, mert igen kifejező jószág. Már

többször elárulta legbensőbb gondolataimat, így például a coutances-i nyilvános könyvtárban is, a hol úgyszólván Brioux kollegám szakálla előtt bukkantam reá a Notre-Dame des Anges oklevél-kötegetre.

Mily nagy volt örömöm! Kicsi és a szemüveg mögött fénytelenül néző szemeim mit sem árultak el belőle. De egy pillantás tompa orromra, mely remegett az örömtől, és a büszkeségtől és Brioux nyomban kitalálta, hogy valami nagyszerűt leltem. Megjegyezte magának a kötetet, melyet kezemben tartottam, megfigyelte a helyet, a hova távozásomkor visszatettem, még azon melegében kivette, titokban lemásolta, és hogy engem kijátszszék, sietve közzétette. Csakhogy engem akarva lefőzni, őt érte a lefőzés. Kiadása hemzseg a hibáktól és nekem megvolt az elégtételem, hogy helyreigazíthattam néhány nagy botlását.

Hogy azonban visszatérjek kiindulásomhoz, gyanítani kezdtem, hogy valami súlyos álmoság nehezedik elmémre. Elöttem feküdt egy okirat, melynek fontos voltát mindenki beláthatja, ha megmondom, hogy szó van benne egy nyúlketreczről, melyet egy Jechan d'Estourville nevű papnak adtak el, 1212-ben. De bár teljesen tudatában voltam ez okirat jelentőségének, nem fordítottam reá oly figyelmet, a minőt föltétlenül megkövetel. Tekintetem, bárhogy' küzködtem is, folyton az asztal egyik vége felé fordult, a hol pedig nem volt semmi, a mi tudományos szempontból fontos lett volna. Csak egy meglehetősen vaskos, disznóbőrbe kötött, rézkapcsos, a hátán szélesen bordázott német könyv feküdt ott. Szép példánya volt annak a pusztán fametszvényei miatt értékes compilatióknak, mely a Nürnbergi Krónika néven szél-tében ismeretes. A könyv, melynek táblái kissé szétnyíltak, az élén nyugodott.

Nem tudnám megmondani, hogy tekintetem mennyi ideig szegeződött minden ok nélkül erre a régi in-folio kötetre, mígnem olyanvalami rendkívüli látvány bilincselte le, a melytől még a hozzám hasonlóan képzelőtehetség nélkül szükölködő embernek is mélyen meg kellett lepetve lennie.

Egyszerre, a nélkül, hogy jöttét észrevettem volna,

egy kis nőszemélyt pillantottam meg a könyv hátán ülve, egyik térdét maga alá húzva, másik lábát lelogatva, körülbelől olyanformán, a hogy' a Hyde-park vagy a Bois de Boulogne amazonjai ülnek a lovon. Oly kicsike volt, hogy ide-oda lóbálódzó lába nem érte az asztalt, melyen kigyózva terült el ruhájának uszálya. Arcza, alakja azonban felnőtt asszonyé volt. Vállfűzőjének teltsége és csipőjének kerekdedsége semmi kétséget sem engedett e tekintetben, még az olyan öreg tudósnak sem, a milyen én vagyok. Nem félek, hogy tévedek, ha hozzáteszem, hogy nagyon szép és büszke tekintetű volt, mert iconographiai tanulmányaim már régóta hozzászoktattak, hogy fölismerjem a typus tisztaságát s valamely arcz jellegét. E hölgynek, a ki oly váratlanul foglalt helyet a Nürnbergi Krónika hátán, egész lénye pajzánsággal vegyült nemesiséget fejezett ki. Királynőnek látszott, de szeszélyes királynőnek és már tekintetének kifejezéséből úgy véltem, hogy valahol nagy tekintélyt fejt ki nagy ötletszerűséggel. Szája parancsoló és gúnyos volt, kék szemei nyugtalanító módon kaczagtak fekete szemöldökei alatt, melyek igen szépen voltak ívelve. Mindig hallottam, hogy a fekete szemöldök nagyon jól illik a szökéknek és ez a hölgy szöke volt. Mindent összefoglalva, a nagyság benyomását keltette.

Furcsának tetszhetik, hogy egy nő, a ki nem magasabb, mint egy boros palaczk és a ki eltűnt volna kabátom zsebében, ha nem lenne illetlenség, hogy odadugjam, éppen a nagyság benyomását kelti. Ám a Nürnbergi Krónikán ülő hölgy arányai oly büszke karcsúságot, oly fenséges összhangot tüntettek fel, magatartása oly könnyed és mégis oly nemes volt, hogy nagynak látszott. Noha tintatartóm, melyet gúnyos figyelemmel nézegetett, mintha csak előre tudná olvasni mindazokat a szavakat, melyek tollam hegyéről eredhetnek, hozzá képest mély medencze volt, melyben aranszegélyű rózsaszín harisnyáit térden felülig befeketíthette volna, mégis — ismétlem — nagynak és vidámsága mellett is tekintélyesnek látszott.

Öltözéke, megfelelően arczának, roppant díszes volt; arany- és ezüst-brokát szoknyából és világos prém-

mel bélelt piros bársonyköpenyből állott. Haja mintegy két szarvba volt fésülve, melyek az igazgyöngyöktől félholdhoz hasonlóan fénylettek és csillogtak. Fehér kis kezében pálczát tartott, mely annál inkább magára vonta figyelmemet, mert régészeti tanulmányaim képessé tettek, hogy meglehetősen biztossággal ismerjem fel a jelvényeket, melyek a legenda és a történet nevezetes személyeit kitüntetik. E jártasság most hasznomra vált. Pillantást vettem a pálczikára, és láttam, hogy mogyorófa-ágból volt nyesve. — Ez tündérpálcza, — szóltam magamban, — következőleg a hölgy, a ki tartja, tündér.

Örvendve, hogy rájöttem, kivel van dolgom, megkíséreltem összeszedni gondolataimat, hogy tiszteletteljes bókot mondhassak neki. Megvallom, némi elégtelenre szolgált volna, ha értekezést tarthatok neki arról a szerepről, a mit társnői játszanak úgy a szász és germán fajoknál, mint a latin Nyugaton. Az ily fejtegetés, véleményem szerint, ötletes módja lett volna, hogy megköszönjem e hölgy kegyességét, a melylyel szíves volt megjelenni egy öreg tudós előtt, ellentétben az ő fajtabeliek állandó szokásával, hogy csak naiv gyermekek és műveletlen falusiak előtt mutatkoznak.

Lehet valaki tündér, azért mégis nő marad, — mondtam magamban s minthogy Récamier asszony is, a hogy' J. J. Ampère-től hallottam, figyelmére méltatta a benyomást, a mit szépsége a kis kéményseprőkre tett, annak a csodavilágbeli hölgynek, a ki a Nürnbergi Króniká-n ül, kétségkívül hízelegni fog, ha hallja, hogy egy tudós egész szakszerűen tárgyalja, úgy, mint valami érmet, pecsétet, mentekapcsot, vagy cserejegyet. Ez elhatározást azonban, mely félénkségemnek nagy erőfeszítésébe került, teljes lehetetlen volt kivinnem, mikor láttam, hogy a Krónika hölgye, oldalán függő táskájából hirtelen mogyorókat szedett ki, oly kicsinyeket, a minőket még sohasem láttam, fogai között szétroppantotta héjukat és aztán orromhoz hajigálta, miközben a szopó csecsemő komoly arczkifejezésével majszolta a mogyorókat.

Ily körülmények között azt tettem, a mit a tudomány méltósága parancsolt: hallgattam. Minthogy azonban a mogyoróhéj kellemetlen viszketést okozott, keze-

met orromhoz emeltem és ekkor, nagy meglepetésemre, azt észleltem, hogy szemüvegem egészen az orrom alján van és hogy a hölgyet nem az üvegen át, hanem e fölött nézve látom, a mi teljességgel lehetetlen, mert szemeim, melyek a régi szövegek betűzésétől megromlottak, pápaszem nélkül arra sem képesek, hogy megkülönböztessék a dinnyét a vizesüvegtől, még ha ezek az orrom előtt állanak is.

Ez az orr, mely tömege, formája, színe miatt egyaránt figyelemreméltó volt, joggal vonta magára a tündér figyelmét, a ki is felragadta lúdtollamat, mely zászlóként lengett a tintatartó fölött, és vitorlájával végigsimította orromat. Társaságban néha volt alkalmam, hogy odaengedjem magamat fiatal kisasszonyok hunczutkodásainak, a mikor játékaikba vonva engem is, felém tartották arcukat, hogy csókoljam meg egy székhátán keresztül, vagy pedig fölszólitottak, hogy oltsam el a gyertyát, melyet hirtelen oly magasra emeltek, hogy leheletem nem érhettem el. Eddig azonban még egy nőnemű személy sem vetemedett velem szemben oly bizalmaskodásra, hogy saját tollam vitorlájával izgassa orrczimpáimat. Szerencsére eszembe jutott boldogult nagyapám elve, a ki azt szokta mondani, hogy a nőknek minden szabad és hogy minden, a mi tőlük ered, kegy és kellem. Kegynek és kecsességnek vettem tehát a mogyoróhéjakat, a toll vitorláját és mosolyogni próbáltam. Sőt többet tettem! Beszélni kezdtem:

— Asszonyom, — mondám udvariasan és méltósággal, — ön nem valami tejfölösszájú suhanczot vagy parasztot tisztel meg látogatásával, hanem egy könyvbúvárt, a kinek van szerencséje önt ismerni és a ki tudja, hogy ön hajdan a jászolban össze-vissza zilálta a kanczák sörényét, a habozó dézsákból kiitta a tejet, csiklandozó gabonaszemeket szórt az örök hátába, a tűzhelyről szikrát pattantott a jámbor emberek orrára, szóval zürzavart és jókedvet támasztott a házban. Sőt dicsekedhetik még azzal is, hogy este az erdőben nem egyszer ugyancsak ráijesztett az elkésett szerelmespárokra. Azt hittem azonban, hogy legalább is háromszáz év előtt örökre itt hagyta ezt a világot. Lehetséges-e, asszonyom,

hogy a vasút és a távíró korszakában is láthassa önt az ember? Házmesterném, a ki valamikor dada volt, nem tud önről és kis szomszédom, a kinek még dada törli meg az orrát, azt állítja, hogy ön nem létezik.

— És mi az ön véleménye? — kiáltott fel ezüstcsengésű hangon, fejedelmi kis termetét lovagló helyzetbe vetve és hippogriff módjára ostorozva a Nürnbergi Krónika hátát.

— Nem tudom, — feleltem, szemeimet dörzsölve.

E felelet, mely mélyen tudományos spekticizmus jellegét viselte magán, vajmi siralmas benyomást keltett.

— Bonnard Sylvester úr, — mondá a hölgy, — ön is csak vén betűragó. Mindig gyanítottam, hogy így van. A legkisebb tacskó is, a kinek nadrágjából még kilátszik az inge, jobban ismer, mint minden Institut-tök és akadémiátok szemüveges tagjai együttvéve. Tudni, az semmi; a képzelet a fő. Semmi sem létezik, csak a mit elképzelsz az ember. Én is képzeletbeli lény vagyok. Úgy hiszem, ez csak elég létezés! Elálmodnak és én megjelenek! Minden csak álom s mert önről, Bonnard Sylvester, senki sem álmodik, ön nem is létezik. Én elbájolom a világot; mindenütt ott vagyok, holdsugárban, rejtett forrás csörgedezésében, susugó lombozatban, a fehér párákban, melyek reggelenként a mezők barázdáiból fölszállnak, a rózsaszínű rétvirágok között, mindenütt!... Látnak, szeretnek. Sóhajtás és éltető rezdülés követi könnyű lépteimet, melyek alatt még a lehullott levelek is susogásra ébrednek. Mosolyogtatom a kis gyermekeket és elméssé teszem még a legkövérebb dajkákat is. A bölcsők felé hajolva incselkedem, vigasztalok és elaltatok és ön még kételkedik, hogy létezem? Bonnard Sylvester, az ön meleg gúnyája számárnak a bőrét takarja.

Elhallgatott; finom orrczimpáit a méltatlankodás rezgettette, és míg én, kedvem ellenére is, csodáltam e kis teremtés hősi haragját, ő tollamat ide-oda húzgálta a tintatartóban, mint valami evezőt a tóban és hegyével előre az orromra dobta.

Megtöröltem arczomat, melyet nedvesnek éreztem a tintától. A tündér eltűnt. Lámpám kialudt; az ablakon

beesett egy holdsugár és a Nürnbergi Krónikára szállt. 'Az észrevétlenül támadt hűvös szellő összevissza hányta a tollakat, a papirlapokat, az ostyát. Asztalom tele volt tintafoltokkal. Vihar alatt nyitva hagytam az ablakot. Mily meggondolatlanság!

III.

Lusance, augusztus 12-én.

Igéretemhez híven megírtam gazdaasszonyomnak, hogy egészséges vagyok és jól érzem magamat. Óvakodtam elmondani neki, hogy náthát kaptam, mikor este a könyvtárban nyitott ablak mellett elaludtam, mert a derék asszony épp oly kevéssé kímélt volna meg intelmeitől, mint a hogy' a parlamentek nem kímélik a királyokat. — „Az ön korában, uram, — mondta volna, — hogy' lehet ily könnyelmű!“ — Eléggé jámbor, hogy azt higgye: az évek számával az ész is növekszik. Engem e tekintetben kivételnek tart.

De Gabryné asszonynyal szemben nem lévén ily okom a hallgatásra, részletesen elbeszéltem neki álmodmat. Úgy mondtam el, a hogy' ebben a naplóban olvasható és a hogy' álmodtam. Nem értek a költés művészetéhez. Mindamellett lehet, hogy elmondás és leírás közben itt meg ott belecsúsztattam valami részletet vagy néhány szót, a mi eredetileg nem fordult elő, de ezt bizonyára nem az igazság megmásítása végett, hanem inkább abból a titkos vágyból, hogy világossá és befejezetté tegyem, a mi homályos és zavaros volt és engedve talán az allegóriára való hajlamomnak is, a mit gyermekkoromban a görögöktől nyertem.

De Gabryné nem találta untatónak elbeszélésemet.

— Látománya, — szólt hozzám, — gyönyörű és sok elmesség kell hozzá, hogy valakinek ilyesmi jusson eszébe.

— Következőleg, — feleltem, — mikor alszom, el-
más ember vagyok.

— Mikor álmodik, — vetette ellene; — és ön mindig álmodik.

Jól tudom, de Gabryné csak azért beszélt így, mert örömet akart nekem szerezni, de már ez a szándék is kiérdemli teljes hálámat és én a köszönet és édes emlékezés érzésével jegyzem ide ebbe a füzetbe, melyet hálalomig újra meg újra el fogok olvasni és a melyet kívülem senki más nem fog olvasni.

A következő napokat arra fordítottam, hogy befejezzem a lusance-i könyvtár kéziratainak jegyzékbe szedését. Néhány bizalmas szó, a mit de Gabry Pál úr el ejtett, kínos meglepetést okozott bennem és arra bírt, hogy munkámat másként folytassam, mint a hogy' megkezdtem. Megtudtam, hogy de Gabry Honoré úr vagyona, a hosszú időn át tartott rossz kezelés és egy bankár bukása következtében, kinek nevét elhallgatta előttem, csak adósságokkal túlterhelt ingatlanok és behajthatatlan követelések formájában szállt át Franciaország egykori pairjének örökösire.

Pál úr, az örökös-társakkal egyetértően, arra határozta magát, hogy eladja a könyvtárt és nekem kellett módot találnom, hogy ez az eladás a lehető legelőnyösebben történjék meg. Miután adás-vételhez, meg üzleti ügyekhez semmit sem értek, elhatároztam, hogy kikérem egy könyvkereskedő-barátom tanácsát. Írtam neki, jöjjön el Lusance-ba és addig is, a míg megérkezik, fogtam botomat és kalapomat és bejártam a püspökség templomait, melyek néhányában vannak még sírföliratok, a mik nincsenek egészen szabatosan megállapítva.

Odahagytam tehát házigazdáimat és elindultam zarándokolni. Egész nap a templomokat és a temetőket járva, meglátogatva a plébánosokat és a falusi jegyzőket, a kocsmákban házalók és marhakereskedők között költve el vacsorámat, levendula-illatú ágyneműben hálva, egy egész héten át élveztem a nyugodt és mély örömet, hogy folyton a halottakkal foglalkozva, látom az élőket, a mint mindennapi teendőiket végzik. A mi kutatásaimat illeti, csak középszerű fölfedezésekre bukkantam, a mi miatt örömöm is mérsékelte, de éppen ezért egészséges volt és semmikép sem fárasztott. Találtam

néhány érdekes feliratot és e szerény kincshez hozzácsatoltam a falusi konyha néhány recipéjét is, melyeket egy derék plébános szívességének köszönhettem.

Így meggyarapodva, visszatértem Lusance-ba és az otthonába visszaérkező nyárspolgár belső meglelédésével haladtam át a főudvaron. Ez házigazdám jószágának volt a hatása és az az érzés, a mi küszöbükön elfogott, minden okoskodásnál jobban bizonyítja vendéglátásuk kitünőségét.

Egész a nagy szalonig értem, a nélkül, hogy bárkivel is találkoztam volna és a fiatal gesztenyefa, mely itt terjesztette szét nagy leveleit, úgy hatott reám, mintha valamely jóbarátomat látnám. A mit azonban a szekrényen pillantottam meg, oly meglepetést keltett bennem, hogy orromon két kézzel igazítottam helyre szemüvegemet és megtapogattam magamat, hogy legalább felületesen meggyőződjem létezemről. Elmém-ben egy másodperc alatt húsz gondolat kergette egymást és köztük az volt a legelfogadhatóbb, hogy megbolondultam. Lehetetlennek tűnt fel, hogy a mit látok, valóság és lehetetlen volt, hogy ne lássam valóságnak. A mi meglepetésemet okozta, mint már említettem, a szekrényen állott, mely fölé kipattogzott és foltos tükör volt elhelyezve.

Megpillantottam magamat e tükörben és elmondhatom, hogy legalább egyszer életemben láttam a megöröknyödés tökéletes ábrázolatát. Azonban igazat adtam magamnak és helyeseltem, hogy elámultam az elámulni valón.

A tárgy, melyet oly csodálkozással szemléltem, hogy a megfontolás sem tette kisebbé, teljes mozdulatlanságban kínálta magát a vizsgálatra. A jelenség állandó és változatlan volta kizárt minden hallucinációt. Tökéletesen ment vagyok az olyan ideges bántalmaktól, melyek megzavarják a látóérzéket. Ezeket rendszerint a gyomor zavarai okozzák, már pedig nekem, Istennek hála! kitűnő gyomrom van. Egyébként a szem káprázatait oly sajátos és rendkívüli körülmények kísérik, hogy maguknak a hallucinálóknak is felötlenek és ijedelmet keltenek bennök. Holott hát én semmi ilyest sem érez-

tem és a tárgy, a mit láttam, habár magában véve lehetetlen volt is, a természeti valóság minden föltételének megfelelően tünt elém. Megjegyeztem, hogy három irányban van kiterjedése, színes és árnyékot vet. Ah! ha megvizsgálhatnám! Könnyek tolúltak szemembe és meg kellett törölnöm szemüvegemet.

Végül is, meg kellett hódolnom a kétségbevonhatatlannak és kénytelen voltam konstatálni, hogy a mit szemem előtt látok, az nem más, mint a tündér, ugyanaz a tündér, a kit a minap este a könyvtárban álmodtam. Az volt, ő volt, ha mondom! Még most is azt a gyermekded királynői arcot mutatta, ugyanaz a hajlékony és büszke tartás; kezében a mogyorófa-pálcza; ugyanúgy volt fésülve, mint akkor és kis lábai körül a brokátruha uszálya kígyózott. Ugyanaz az arc, ugyanaz a termet. Csakugyan ő volt és hogy semmi kétség se lehessen, vaskos régi könyv hátán ült, mely egészen hasonló volt a Nürnbergi Krónikához. Mozdulatlansága némileg megnyugtató, mert őszintén szólva, féltem, hogy táskájából megint mogyorót szed elő és a héját arczomba dobálja.

Lecsüggő karokkal és tátott szájjal maradtam állva, mikor de Gabryné szava hangzott a fülemben.

— A tündért nézi, Bonnard úr, — szólt háziasszonyom, — nos, hasonlít?

Ezt hamar elmondta; de, a míg hallgattam, volt időm felismerni, hogy az én tündérem voltaképpen színes viaszból való szobrocška, melyet még tapasztalatlan kéz sok ízléssel és érzéssel mintázott meg. A jelenség azonban, noha ilyesformán természetes magyarázatot találtam hozzá, még mindig meglepetésben tartott. Hogyan és kitől kapott a Krónika hölgye ily anyagi létet? Ezt még mindig nem tudtam.

De Gabryné felé fordulva, észrevettem, hogy nincs egyedül. Feketébe öltözött fiatal leány állott mellette. Szemében, melynek szürke színe épp oly szelíd volt, mint Ile-de-France ege, naivság és eszesség látszott. Kissé sovány karjai végén két formás, de vörös kéz izgett-mozgott, mint a hogy' fiatal leányok kezéhez illik. Gyapjuruhájában fiatal fa sugár hajtásának látszott s

nagy szája nyiltságot hirdetett. El sem mondhatom, mennyire megtetszett nekem e gyermek mindjárt az első látásra. Nem volt szép, de arcának és állának három gödröcskéje nevetni látszott és egész lénye, melyben megvolt az ártatlanság félszége, valami derekasságot és jóságot fejezett ki.

Pillantásom a szobrocskáról a leánykára tért és láttam, hogy elpirul, de nyiltan, mélyen, nagy hullámmal.

— Nos hát, — szolt háziasszonyom, a ki hozzá lévén szokva szórakozottságomhoz, nem röstelte, hogy kétszer is kérdezze tőlem ugyanazt, — ez hát az a hölgy, a ki, hogy önt meglátogassa, bejött az ablakon, a mit ön nyitva hagyott? Vajmi merészen viselkedett, ön pedig nagyon meggondolatlan volt. Nos, ráismer?

— Ő az, — feleltem, — és e tükör alatt egészen olyannak látom, a milyen a könyvtár asztalán volt.

— Hát ha így van, — felelt de Gabryné, — úgy e hasonlóság miatt először is magára vessen, mint a ki, a hogy' ön mondja, képzelet nélkül való létére is élénk színekkel tudja lefesteni álmát, azután reám, a ki emlékezetemben tartottam és híven el tudtam mondani ez álmot, végül pedig és főként Jeanne kisasszonyra, a ki pontos útbaigazításaim szerint mintázta a viaszt, melyet itt lát.

E szavakkal de Gabryné megfogta a fiatal leány karját, de ez kiszabadította magát és már kint is volt a parkban.

De Gabryné utána kiáltott:

— Jeanne!... Hogy' lehet valaki ennyire vad! Jöjjön, hadd szidom meg!

Hiába volt, a megriasztott kis leány eltűnt a lombok között. De Gabryné leült az egyetlen karosszékebe, mely az elárvult szalonban még megmaradt.

— Nagyon csodálnám, — mondá, — ha férjem még nem szolt volna önnek Jeanne-ról. Igen szeretjük, kitűnő jó gyermek. Mondja meg igazán, hogy' tetszik ez a szobrocška?

Azt feleltem, hogy igen elmés és ízléses munka, de alkotója hiányával van a tanulmánynak és a gyakorlat-

nak és egyébként a lehető legnagyobb mértékben meg-
hat, hogy fiatal ujjak így kihímezték egy jámbor ember
durva szöveményét és ily ragyogó alakot adtak egy
öreg fecsegő álmodozásainak.

— Azért kérdem véleményét, — folytatta de
Gabryné, — mert Jeanne szegény árvaleány. Hiszi, hogy
ilyen szobrocskákkal pénzt tudna keresni?

— Nem hiszem, — feleltem; — és ezt nem is kell
valami nagyon sajnálni. E kisasszony, mondja ön, ra-
gaszkodó és gyöngéd teremtés; ezt meghiszem önnek
és meghiszem az ő arcának. A művészetnek vannak
csábításai, melyek a nemes lelkeket eltérítik a szabály-
tól és a mértéktől. Ez az ifjú lény szeretetre termett
agyagból van gyúrva. Adja férjhez.

— De nincs hozománya! — felelt de Gabryné.

Azután, kissé meghalkítva hangját;

— Önnek mindent elmondhatok, Bonnard úr. E
gyermek apja széles körben ismert bankár volt. Nagy
üzletekkel foglalkozott. Kalandos és csábító természet
lakozott benne. Nem volt tisztességtelen ember: ha
másokat megcsalt, magamagát csalta meg legelőször.
Úgy lehet, hogy ez a legnagyobb ügyesség. Jó ismerő-
sünk volt. Mindnyájunkat megbabonázott, férjemet,
nagybátyámat, unokafivéreimet. A romlás gyorsan elkö-
vetkezett. Nagybátyám vagyonának háromnegyedrésze
— Pál megmondta már önnek — odaveszett bukásában.
Mi jóval kevésbbé voltunk érintve és különben sin-
csenek gyermekeink!... Bukását csak kevés idővel élte
túl és nem maradt utána semmi; ezért mondom, hogy
becsületes ember volt. Nevét ön is bizonyára ismeri, az
ujságok tele voltak vele: Alexandre Noel. Felesége igen
szeretetreméltó asszony volt; azt hiszem, hogy csinos
lehetett. Kissé nagyon is szerette a feltűnést, de férje
szerencsétlenségét bátran és méltósággal viselte. Egy év-
vel utóbb ő is meghalt, Jeanne-t teljesen egyedül hagyva
a világon. Semmit se tudott megmenteni a saját vagy-
nából sem, a mely pedig meglehetősen tekintélyes volt.
Alexandre Noel felesége Allier-leány volt, a nevers-i
Allier Achilles leánya.

— Clementine leánya! — kiáltottam fel. — Cle-

mentine meghalt és a leánya is meghalt! Az emberiség majdnem csupa halottakból áll, oly kicsi az élők száma azoknak a tömegéhez képest, a kik éltek. Mi is hát ez az élet, mely még rövidebb, mint az emberek rövid emlékezete!

És belsőmben így imádkoztam:

— Tekints le, Clementine, mostani lakodból e kihűlt vén szívre, de a melynek vére egykor érted pezsgett és mondd meg, nem éled-e újra a gondolatra, hogy szeresse, a mi belőled megmaradt a földön. Minden elmúlik, mint a hogy¹ elmúltál te is meg leányod is; de az élet halhatatlan és ezt kell szeretnünk szünet nélkül megújuló alakjaiban.

Úgy éltem könyveim között, mint a gyermek, a ki csontokkal játszik. Végső napjaimban életem értelmet, érdeket, létokot nyer. Nagyapa vagyok. Clementine unokája szegény. Nem akarom, hogy más gondoskodjék róla és adjon neki hozományt, csak én.

Látva, hogy könnyezem, de Gabryné csöndesen távozott.

IV.

Páris, április 16-án.

Negyven esztendeje foglalkozom már Szent Drocoveus-szal és Saint-Germain-des-Prés első apátjaival, de nem tudom, hogy megírhatom-e történetüket, mielőtt én is hozzájuk költözöm. Régóta öreg vagyok már. A múlt évben egy alkalommal a Pont des Arts-on egyik Institut-beli tagtársam panaszkodva hánytorgatta előttem az öregedés kellemetlenségeit. — „Pedig hát — felelt neki Sainte-Beuve — még mindig ez az egyetlen módja, hogy soká éljen az ember.“ — Én éltem ezzel a móddal és tudom, hogy mennyit ér. Nem az a baj, hogy sokáig tartunk, de hogy mindent elmúlni látunk körülöttünk. Anya, feleség, barátok, gyermekek: a természet komor közönnyel adja és ragadja el ez isteni kincseket és végül is kitűnik, hogy csak árnyakat szerettünk, árnyakat öleltünk. De mily kedvesek vannak közöttük!

Ha volt valaha teremtés, a ki mint árnyék suhant át egy ember életén, úgy az a fiatal leány volt, a kit szerettem, mikor még magam is (szinte hihetetlen) fiatal ember voltam. És mégis, ez árnyék emléke még ma is életem egyik legszebb valósága.

A római katakombák egyik keresztény sarcophagján olvasható egy átokformula, melynek az idő megtanított szörnyű értelmére. Így hangzik: „Ha valamely istentelen megszentelteleníti e sírt, haljon meg utolsónak övéi közül.“ Régiségbűvár lévén, nem egy sírt bontottam fel, megbolygattam a hamvakat, hogy ruhafoszlányokat, ércz-ékítményeket, vésett köveket gyűjtsék, melyek e hamvak közé voltak vegyülve. Mindezt a tudós kíváncsiságával tettem, melyből nem hiányzott a tisztelet és a kegyelet. Reám ne szálljon tehát az átok, a mit az apostolok valamelyik első tanítványa vésett egy vértanú sírjára! De hát hogy' is szállhatna? Nem kell attól tartanom, hogy a míg emberek lesznek a földön, túlélem enyéimet, mert mindig lesz köztük, a kit szeressek.

Sajnos! a szeretet képessége gyöngül és elvész a korról, épp úgy, mint az ember többi tehetsége. Példák bizonyítják és ez az, a mi elrémlt. Biztos vagyok-e benne, hogy engem még nem ért ez a nagy veszteség! Bizonyára elkövetkezett volna számomra is, ha egy szerencsés találkozás meg nem ifjít. A költők sokszor említik az örök ifjúság forrását; valóban megvan és minden lépésünk alól felbugygyan a földből. És mi tovább megyünk, a nélkül, hogy innánk belőle.

A mióta fölleltem Clementine unokáját, életem, melynek már nem volt semmi haszna, újra értelmet és létot nyert.

Ma — a hogy' Provence-ben mondják — egy kis napot szedek magamba; a Luxembourg-kert terrasszán művelem ezt, Navarrai Margit szobrának tövében. Tavaszi nap süt, mely a fejébe száll az embernek, mint az új bor. Ülök és álmodozom. Gondolataim úgy pezsdülnek ki fejemből, mint a hab a sörös palaczkból. Könnyűiek és mulattat a pezsgésük. Álmodom; úgy gondolom, ez meg van engedve egy jámbor embernek, a ki

harmincz kötet régi szöveget adott ki és huszonhat éven át volt munkatársa a *Journal des Savants*-nak. Megvan az az elégtétele, hogy tölem telhetőleg jól végeztem feladatomat és teljesen munkába fogtam a középszerű képességeket, melyeket a természet nekem juttatott. Iparkodásom nem volt egészen hiábavaló, és szerény részszel én is hozzájárultam a történelmi tanulmányok amaz újjászületéséhez, mely e nyugtalan század dicsősége marad. Nevem bizonynyal ott fog szerepelni ama tíz-tizenkét tudós neve között, a kik fölfedték Franciaország előtt irodalmi régiségeit. Gauthier de Coincy költői műveinek kiadásával példát mutattam az okszerű módszerre és utat jelöltem. Az öregség szigorú nyugal-mában ítélem meg magamnak e megérdemelt elismerést és Isten látja lelkemet, a gögnek vagy hiúságnak egy csepp része sincs ebben az ítéletben.

Hanem fáradt vagyok, szemem elhomályosúl, kezem reszket és a magam képét látom Homér öregeiben, kiket gyöngeségük távol tart a harcztól és a kik a bástyákon ülve, mint a tücsök a fű között, hallatják hangjukat.

Igy kalandoztak gondolataim, mikor három fiatal ember nagy lármásan szomszédságomba telepedett. Nem tudom, hogy mindegyikök három hajón jött-e, mint La Fontaine majma, de bizonyos, hogy hárman tizenkét széket foglaltak el. Élvezetet találtam benne, hogy megfigyeljem őket, nem mintha valami különös lett volna rajtuk, de mert oly derék és jókedvű arcuk volt, a mely illik a fiatalsághoz. Diákok voltak. Erről talán nem annyira a kezükben tartott könyvek tettek bizonyossá, mint inkább az arczkifejezésük. Mert mindazok, a kik szellemi dolgokkal foglalkoznak, rögtön felismerik egymást valami nem tudom miféle közös vonásról. Nagyon szeretem a fiatal embereket és ezek is tetszettek, noha volt a fellépésükben valami kihívó és rakoncztalan, a mi élénken emlékeztetett a saját tanulókoromra. Pedig nem is hordtak, mint mi, bársonygallérra omló hosszú sörényt, nem járkáltak, mint mi, halottas ábrázattal; nem hangoztatták, mint mi: „Átok és pokol!” Egész rendesen voltak öltözve és sem ruhájukban, sem beszédükben nem volt

semmi, a mit a középkorból kölcsönöztek. Hozzá kell tennem, hogy az előttünk elhaladó nőkről beszélgettek és egynémelyiket meglehetősen élénk kifejezésekkel bírálgatták. Ám idevágó megjegyzéseik nem mentek annyira, hogy kénytelen lettem volna elhagyni helyemet. Egyébként is, ha az ifjúság szorgalmas, nem bánom, ha a vídamságból is kiveszi részét.

Egyikök nem tudom miféle tréfás kijelentésére:

— Miféle beszéd ez? — kiáltott fel némi gasconias kiejtéssel a legkisebb és legbarnább köztük. — Az élő anyag bennünket, physiologusokat illet. Te, Gélis, a ki összes, oklevéltárakban turkáló társaiddal együtt a multban élsz, maradj csak ezeknél a kőből faragott aszszonyoknál, ők a te kortársaid.

És ujjával a régi Franciaország hölgyeinek szobrára mutatott, melyek fehéren sorakoznak félkörben a terrasz fája alatt. E magában véve ártatlan tréfából megtudtam legalább, hogy az a fiatal ember, a kit Gélisnek nevezett, az École des Chartes növendéke. A beszélgetés további folyamából kivettem, hogy szöke és egész a vértelenségig sápadt, hallgatag és gúnyos tekintetű szomszédja, a kit Boulmiernek hívtak, iskolatársa. Gélis és a jövőbeli doktor (kívánom, hogy valamikor azzá legyen) nagy tüzzel és ötletességgel társalogtak. Miután fölemelkedtek a legmagasabb elmélkedésekig, szójátékokat eresztettek meg és egymást érte a szellemes embekeknél sajátos sok ostobaság, vagyis rengeteg nagy ostobaság. Szükségtelen hozzátennem, hogy mindketten csak a legrémesebb paradoxonok mellett foglaltak állást. Rendjén van! Nem szeretem a nagyon is józan fiatalokat.

Az orvosnövendék egy pillantást vetett a könyvre, a melyet Boulmier a kezében tartott:

— No hallod! — szólt hozzá, — te Michelet-t olvasod?

— Igen, — felelt Boulmier, — szeretem a regényeket.

Gélis, a ki sugár természetével, parancsoló mozdulataival, beszélő készségével uralma alatt tartotta őket, elvette a könyvet, lapozgatott benne és így szólt:

— Ez a legutolsó sütetű Michelet, a legjobb Mi-

chelet. Semmi elbeszélés! Csupa dühöngés, elámulás, görcsroham a tényekkel szemben, melyeket nem tart érdemesnek előadni. Gyerek-kiabálás, viselős asszony szeszélye! Sohajtások és egyetlen ép mondat se! Cso-dálatos!

És visszaadta a könyvet társának. Ez a hóbortosság mulattató, mondám magamban, és nem is oly számár, mint a milyennek látszik. Mert igaz, hogy Michelet-nek legújabb könyveiben lehet némi izgatottságot, sőt mondhatnám valami reszketegséget találni.

A provencai diák azonban kijelentette, hogy a történetírás egyáltalában megvetni való szónoki gyakorlat. Az egyetlen és igaz történet szerinte az ember természetrajza. Michelet jó úton volt, mikor rátalált a XIV. Lajos fistulájára, de nyomban megint visszaesett a régi tévelygésbe.

— Miután ezt az okos gondolatot kinyilatkoztatta, a fiatal physiologus fölkelt, hogy néhány arramenő barátjához csatlakozzék. A két régész, a kik kevésbbé voltak ismerősek ebben a Paradis-au-Marais-utczától kissé távoleső kertben, magára maradt és tanulmányaikról kezdtek beszélgetni. Gélis, a ki most járt a tanfolyam harmadik évének vége felé, értekezésen dolgozott, melynek ifjúi hévvel fejtegette a tárgyát. Igazán szólva, e tárgy érdemesnek látszott előttem, még pedig annál is inkább, mert legutóbb magam is kötelezve voltam, hogy egy jókora részét feldolgozzam. A *Monasticon gallicanum*-ról volt szó. Az ifjú tudós (jóslásképen előlegezem neki e nevet) magyarázatot akart írni mindazokhoz a met-szetekhez, melyek 1690 tájában készültek Dom Germain műve számára, a melyet kinyomatott volna, ha közbe nem jön az az elháríthatatlan akadály, melyet az ember soha se lát előre és a melyet soha se lehet elkerülni. Dom Germain azonban halálakor legalább készen és rendben hagyta a kéziratát. Vajon így lesz-e az enyémmel is? De hát nem erről van szó. A mennyire megérthettem, Gélis úrnak az volt a szándéka, hogy régészeti ismertést ad mindenik apátságról, melyet Dom Germain szerény rézmetszői kiábrázoltak.

Barátja megkérdezte, hogy ismeri-e az összes kéz-

íratos okmányokat és közleményeket, melyek erre a tárgyra vonatkoznak. Hegyezni kezdtem füleimet. Először az eredeti forrásokról beszéltek és el kell ismernem, hogy a tömérdek és ízetlen szójáték mellett is kielégítő módszerességgel. Azután a mai kritika munkálatai kerültek sorra.

— Olvastad, — kérde Boulmier, — Courajod közleményét?

—Helyes! — szóltam magamban.

— Igen, — felelt Gélis; — lelkiismeretes munka.

— Olvastad — kérde Boulmier — Tomisey de Larroque cikkét a *Revue des questions historiques*-ban?

Helyes! — szóltam magamban másodszor is.

— Igen, — felelt Gélis; — hasznos útbaigazításokat találtam benne.

— Olvastad, — kérde Boulmier, — Bonnard Sylvester munkáját: *Benedekrendi apátságok 1600-ban?*

Helyes! — szóltam magamban most már harmadszor.

— Édes Istenem! nem, — felelt Gélis. — És nem tudom, hogy egyáltalában elolvassam-e? Bonnard Sylvester hülye.

Fejemet másfelé fordítva, láttam, hogy az árnyék már elérte a helyet, a hol ültem. Hűvösödni kezdett és ugyancsak ostobának kellett volna lennem, hogy két nyegle fiatal ember arczátlan fecsegése kedvéért kitegyem magamat a meghülésnek.

„Ah! ah! — mondám magamban, fölkelve üléséről. Csak írja meg és álljon elő értekezésével ez a kis szajkó. Quicherat kollégám vagy valamelyik más tanár majd a csőrére koppint. Határozottan lurkó és valóban, ha most visszaemlékezem, hogy mit mondott Michelet-ről, az türhetetlen és túlmegy minden határon. Így beszélni egy ősz mesterről, a ki oly nagy lángelme! Gyalázat!”

Április 17-én.

— Teréz, adja ide új kalapomat, legjobb kabátomat és ezüstoffogós botomat.

Teréz azonban süket, mint a szenes zsák és lassú,

mint az igazság. Ezt az évek teszik. A legrosszabb a dologban, hogy azt hiszi, finom hallású és gyorslábú és büszkén hatvan esztendei becsületes cselédi multjára, a legéberebb zsarnoksággal szolgálja vén gazdáját.

Mondom!... Ime, nem akarja ideadni ezüstfogós botomat, mert attól tart, hogy elvesztem. Igaz, hogy esernyőt, botot meglehetősen gyakran felejték omnibuszon, vagy a könyvkereskedőknél. Ma azonban nagy okom van, hogy vén botomat vegyem, melynek csiszolt ezüstfogóján Don Quichotte látható, a mint előreszegzett lándzsával a szélalmok ellen vágat, míg Sancho Panza, karjait az ég felé emelve, hiába kiabál utána, hogy álljon meg. Ez a bot minden, a mit nagybátyámtól, Viktor kapitánytól örököltem, a ki életében inkább Don Quichotte-hoz hasonlított, semmint Sancho Panzához és a ki épp oly magától értetődőleg szerette az ütlegeteket, mint a hogy' mások félnek tőlük.

Harmincz év óta minden jelentősebb vagy ünnepélyes utamat ezzel a bottal járom és a két alak, a lovag és csatlósa, ellát buzdítással és tanácsal. Úgy tetszik, mintha hallanám őket. Don Quichotte így szól:

— Gondolj szilárdan nagy dolgokra és tudd meg, hogy a gondolat az egyetlen valóság a világon. Növeld meg a természetet a magad mértékére és az egész világegyetemet úgy tekintsd, mint hősi lelked visszfényét. Harczolj a becsületért; ez az egyedüli, a mi méltó az emberhez és ha úgy esik, hogy sebet kapsz, véred jótékony harmatként ömöljön és mosolyogj.

Sancho Panza meg így beszél:

— Maradj meg, komám, annak, a minek az ég teremtet. Becsüld többre a kenyérhéjat, a mi tarisznyádban szárad, mint a fürjpecsenyét, mely az uraság konyhájában sül. Engedelmeskedjél gazdádnak, akár okos, akár bolond és ne terheld meg nagyon a fejedet haszontalanságokkal. Órizkedjél az ütlegektől: Istent kísérti, a ki a veszélyt keresi.

Azonban, ha a páratlan lovag és hasonfajtájú csatlósa képből botom végén van is, a valóságban ott lakoznak belsőmben. Valamennyiünkben él egy Don Quichotte

és egy Sancho Panza és még ha Sanchora hallgatunk is, csodálatunk Don Quichotte-ot illeti . . . De elég a fecse-gésből! Menjünk de Gabrynéhoz oly dologban, mely kí-vül esik az élet rendes kerékvágásán.

Ugyanaznap.

De Gabrynét feketébe öltözve találtam, éppen kez-tyűit gombolta.

— Készen vagyok, — mondá.

Kész, mint a hogy' mindig is késznek találtam, ha valami jó cselekedetről volt szó.

Lehaladtunk a lépcsőn és kocsiba ültünk.

Nem tudom, micsoda titkos bűvölet szétfoszlásától tartottam, ha megtöröm a csendet, de szótlánul halad-tunk át a széles, néptelen körutakon, a kereszteket, kis póznákat és koszorúkat nézve, melyek a kereskedőnél gyászoló vevőkre vártak.

A kocsi megállt az élők földjének végső határánál, a kapu előtt, mely fölé a remény igéi vannak vésve.

Hosszú cziprus-fasoron mentünk végig, majd befor-dultunk egy szűk ösvényre, mely sírok között vezetett.

— Ez az, — szólt de Gabryné.

A lefelé fordított fáklyákkal díszített homlokpárká-nyon ez a felírás volt bevésve:

Allier és Alexandre család.

Vasrács zárta el a sírbolt bejáratát. A háttérben, rózsákkal borított oltár felett márványtábla volt a falba illesztve, rajta a nevekkel, melyek között ott olvastam Clémentine-ét és leányáét.

Valami mély és határozatlan érzés fogott el, a mit csak szép zene hangjai tudnának kifejezni. Elaggott lel-kemben égi lágyságú hangszerek énekét hallottam. Ha-lotti hymnus komoly harmoniájával szerelmi ének fátyo-lozott hangjai vegyültek, mert lelkemben egy érzésbe folyt össze a jelen gyászos komolysága és a múlt nyájas öröme.

Távozva a sírtől, melyet de Gabryné rózsákkal tett illatossá, ismét szótlánul haladtunk át a temetőn. Mikor újra az élők között voltunk, nyelvem megoldódott.

— Mialatt e néma utakon követtem, — mondám de Gabrynénak, — a legendák angyalaira gondoltam, kikkel az élet és a halál rejtelmes határánál találkozunk. A sír, melyhez elvezetett és a melyről mit sem tudtam, mint csaknem mindenről, a mi arra vonatkozik, a ki övével együtt ott nyugszik, páratlan benyomásokat idézett fel bennem, melyeknek rideg éltében olyan a jelentőségük, mint sötét úton a fénynek. Az út növekedésével a fény mindinkább gyöngül; én már majdnem az utolsó domb aljára értem és mégis, ha visszafordulok, mindig egyforma élénknek látom a ragyogást. Lelkemben tolongnak az emlékek. Olyan vagyok, mint a vén, ágas-bogas, mohos tölgy, mely lombjának rezgésével dalos madarak fészkeit veri fel. Fájdalom, madaraim éneke oly ósdi, mint a világ és csak engem mulattathat.

— Engem el fog bájolni, — szolt de Gabryné. — Mondja el emlékeit és beszéljen úgy, mintha vénasszonyonnyal beszélne. Ma reggel három ősz szálát találtam hajamban.

— Ne bánja, asszonyom, — feleltem: — az idő csak azokhoz kegyes, a kik kegyesen fogadják. És ha majd hosszú évek múlva könnyű ezüst hab szövi át sötét hajfonatait, új szépséget fog nyerni, kevésbbé élénket, de megatöbbbat, mint a milyen az első és látni fogja, hogy férje épp úgy csodálja fehér haját, mint a fekete fürtöt, melyet esküvőjükkor adott neki és a melyet medaillonban visel, mint valami szent ereklyét. E körutak szélesek és néptelenek. Menetközben kedvünkre beszélgethetünk. Először is el fogom mondani, hogyan ismerkedtem meg Clementine apjával. De ne várjon semmi, semmi különöst, semmi rendkívülit, különben nagyon csalódna.

„De Lessay úr az Avenue de l'Observatoire egy régi házának második emeletén lakott, a ház antik szobrokkal díszített homlokzata és vadonszerű nagy kertje voltak az első képek, melyek gyermeki szemeimben megörögződtek és kétségtelenül, ha majd elérkezik a kikerülhetetlen óra, ezek lesznek az utolsók is, melyek fáradt szempilláim alá beosonnak. Mert ebben a házban születtem; ebben a kertben tanultam játék közben megérezni

és megismerni e vén mindenség némely kis töredékét. Bűvös, szent órák! mikor a még egészen üde lélek fölfedezi a világot, mely édes ragyogásban és rejtelmes bában mutatkozik előtte. Ez azért van, mert tényleg, aszszonyom, a mindenség csak lelkünk tükröződése.

Anyám igen derék nő volt. Hajnalban kelt, mint a madarak, és házias szorgalma, anyai ösztöne, az éneklés folytonos szükségérzete, bizonyos heves gyöngédesség, a mit gyermek létemre is jól éreztem, hasonlóvá is tette őt hozzájuk. Ő volt a ház lelke, betöltötte azt rendszeres és vidám tevékenységével. Apám épp oly lassú volt, mint a mily élénk volt az anyám. Emlékszem nyugalmas arczára, melyen néha egy-egy gúnyos mosoly suhant át. Fáradt volt és szerette fáradságát. Az ablak mellett, nagy karosszékekben ülve reggeltől estig olvasott és tőle örököltem a könyvek szeretetét. Könyvtáramban megvan Mably és Raynal egy példánya, melyet elejétől végig sajátkezű jegyzeteivel látott el. Hiábavaló lett volna azt várni tőle, hogy valamibe beleavatkozzék. Mikor anyám kedves fortélylyal megkísérelte, hogy kiragadja nyugalmából, csak a fejét rázta, azzal a kérlelhetetlen szelídséggel, mely a gyöngye jellemek ereje. Kétségbeejtette a szegény asszonyt, a ki semmikép se tudott behatolni e szemlélődő bölcsességbe és az életből csak a mindennapi gondokat és az órákat betöltő vidám munkát értette meg. Betegnek vélte férjét és attól tartott, hogy még betegebb talál lenni. Pedig hát szenvedtelenségének más volt az oka.

Apám, a ki Decrès úr idejében, 1801-ben hivatalnok lett a tengerészeti osztályban, kiváló közigazgatási képességről tett tanuságot. A tengerészetnél akkoriban nagy tevékenység folyt és apámat 1805-ben a második ügyosztály főnökévé nevezték ki. Ekkor a császár, a kinek a miniszter figyelmébe ajánlotta, jelentést kért tőle az angol tengerészet szervezetéről. Ezzel a munkával, melyen szerzőjének szándéka nélkül, mély szabadelvű és bölcsészeti szellem vonult át, csak 1807-ben készült el, körülbelül másfél évvel Villeneuve tengernagy trafalgar-i veresége után. Napoleon, a ki e gyászos nap óta hallani sem akart hajókról, haragosan lapozta át a je-

lentést és azzal a fölkiáltással, hogy: — Frázis! frázis! csupa frázis! — tűzbe vetette. Apámnak elmondták, hogy a császár mérgében még a kandallóban is reátaposott a kéziratra. Általában szokása volt, hogy ha dühös volt, lábával addig piszkálta a tüzet, míg czipőjének megpörkölődött a talpa.

Apám sohasem heverte ki ezt a kegyvesztést és későbbi közönyösségének bizonyára ez vetette meg az alapját, hogy bármiként igyekezett is jól végezni dolgát, fáradsága hiábavalónak bizonyult. Mindamellett Napoleon, mikor Elba szigetéről visszatért, magához hívatta és megbízta, hogy hazafias és szabadelvű szellemű kiáltványokat és jelentéseket szerkesztszen a hajóhad számára. Waterloo után apám, inkább elszomorodva, mint meglepetve, a háttérben maradt és nem zaklatták. Mégis úgy beszéltek róla, hogy jacobinus, vérengző szörnyeteg, olyan ember, a kire reá sem lehet nézni. Anyám testvérébátyja, Maldent Viktor gyalogos kapitány, a kit 1814-ben félzsoldra tettek, 1815-ben pedig elbocsátottak, rossz magaviseletével még fokozta a nehézségeket, melyeket a császárság bukása apámnak okozott. Viktor bátyám kávéházakban, bálokon, mindenfelé azt hirdette, hogy a Bourbonok eladták Franciaországot a kozákoknak. Mindenkinek, a kivel találkozott, megmutatta a háromszínű kokárdát, a mit kalapja bélésébe rejtett; tüntetően hordta botját, melynek esztergályozott fogója a császár arcának körvonalait vette árnyékul.

Ha ön nem látta Charlet könyomatait, el sem képzelheti, hogy festett Viktor bátyám, mikor szoroson szabott zsinóros kabátjában, mellén ibolya-csokrot és a becsületrend keresztjét viselve, bizonyos vad eleganciával sétálgatott a Tuillériák kertjében.

A tétlenség és a féktelenség mindinkább rosszmorúvá tették politikai szenvedélyeit. Rátámadt az emberekre, a kiknek a *Quotidienne*-t vagy a *Drapeau blanc*-ot látta a kezükben és párbajra kényszerítette őket. Így érte egyszer az a fájdalom és szégyen is, hogy párbajban megsebesített egy tizenhat éves gyermeket. Szóval, Viktor bátyám épp ellenkezője volt a józan embernek és mert reggelire, ebédre minden istenáldotta napon

nálunk volt, rossz hírneve átragadt a mi házunkra is. Szegény apám szörnyen megszenvedte vendégének esztelenkedéseit, de mert jó ember volt, szó nélkül nyitva hagyta ajtaját a kapitány előtt, a ki ezért szívéből lenézte.

Mindezt, a mit itt elmondok, csak később értettem meg. Akkoriban azonban kapitány nagybátyám a leglángolóbb lelkesedést keltette bennem és megfogadtam, hogy majdan oly hasonló leszek hozzá, a mennyire csak lehet. Egy szép reggel, hogy megkezdjem a hasonlóságot, öklömet csípőmre tettem és káromkodni kezdtem, mint egy pogány. Derék édes anyám hirtelen úgy pofonteremtett, hogy néhány perczig elámulva álltam és csak azután jutott eszembe, hogy sírásra fakadjak. Még most is szemem előtt van az a sárga utrecht-i selyemmel bevont vén karosszék, mely mögött azon a napon rengeteg sok könnyet öntöttem.

Akkoriban még egész kis emberke voltam. Egy reggel atyám, mikor szokása szerint ölébe vett, az incselkedésnek azzal az árnyalatával mosolygott reám, mely valami pikáns ízt adott örökös szelídségének. Míg térdein ülve, hosszú, őszbe vegyült hajfürtjeivel játszadoztam, oly dolgokat mondott, melyeket ugyan nem értettem meg valami jól, de a melyek éppen rejtelmességük miatt roppant érdekeltek. Úgy emlékszem, bár nem vagyok benne egészen bizonyos, egy reggel a kis yvetot-i király történetét mesélte el, úgy, a hogy¹ a népdal mondja. Egyszerre nagy zajt hallottunk, és az ablakok csak úgy csörömpöltek. Apám lecsúsztatott a padlóra; kitárt karjaival reszketve a levegőbe kapott; arcza, mintha halálra vált volna, fakóvá lett, szemei kidülledtek. Szólni akart, de fogai vaczogtak. Végre halkán suttozta: „Agyonlőték!” Nem tudtam, mit akar mondani és valami homályos rémület fogott el. Azóta megtudtam, hogy Ney tábornagról beszélt, a ki ott esett el 1815 december 7-én egy fal mögött, mely a házunkkal szomszédos üres telket zárta el.

Ebben az időtájban a lépcsőn gyakran találkoztam egy aggastyánnal (talán még nem is volt egészen aggastyán), a kinek kis fekete szemei rendkívüli élelkséggel

villogtak ki sötét színű és mozdulatlan arczából. Olybá látszott előttem, mintha nem is élne, vagy legalább mintha nem oly módon élne, mint a többi ember. Denon úrnál, hova apám elvezetett, láttam egy múmiát, a melyet Egyiptomból hoztak és én nagy ártatlanul azt képzeltem, hogy Denon úr múmiája, ha egyedül van, föl-ébred, kilép aranyozott ládájából, dióbarna ruhát ölt, hajporos parókát tesz a fejére és de Lessay úr lesz belőle. És még ma is, drága asszonyom, ha elvetem is ezt a véleményt, mint a melynek nincs kellő alapja, be kell vallanom, hogy de Lessay úr nagyon hasonlított Denon úr múmiájához. Ez eléggé megmagyarázza, hogy fantasztikus rettegést keltett bennem.

A valóságban de Lessay úr kis nemes és nagy bölcsész volt. Mint Mably és Rousseau tanítványa, azzal hízelgett magának, hogy nincsenek előítéletei, holott már maga ez az elbizakodottság vastag előítélet. Elmúlt idők kortársáról beszélek itt önnek, asszonyom. Félek, hogy nem ért meg, és biztos vagyok, hogy nem érdekli, a mit mondok. Mindez oly messze van tőlünk! Igyekszem azonban, hogy lehetőleg rövid legyek; de meg különben is, nem ígértem semmi érdekest és ön nem várhatja, hogy Bonnard Sylvester életében valami nagy kalandok estek légyen meg.

De Gabryné bátorított, hogy folytassam és én ezt a következő szavakkal tettem:

— De Lessay úr nyers volt a férfiakkal szemben és udvarias a nők irányában. Kezet csókolt anyámnak, a kit a köztársaság és a császárság erkölcei nem szoktattak ily lovagiassághoz. Általa XVI. Lajos korával érintkeztem. De Lessay úr földrajzzal foglalkozott és a mennyire én tudom, senki sem volt oly büszke reá, hogy földünk alakjával foglalkozik, mint ő. A régi uralom alatt bölcsészi módszerrel művelte földjét és ilyenformán az utolsó holdig elvesztette birtokát. Nem lévén többé egyetlen rög sem az övé, az egész földgömböt vette birtokába és rengeteg sok térképet rajzolt az utazók leírásai alapján. Minthogy az Encyclopedia legbelsőbb velejéből szedte táplálékát, nem elégedett meg azzal, hogy az emberiséget csak a földrajzi szélesség és hosz-

szúság fokai, perczei és másodperczei szerint ossza be. Sajnos! boldogságukkal is foglalkozott. Sajátságos, aszszonyom, hogy azok az emberek, a kik legtöbbet foglalkoztak a népek boldogságával, övéiket vajmi szerencsétlenné tették. De Lessay úr voltairianus királypárti volt, a mi az akkori időkben meglehetősen gyakori példánya volt az embereknek. Jobban értett a mértanhoz, mint d'Alembert, nagyobb bölcsész volt, mint Jean-Jacques és királypártibb, mint XVIII. Lajos. A király iránt való szeretete azonban semmi se volt ahhoz a gyűlölethez képest, a melyet a császár iránt érzett. Résztvett Georges összeesküvésében, mely az első konzul ellen irányult; de mert a vizsgálat vagy nem tudott róla, vagy nagyon is kevésbe vette, nem szerepelt a vádlottak között; ezt a sérelmet sohasem bocsátotta meg Bonaparténak, a kit corsicai emberevőknek nevezett és a kire, úgy mond, egy ezredet sem mert volna reábízni, annyira szánalmas katonának ítélte.

1813-ban de Lessay úr, hosszú éveken át tartó özvegyesség után, körülbelül ötvenöt éves korában feleségül vett egy nagyon fiatal nőt, a kivel térképeket rajzoltatott és a ki, miután egy leánykát szült neki, gyermekágyban meghalt. Rövid betegségében anyám ápolta; ő gondoskodott arról is, hogy a gyermek semmiben se szenvedjen hiányt. A gyermeknek Clémentine volt a neve.

E halálozás és e születés hozta családomat érintkezésbe de Lessay úrral. Akkortájt léptem ki első gyermekségemből és ezért kissé megbutúltam és nehézkessé váltam; elvesztettem a látás és érzés elragadó képességét és a tárgyak már nem keltették bennem azt az édes meglepetést, mely a legzsengőbb kor boldogsága. Nem is emlékszem semmire abból az időből, mely Clémentine születése után következett; csak azt tudom, hogy néhány hónap mulva oly csapás ért, melynek gondolatára szívem ma is összeszorul. Elvesztettem anyámat. Nagy csend, fagyos hideg és nagy árnyék borult hirtelen a házra.

Mintegy megmerevedtem. Apám lyceumba küldött, de csak nehezen tértem magamhoz a zsibbadásból.

Mindamellett nem voltam egészen ostoba és taná-

raim körülbelül mindarra meg tudtak tanítani, a mire akartak, egy kevés görögre és latin nyelvre. Csak az ókor embereivel közlekedtem. Megtanultam becsülni Miltiadest és csodálni Themistocles-t. Bizalmas viszonyban voltam Quintus Fabius-szal, már a mennyire tudnillik bizalmas viszonyban lehet az ember egy ilyen nagy consul-lal. Büszkén ez előkelő ismeretségekre, tekintetem le se szállott többé a kis Clémentine-ra és öreg atyjára, a kik egyébként egy napon elutaztak Normandiába, a nélkül, hogy méltónak találtam volna érdeklődni, mikor jönnek vissza.

Pedig visszatértek, asszonyom, visszatértek! Ti égi befolyások, természet erői, titokzatos hatalmak, a kik a szerelem adományát árasztjátok az emberekre, ti tudjátok, hogy viszontláttam Clémentine-t! Beléptek szomorú hajlékunkba. De Lessay úr már nem viselt parókát. Kopaszon, szürke tincsekkel kipirult halántékain az izmos öregség képét mutatta. De az az égi teremtés, a ki ott virult karján és a kinek jelenléte beragyogta a kopott, öreg szalont, csakugyan nem volt káprázat, ő volt, Clémentine! Őszintén mondom: kék, búzavirágszín szeme valami természetfölöttinek látszott előttem és még ma sem tudom elképzelni, hogy ez a két eleven drágakő elszenvedhette az élet fáradoalmait és a halál romlását.

Kissé zavarba jött, mikor köszöntötte apámat, kit nem ismert meg. Arczát könnyed pír öntötte el és félig nyílt ajka mosolygott, oly mosolylyal, mely a végtelenséget juttatja eszünkbe, bizonyára azért, mert semmiféle határozott gondolat sincs mögötte és csak az élet öröme és a szépség boldogságát fejezi ki. Arcza úgy ragyogott rózsaszínű csuklyája alatt, mint ékszer a felnyitott tokban; fehér mousselin-ruháján, mely a deréknál fodrokba volt szedve, kasmir-kendő volt átvetve, alóla pedig aranyos barna czipőcske hegye látszott ki... Ne nevéssen, asszonyom; akkor ez volt a divat és nem tudom, hogy az újabbakban van-e annyi egyszerűség, üdeség és illedelmes kellem.

De Lessay úr elmondta, hogy történelmi atlaszt akar kiadni, és ezért jött vissza Párisba; szívesen költözne régi lakásába, ha nem volna elfoglalva. Apám meg-

kérdezte de Lessay kisasszonyt, örül-e, hogy a fővárosba jött? Örült, mert a mosoly előntötte egész arcját. Mosolygott az ablakokra, melyek a zöld és verőfényes kertre nyíltak; mosolygott a bronz Mariusra, mely az ingaóra keretében ült Carthago romjain; mosolygott az ócska, sárga bársony-karosszékre és mosolygott a szegény diákra, a ki reá sem mert tekinteni. E naptól fogva mennyire szerettem!

Hanem már itt vagyunk a Sèvres-utczában és mindjárt látni fogjuk ablakait. Ugyancsak rossz elbeszélő vagyok és ha valaha netalán ráadnám magamat, hogy regényt írjak, nem sikerülne. Hosszú bevezetést csináltam egy történethez, melyet pár szóval el fogok mondani, mert van bizonyos tapintatosság, a léleknek valami kelleme, a mit megsértenék, ha öreg ember létemre kedvet találnám abban, hogy kiterjeszkedjem a szerelem érzelmeire, legyenek bár ezek a legtisztábbak is. Járjunk néhány lépést e járdákkal szegélyezett boulevardokon és elbeszélésem kényelmesen el fog férni abban a közben, mely elválaszt bennünket a kis toronytól, a mit ott lent lát.

De Lessay úr, mikor megtudta, hogy az École des Chartes-ot végeztem, méltónak talált, hogy munkatársa legyek a történelmi atlasz kidolgozásában. Arról volt szó, hogy a térképek sorozatában kell feltüntetni azt, a mit az öreg bölcsész úgy nevezett, hogy: a birodalmak viszontagságai Noétól Nagy Károlyig. De Lessay úr a XVIII. század összes régiségtani tévedéseit fölraktározta fejében. Én a történelem tudományában az újitók iskolájába tartoztam és oly korban voltam, a mely nem tud színelni. Az a mód, a hogy' az öreg a barbár idöket fölfogta, vagy inkább föl nem fogta, a csökönyösség, melylyel a legrégebbs ó-korban is csupa nagyravágyó fejedelmeket, képmutató és kapzsi főpapokat, erényes polgárokat, bölcselő költöket és más olyan személyeket látott, a kik csak Marmontel regényeiben léteztek, szörnyen boldogtalanná tett és eleinte mindenféle, kétségtelenül nagyon észszerű, de teljesen haszontalan és néha veszélyes elvenvetésekre készítetett. De Lessay úr vajmi könnyen gerjedt haragra, Clémentine pedig vajmi szép volt. Ket-

tőjük között a gyötrelem és a gyönyörűség óráit éltem. Szerelmes voltam; gyáván viselkedtem és csakhamar reáhagytam de Lessay úrra mindent, a mit neki e földre nézve, melynek később Clémentine-t kellett hordoznia, történelmi és politikai tekintetben Ábrahám, Menes és Deucalion idejében követelni tetszett.

A hogy' elkészültünk egy-egy térkép megrajzolásával, következett de Lessay kisasszony, hogy kiszínezzé. Az asztal fölé hajolva, két ujjával fogta az ecsetet; pillái árnyékot vetettek arczára és félig csukott szemeire is elbájoló árnyék borult. Néha fölemelte fejét és láttam nyitott száját. Oly sok kifejezés volt szépségében, hogy minden lehellete sóhajtásnak tűnt fel és legközönségesebb mozdulatai is mély álmódzásba merítettek. A míg így szemléltem, egyetértettem de Lessay úrral, hogy Jupiter zsarnoki módon uralkodott Thessalia hegyes vidékein és hogy Orpheus esztelenül járt el, mikor a papságra bízta a bölcsészet tanítását. Még ma sem tudom, hogy gyáva voltam-e vagy hős, mikor mindezt ráhagytam a bevert fejű öregre.

De Lessay kisasszony, be kell vallanom, nem sokat törődött velem. E közöny annyira jogosnak és természetesenek tűnt fel előttem, hogy eszembe se jutott panaszkodni miatta; szenvedtem miatta, de a nélkül, hogy tudtam volna róla. Reméltem; még csak az első assziriai birodalomnál tartottunk.

De Lessay úr minden este apámhoz jött feketekávára. Nem tudom, hogy miként barátkoztak össze, mert ritka eset, hogy két ember ily teljesen különböző természetű legyen. Apám kevés dolgot bámult, de sokat megbocsátott. Éveinek szaporodásával mind jobban gyűlölt minden túlzást. Gondolatait ezer finom árnyalattal látta el és véleményt csak mindenféle fentartással fogadott el. A kényes elme e sajátságai dühbe hozták a száraz és metsző beszédű vén nemest, kit az ellenfél mérséklete sohasem fegyverzett le, sőt ellenkezőleg! Veszélyt szimatoltam. E veszély Bonaparte volt, a kivel szemben de Lessay úrnak véres sérelmei voltak. Nagyobb voltairiánus és legitimista lévén, mint valaha, de Lessay úr Bonaparte-ot okozta minden politikai, társadalmi és

vallási bajért. Ilyen körülmények között mindenekfelett Viktor kapitány nyugtalanított. Ez a szörnyű nagybácsi teljesen elviselhetetlenné vált, a mióta nővére nem volt itt többé, hogy csillapítsa. Dávid hárfája összetört és Saul átengedte magát dühöngésének. X. Károly bukása még növelte az öreg napoleonista vakmerőségét, a ki minden képzelhető módon hetvenkedett. Már nem járt oly szorgalmasan házukba, mely neki nagyon is csöndes volt. Néha azonban ebéd idején betoppant, felvirágozva, mint valami mausoleum. Rendszerint torkaszakadtából káromkodva ült az asztalhoz és a falatok között eldicsekedett szerencsés kalandjaival, melyekkel az aszszonyok, mint vén hőst, kitüntették. Azután, az ebéd végeztével, püspöksüveg formájára összehajtotta asztalkendőjét, lehajtott egy félpohár pálinkát és elvágatott, mintegy elrémülve a gondolattól, hogy egy kis ideig ital nélkül üljön egy vén philosophus és egy fiatal tudós társaságában. Jól éreztem, hogy ha valamikor összetalálkozik de Lessay úrral, minden elveszett. És e találkozás megtörtént, asszonyom.

A kapitány ezúttal egészen eltűnt virágai alatt és annyira hasonlított valami emlékműhöz, mely a császárság dicsőségét őrzi, hogy az ember szinte szeretett volna mindegyik karjára egy-egy immortelle-koszorút akasztani. Roppant meg volt elégedve és az első személy, a ki jókedvének kitüntetését élvezte, a szakácsnő volt, kinek, mikor a pecsenyét az asztalra tette, átkarolta a derekát.

Ebéd után elhárította magától az elébe tolt pálinkás-palaczkot, mondván, hogy majd a kávéjába fog önteni belőle és meggyújtja. Reszketve kérdeztem, nem volna-e jó, ha mindjárt hoznák a kávéját. Viktor bácsi nagyon gyanakodó volt és csöppet sem ostoba. Sürgetésem rosszat sejtetett velem, mert különös pillantást vetve reám, így szólt:

— Türelem! öcsém. Az ördögbe is, nem az újoncz dolga, hogy megfújja a takarodót. Nagyon sürgős lehet, kedves magister úr, hogy meglásd, van-e sarkantyú a csizmámon.

Világos, a kapitány kitalálta, hogy szeretném, ha

minél hamarabb távozna. Ismertem őt és tudtam, hogy most már azért is marad. És maradt. Ez est legcsekélyebb részletei is bevésődtek emlékezetembe. Nagybátyám nagyon kedélyesen érezte magát. Már a puszta gondolat, hogy alkalmatlan, jókedvűvé tette. Kitűnő — de még mily kitűnő — kaszárnyai nyelven elmesélt valami történetet, mely egy apáczáról, egy trombitásról és öt palaczk Chambertinről szólt, és a melyet helyőrségi körökben nagyon mulatságosnak találhatnak, de a melyet nem mernék önnek elmondani, még ha emlékezném is reá. Mikor átmentünk a szalonba, figyelmeztetett bennünket a kandalló rostélyának rossz állapotára és hosszan magyarázta annak a pasztának a használatát, a mivel a rezet ki lehet fényesíteni. Politikáról nem szólt egy szót sem. Tartogatta magát. Carthago romjai között nyolczat ütött az óra. Ez volt de Lessay úr ideje. Néhány pillanattal utóbb leányával együtt belépett a szalonba. Az est a megszokott módon kezdődött. Clémentine himzésével a lámpa mellé ült, melynek ernyője szép fejét könnyű árnyékban hagyta és a világosságot ujjaira vetítette, úgy, hogy szinte ragyogást nyertek. De Lessay úr valami üstökösről kezdett beszélni, melyet a csillagászok legújabbban jeleztek és ez alkalomból oly elméleteket fejtegetett, melyek ha még oly ingatagok voltak is, bizonyos szellemi képzettségre vallottak. Apám, a ki jártas volt a csillagászatban, okos megjegyzésekkel járult hozzá a beszélgetéshez, szavait örökös: „különben mit tudom én?“ kijelentésével végezve. Viktor bácsi azon az állásponton volt, hogy az üstökösök befolyással vannak a bor minőségére és bizonyításul elmondott egy vidám kocsmai történetet. Olyannyira meg voltam elégedve e beszélgetéssel, hogy minden erőmből ebben a mederben akartam tartani és legfrissebb olvasmányaim segedelmével hosszan értekeztem e csillagokról, melyek oly lenge anyagúak, hogy bár az égi térségekben ezer meg ezer mérföldet foglalnak el, egy palaczkba is beférnének. Apám, a kit meglepett hirtelen ékesszólásom, nyugalmas gúnynyal nézett reám. De hát nem maradhatunk sokáig az egékben. Clémentine-re tekintve, szóba hoztam egy gyé-

mánt-üstököst, a melyet a minap egy ékszerésznél bámultam meg. Ugyancsak rossz ötlet volt.

— Ez a te üstökösöd, öcsém, — kiáltott fel Viktor kapitány, — semmi ahhoz képest, mely Josephine császárné hajában tündökölt, mikor Strassburgban érdemeleket osztott ki a katonák között.

— Az a Josephine, — szólt két korty kávé között de Lessay úr, — ugyancsak szerette a csillogást. Nem kárhoztatom érte; voltak jó tulajdonságai, bár kissé könnyelmű természet volt. Tascher-leány volt és Buonaparte nagyon megtisztelve érezhette magát, hogy nőül ment hozzá. Mert igaz ugyan, hogy egy Tascher nem valami nagy sor, de egy Buonaparte egyáltalában semmi.

— Hogy' érti ezt, marquis úr? — kérde Viktor kapitány.

— Nem vagyok marquis, — felelt szárazon de Lessay úr, — és úgy értem, hogy Buonaparte-hoz igazában egy olyan kannibál asszony lett volna való, a kikről Cook kapitány útleírásában azt mondja, hogy meztelenek, tetovált bőrűek, orrukban karikát viselnek s gyönyörrel falják a rothadt emberi tagokat.

Tudtam előre, gondoltam, és szorongásomban is (oh, szegény ember-szív!) az volt az első gondolatom, hogy helyesen sejtettem. Meg kell vallanom, hogy a kapitány válasza fönséges volt. Kezét csípőjére tette, megvetően végignézett de Lessay úron és így szólt:

— Napoleonnak, tisztelt úr, más felesége is volt, mint Josephine meg Mária Lujza. Ezt a hitvest ön nem ismeri, de én közlelől láttam; csillagokkal telehintett azúr-köpenyt visel, fejét babérkoszorú ékesíti; keblén a becsületrend csillaga tündököl; neve a Dicsőség.

De Lessay úr csészéjét a kandallóra tette és nyugodtan mondá:

— Az ön Buonaparte-ja semmirekellő volt.

Apám hanyagúl fölkelt, lassan kinyújtotta karját és igen szelid hangon így szólt de Lessay úrhoz:

— Akármilyen volt is az az ember, a ki Szent Ilona szigetén meghalt, tíz esztendeig szolgáltam a kormányában és sógorom háromszor sebesült meg sasai alatt. Ké-

rem, uram és barátom, a jövőben ne feledkezzék meg erről.

A mit a kapitány fenséges és nevetséges kihívásai meg nem tettek, apám udvarias figyelmeztetése dühös haragra gerjesztette de Lessay urat.

— Megfeledkeztem róla, — kiáltott fel sápadtan, fogait összeszorítva, tajtékozva a méregtől; — rosszúlt tettem. A heringes hordónak mindig megmarad a szaga és a kinek gazficzkókkal volt dolga...

E szavakra a kapitány torkon ragadta. Azt hiszem, ha leánya meg én nem vagyunk, megfojtotta volna.

Apám, karjait összefonva, kissé a rendesnél is sápadtabban, a szájalom kimondhatatlan kifejezésével szemlélte e látványt. A mi ezután következett, még sajnálni valóbb volt, de miért időzni két öreg ember botorságánál? Végre szét tudtam választani őket. De Lessay úr intett leányának és távozott. A hogy Clémentine követte, utána futottam a lépcsőn.

— Kisasszony, — mondám neki magamon kívül, kezét szorongatva, — szeretem önt! szeretem!

Egy pillanatig kezében tartotta kezemet, ajka kinyílt. Mit akart mondani? Hirtelen azonban apjára pillantva, a ki előtte haladt, visszahúzta kezét és búcsút intett.

Azóta nem láttam többé. Apja a Pantheon mellé költözött; ott bérelt lakást, hogy történelmi atlaszát árusítsa. Néhány hónap múlva gutaütésben meghalt. Leánya Nevers-be vonult anyai rokonságához. Ott nőül ment egy meggazdagodott paraszt fiához, Allier Achilleshez.

A mi engem illet, asszonyom, egyedül éltem, békében magammal; életem, nagy bajok és nagy örömök nélkül, elég boldogan telt. Hosszú időn át azonban téli estéken nem nézhettem az üres karosszéket a magamé mellett a nélkül, hogy szívem fájdalmasan el ne szoruljon. Clémentine régóta meghalt. Leánya követte az örök nyugalomba. Láttam önnél az unokáját. Nem mondom, a mit a Szentírás aggastyánja: „És immár bocsásd el, Uram, a te szolgádat.“ Ha egy magamformájú öreg még hasznára lehet valakinek, az ön segítségével ennek az árvának akarom szentelni végső erőmet.“

Ez utóbbi szavakat de Gabryné lakásának előcsarnokában mondtam és már búcsúzni akartam szeretetreméltó kalauzomtól, mikor így szólt hozzám:

— Kedves uram, nem lehetek önnek annyira segítségére e dologban, a mennyire szeretném. Jeanne árva és kiskorú. Semmit sem tehet érte gyámjának a felhatalmazása nélkül.

— Ah! — kiáltottam fel, — nem is gondoltam volna, hogy Jeanne-nak gyámja van.

De Gabryné meglepetve nézett reám. Nem várt volna öreg embertől ennyi tapasztalatlanságot.

Igy folytatta:

— Alexandre Jeanne gyámja Mouche mester, közjegyző Levallois-Perretben. Attól tartok, hogy nem igen fognak összeférni egymással, komoly ember.

— De hát, édes Istenem! — kiálték föl, — kivel férjek össze az én koromban, ha nem a komoly emberekkel?

De Gabryné szelíd dévajsággal mosolygott, mint a hogy' apám szokta tenni és mondá:

— Azokkal, a kik önhöz hasonlók. Mouche úr nem éppen ezek közül való: semmi bizalmat sem kelt bennem maga iránt. Engedélyt kell tőle kérnie, hogy meglátogathassa Jeannet, a kit Ternesben egy nevelőintézetben helyeztet el és a ki ott nem érzi magát jól.

Kezet csókoltam de Gabrynénak és elváltunk.

Május 2-től 5-éig.

Voltam Mouche mesternél, Jeanne gyámjánál, az irodájában. Kicsi, sovány és száraz ember, arcát mintha belepte volna az iratsomók pora. Szemüveges állatnak lehetne nevezni, mert szemüvege nélkül el nem lehet képzelni. Beszélni is hallottam Mouche mestert; hangja a kereplőre emlékeztet és választékos kifejezésekkel beszél, de jobb szerettem volna, ha egyáltalában nem válogatja szavait. Megfigyeltem Mouche mestert; szertartásos modorú és szemüvege alól fürkészően nézi az embert.

Mouche mester kijelentette, hogy boldognak érzi magát; el van ragadtatva az érdeklődéstől, a melyet gyám-

leánya iránt nyilvánítok. De nem hiszi, hogy az ember multság végett születik a világra. Nem, ő ezt nem hiszi és, hogy őszintén szóljak, ha mellette vagyunk, ebben teljesen igazat kell neki adnunk, oly kevésbé mulattató. Attól fél, hogy kedves gyámleányának, ha nagyon is sok élvezetben részesülne, hamis és veszélyes fogalma támadna az életről. Ezért történt, — mondá, — hogy azzal a könyörgéssel fordult de Gabrynéhoz, hogy csak nagyon ritkán hívja meg magához a leánykát.

Mikor a porral lepett jegyzőt és poros irodáját odahagytam, egy szabályszerűen kiállított felhatalmazás volt a zsebemben (minden, a mit Mouche mester csinált, teljesen szabályszerű), a mely szerint minden hónap első csütörtökén meglátogathatom Alexandre Jeanne kisasszonyt, Préfère kisasszony intézetében, Ternesben, a Dumours-utczában.

Május első csütörtökén elmentem Préfère kisasszonyhoz, kinek intézetét már jó messziről észrevehettem kéketűs címtáblájáról. Ez a kék szín volt számomra az első tünete Préfère Virginie kisasszony jellemének, melyet azóta bőségesen volt alkalmam tanulmányozni. Egy ijedt képű szolgáló elvette névjegyemet és a reménység egy szava nélkül ott hagyott a hideg fogadóteremben, hol az az unalmas szag érzett, mely jellemző a nevelőintézetek társalgójára. A terem padlója oly kérlelhetetlen erélyességgel volt kifényesítve, hogy szorongva a küszöbön akartam maradni. Szerencsére azonban a padlón kis négyszögű vászonrongyokat láttam kiterítve a lószőrrel bélelt székek előtt és e kárpitosi szigetecskék egyikéről a másikra lépkedve, sikerült eljutnom a kandalló szögletéig, hol lélekzetből kifogyva leültem.

A kandalló fölött széles aranykeretbe foglalt irat volt látható, melyen kacskaringós gót betűkkel e cím állott: Érdem-tábla, és a melyen nagyszámú név volt följegyezve, de fájdalom, Alexandre Jeanne nevét nem találtam köztük. Miután már többször is végigolvastam azoknak a növendékeknek a lajstromát, a kik Préfère kisasszony szemében kitüntették magukat, végre is nyugtalanzkodni kezdtem, hogy nem jön senki. Préfère

kisasszonynak bizonyára sikerült volna paedagógiai birodalmában elérni az égi térségek tökéletes csöndjét, ha a verebek nem választják éppen az ő udvarát, hogy megszámlálhatatlan rajokban odagyűljenek csiripelni. Öröm volt hallani a lármájukat. De látni, hogy' láthasson kérem az ember homályosra csiszolt ablakokon át? Meg kellett elégednem azzal a látvánnyal, a melyet az intézet növendékeinek rajzaival borított négy fal nyújtott. Voltak ott vesztaszűzek, virágok, gunyhók, oszlopfők, párkányok, és köztük egy óriási fő, mely Tatius sabin királyt ábrázolta és a melyet az aláírás tanusága szerint Mouton Estelle rajzolt.

Meglehetősen hosszú idő óta csodáltam már azt az erélyességet, melylyel Mouton kisasszony az ókori harcos bozontos szemöldökeit és bős szemeit feltüntette, mikor valami könnyed neszre, a milyen a szélről sodort lehullott falevél, hátra tekintetem. Nem lehullott falevél volt, hanem Préfère kisasszony. Összekulcsolt kezekkel úgy lépkedett a padló tükrén, mint az *Arany legenda* szentjei a vizek felszínén. Azt hiszem azonban, más körülmények között Préfère kisasszony nem juttatta volna eszembe a mystikus gondolkodás e kedves szűzeit. Ha csak az arcját nézem is, inkább rainette-almára emlékeztetett volna, melyet a gondos háziasszony télire éléskamrájába tett. Vállain rojtos gallért viselt, mely magában véve nem mutatott semmi különöst, de a melyet úgy hordott, mintha papi palást vagy valami magas hivatal jelvénye lett volna.

Elmondtam neki látogatásom czélját és átadtam a fölhatalmazó levelet.

— Mouche úrtól jön? — mondá. — Jó egészségben van? Oly derék ember, oly . . .

Nem fejezte be a mondatot és tekintetét a padlózatra emelte. Követtem pillantásommal és egy kis csavart láttam csipkézett papirból, mely a csillár helyén lógott és a melynek hozzávetéseim szerint az volt a rendeltetése, hogy magához csalja a legyeket és ilyesformán megmentse tőlük a tükröt és az érdemtábla aranykeretét.

— Alexandre kisasszonnyal — mondám — de Gabrynénál találkoztam és alkalmam volt megismer-

nem e fiatal leány kitűnő jellemét és élénk értelmét. Ismeretségben voltam nagyszüleivel és hajlandó vagyok, hogy az érdeklődést, a melyet ő irántuk éreztem, átvi-
gyem Jeanne kisasszonyra.

Válasz helyett Préfère kisasszony mélyet sóhajtott, szívére szorította a rejtelmes gallért és újra a kis papircsavart nézte.

Végre megszólalt:

— Minthogy ön ismerte Alexandre Noel urat és nejét, szeretem hinni, hogy, mint Mouche úr és én, ön is sajnálja azokat a botor vállalkozásokat, melyek őket tönkretették, leányukat pedig nyomorba juttatták.

E szavakat hallva, az járt az eszemben, hogy nagy hiba, ha valaki szerencsétlen és hogy e hiba nem lel bocsánatot, ha olyanoknál fordul elő, a kik hosszú időn át irigylésre adtak alkalmat. Bukásuk mintegy bosszút áll értünk, hízeleg nekünk és mi könyörtelenek vagyunk.

Miután nyíltan beismertem, hogy mitsem értek a pénzügyekhez, megkérdeztem az intézet úrnőjét, megvan-e elégedve Alexandre kisasszonynyal.

— Ezt a gyermeket nem lehet megfélemezni, — kiáltott föl Préfère kisasszony.

A magas iskola-lovaglásnak megfelelő testtartást öltött, így jelképezve a helyzetet, a melybe egy ily nehezen idomítható gyermek juttatja. Azután visszatérve a nyugalmasabb érzésekhez, így folytatta:

— E fiatal teremtés nincs természetes ész nélkül. De nem tudja magát reávenni, hogy elvek szerint tanulja meg a dolgokat.

Micsoda különös egy nő ez a Préfère kisasszony! Úgy járt, hogy meg sem emelte a lábát és úgy beszélt, hogy nem is mozdult az ajka. A nélkül azonban, hogy valami sokáig időztem volna e sajátságoságoknál, azt feleltem, hogy az elvek kétségtelenül vajmi kitűnő találmányok és hogy e részben teljesen egyetértek vele, de végre is, ha az ember tud valamit, mindegy, hogy ilyen vagy olyan módon tanulta-e meg.

Préfère kisasszony csöndesen tagadó mozdulatot tett. Azután fősóhajtott és így szólt:

— Ah! uram, a kik nem foglalkoznak a neveléssel,

azoknak nagyon téves fogalmaik vannak e felől. Elhiszem, hogy a legjobb szándék vezeti őket, de jobban, sokkal jobban tennék, ha azokra hallgatnának, a kik értenek hozzá.

Nem vitatkoztam, hanem megkérdeztem, láthatnám-e haladék nélkül Alexandre kisasszonyt.

Préfère kisasszony gallérjára pillantott, mintha a rojtokból, akár valami jóskönyvből akarná kiolvasni, hogy mit kell válaszolnia és szólott:

— Alexandre kisasszony jelenleg ismétlődő órát tart. Nálunk a nagyok tanítják a kicsinyeket. Ez a kölcsönös oktatás rendszere . . . Azonban vígasztalan volnék, hogy hiába fáradt légyen ide. Rögtön hívatom. De előbb engedje meg, uram, hogy a nagyobb rend kedvéért, beírjam nevét a látogatók névsorába.

Leült egy asztalhoz, fölütött egy vastag füzetet és kihúzta gallérja alól Mouche mester levelét, melyet odacsúsztatott.

— Bonnard, d-vel, ügyebár? — szólott, a hogy' nevémet írta; — bocsásson meg az aprólékosságért. De elvem, hogy a tulajdonneveknek megvan a maguk helyesírása. Nálam, uram, gyakorlatokat tartunk a tulajdonnevek írásából is, persze a történelmi tulajdonnevekből.

Miután fűrgé kézzel beírta nevémet a jegyzékbe, megkérdezte, írhat-e utána valami minősítést, mint például nyugalomba vonult kereskedő, hivatalnok, tőkepénzes vagy más e féle. A füzetben volt rovat a foglalkozás föltüntetésére is.

— Édes Istenem! — szóltam, — ha már minden áron kiakarja tölteni a rovatot, jegyezze be: az Institut tagja.

Bizonyára még mindig Préfère kisasszony gallérját láttam magam előtt; de a ki viselte, az többé nem volt Préfère kisasszony; valami új személy állt előttem, előzékeny, kedves, hízelkedő, boldog, sugárzó. Szemei mosolyogtak: arczának apró ránczai (vajmi nagy számmal voltak) mosolyogtak; szája is mosolygott, de csak az egyik szöglet. Megszólalt: hangja illett az arczkifejezéséhez, mézesen hangzott:

— Ön tehát úgy találta, hogy a mi kedves Jean-

ne-unk igen értelmes? Részemről ugyanezt a megfigyelést tettem és büszke vagyok, hogy véleményem összhangzik az önével. Valóban nagyon érdeklődöm e lányka iránt. Igaz, hogy kissé élénk, de van benne valami, a mit szerencsés természetnek nevezhetek. De bocsánat, hogy visszaélek drága perczeivel.

Beszólitotta a szolgálót, a ki még sietőbbnek és még megriadtabbnak látszott, mint előbb és a ki megkapva a parancsot, eltűnt, hogy értesítse Alexandre kisasszonyt, hogy Bonnard Sylvester úr, az Institut tagja várja a társalgóban.

Préfère kisasszonynak csak annyi ideje volt, hogy megvallja, mily mély tisztelettel viseltetik az Institut minden döntése iránt és már megjelent Jeanne, lihegve, pirosan, mint a pipacs, tágra nyílt szemekkel, karjait lóbálva, elbájolóan naiv félszepségében.

— Hogy' van öltözve, kedves gyermekem! — susogta Préfère kisasszony anyai gyöngédséggel, megigazítva Jeanne gallériját.

Jeanne valóban igen különösen volt öltözve. Hátra fésült, hálóba szorított hajával, melyből egyes csomók előre borzolódtak, sovány karjaival, melyek könyökig viaszkos vászon-ujjasba voltak bujtatva, fagyástól piros kezeivel, melyekkel mintegy nem tudott mit kezdeni, túlságosan rövid szoknyájával, mely nagyon is bő harisnyát és kitaposott czipőt láttatott, a dereka körül valami ugrókötéllal, melyet öv gyanánt csavart magára, éppenséggel nem látszott szalonképes kisasszonynak.

— Kis bohó! — sóhajtá Préfère kisasszony, ki most már nem anyjának, hanem idősebb nővérének látszott. Azután eltávozott, mint árnyék suhanva át a padló tükrén.

Így szóltam Jeannehoz:

— Üljön le, Jeanne és úgy beszéljen velem, mint jó barátjával. Nem szeret itt lenni?

Kissé habozott, azután lemondó mosolylyal felelt:

— Nem nagyon.

A kötél két végét kezében tartá és hallgatott.

Megkérdeztem tőle, hogy ily nagy leány letére is szokott még ugró-kötéllal játszani?

— Oh! nem, uram, — felelt élénken. — Mikor a cseléd mondta, hogy egy úr vár reám a társalgóban, épp a kicsinyeket ugráltattam. A kötelet tehát derekam köré csavartam, hogy el ne veszítsem. Tudom, hogy ez nem illik. Kérem, bocsásson meg érte. De oly kevéssé vagyok hozzá szokva, hogy meglátogassanak.

— Édes Istenem! Ugyan miért sértődném meg kötele miatt? A Klarissza-apácák is kötéllel övezték magukat, pedig azok szent nők voltak.

— Ön nagyon jó, uram, — felelt, — hogy meglátogat és hogy így beszél hozzám. El is feledtem, hogy köszöntsem, mikor beléptem, mert nagyon meg voltam lepelve. Látta de Gabryné? Beszéljen róla. Egészséges? Igen?

— De Gabryné, — feleltem, — jól érzi magát. Jelenleg lusancei birtokán van. Azt mondhatnám róla, a mit egy öreg kertész mondott a városszonyról, úrnőjéről, mikor nyugtalankodtak miatta. „Asszonyom a maga útján jár.“ Úgy van, de Gabryné a maga útján jár; ön tudja, Jeanne, mily helyes ez az út és mennyire ingadozás nélkül jár ő rajta. A minap, mielőtt elutazott Lusanceba, messze, nagyon messze voltam vele és önről beszélgettünk. Édesanyja sírján beszéltünk önről, gyermekem.

— Nagyon boldog vagyok, — szólt Jeanne.

És sírni kezdett.

Tisztelettel vártam, hogy e fiatal leánynak lepergenek könnyei. Azután, mialatt szemét törölgette, megkértem, mondja el, hogy' él e házban?

Megtudtam, hogy egyszerre tanítvány is, meg tanító is.

— Tehát parancsolnak önnek és ön is parancsol másoknak. Ez gyakori sor a világban. Viselje el, gyermekem.

Felvilágosított azonban, hogy sem őt nem tanítják, sem ő nem tanít másokat, hogy feladata felöltöztetni a kisebbeket, megmosdatja, jó magaviseletre, ábéczére, varrásra tanítja őket, felügyel játékaikra és miután megimádkoztatta, ő is fekteti le őket.

— Ah! — kiáltottam fel, — hát Préfère kisasszony

ezt érti a kölcsönös tanítás rendszere alatt? Nem hallgathatom el Jeanne, Préfère kisasszonynyal nem vagyok teljesen megelégedve és nem gondolom, hogy oly jó volna, mint a hogy' szeretném.

— Óh! — felelt Jeanne, — olyan, mint a legtöbb ember. Jó azokhoz, a kiket szeret és nem jó azok iránt, a kiket nem szeret. És hát, azt hiszem, engem nem igen szeret.

— És Mouche úr? Mit véljek, Jeanne, Mouche úrról?

Élénken válaszolt:

— Esedezem, uram, ne beszéljen Mouche úrról. Esedezem.

Engedtem e forró és szinte vad könyörgésnek és másra fordítottam a beszédet.

— Mondja, Jeanne, foglalkozik itt is viaszszobrok mintázásával? Nem feledtem el a tündért, mely Lusan-ceban annyira meglepett.

— Nincs viaszom, — felelt, csüggedten lebecsátva karjait.

— Nincs viasz, — kiálték föl, — itt a méhek köz-társaságában! Jeanne, majd én hozok viaszt, színeset és a mely fényleni fog, mint a drágakő.

— Köszönöm, uram; de ne tegye. Itt nincs időm viaszbabokon dolgozni. Mégis azonban belefogtam de Gabryné számára egy kis Szent-Györgybe, egy piczike kis, aranyos vértű Szent-Györgybe. De a kis leányok bábunak nézték, játszottak vele és szétszedték.

Kötényének zsebéből kivont egy kis viaszbabát, melynek kificzamított tagjait a drót már alig tartotta egybe. Láttára sajnálat és vidámság fogta el; a vidámság győzött és Jeanne mosolyra fakadt, de mosolya hirtelen véget ért.

Préfère kisasszony ott állott, nyájasan a fogadó-terem ajtajában.

— A kedves gyermek! — sóhajtott az intézet tulajdonosnője leggyöngédebb hangján. — Félek, hogy fárasztja önt. De különben is, az ön perczei drágák.

Fölkértem, hogy tegyen le erről a tévhitről és föl-

állva, hogy elbúcsúzzam, zsebemből néhány tábla csokoládét és más édességet vettem elő, a miket magammal hoztam.

— Oh! — kiáltott föl Jeanne, — elég lesz az egész intézetnek.

A galléros hölgy közbelépett.

— Alexandre kisasszony, — mondá, — köszönje meg Bonnard úr nagylelkűségét.

Jeanne meglehetősen szilaj tekintetet vetett reá, azután felém fordulva így szólt:

— Köszönöm uram e nyalánkságokat, főleg azonban köszönöm jóságát, hogy meglátogatott.

— Jeanne, — mondám neki, mindkét kezét megszorítva, — maradjon továbbra is jó és bátor gyermek. A viszontlátásra.

A hogy' csokoládé- és sütemény-csomagjával kifelé haladt, kötelének két vége hozzácsapódott az egyik szék hátához. Préfère kisasszony megbotránkozásában galéria alatt szívére szorította a két kezét és már azt vártam, hogy scholastikus lelke mindjárt el fog ájulni.

Mikor magunkra maradtunk, visszatért derültsége és a nélkül, hogy hízelkedném magamnak, elmondhatom, hogy arcának egy egész felével mosolygott reám.

— Kisasszony, — mondám neki, hasznomra fordítva jó hangulatát, — úgy vettem észre, hogy Alexandre Jeanne kissé halovány. Ön jobban tudja nálam, hogy az az átmeneti kor, melyben most van, mily sok kíméletet és gondot igényel. Megsérteném vele, ha bővebben ajánlanám örködéseibe.

E szavak, úgy látszott, egészen elbájolták. Lelkesült arczkifejezéssel nézett a boltozat kis papiroscsavarjára és kezeit összekulcsolva fölkiáltott:

— Hogy' le tudnak szállani a kiváló emberek a legapróbb részletekig!

Megjegyeztem neki, hogy egy fiatal leány egészsége nem a legapróbb részlet és tisztelettel ajánlottam magamat. Ő azonban megállított a küszöbön és bizalmasan így szólt:

— Bocsássa meg gyöngeségemet, uram. Nő vagyok és szeretem a dicsőséget. Nem hallgathatom el,

mennyire megtisztelve érzem magamat, hogy szerény intézetemet az Institut egy tagja látogatásával szerencsételte.

Megbocsátottam Préfère kisasszony gyöngeségét és az önzés elvakultságával gondolva Jeanne-ra, az egész úton azt kérdezgettem magamtól:

— Mit csináljunk ezzel a gyermekkel?

Junius 2-án.

Ma kikísértem a Marnes-temetőbe egy hosszú öregséget ért régi társamat, a ki, Goethe mondása szerint, beleegyezett, hogy meghaljon. A nagy Goethe, a ki rendkívüli életerővel volt felruházva, valóban azt tartotta, hogy az ember csak akkor hal meg, mikor maga is akarja, vagyis a mikor minden energia, a mi ellene szegül a végső feloszlásnak és a minek összessége a tulajdonképeni élet, az utolsó cseppig kimerült. Más szóval, azt gondolta, hogy az ember csak akkor hal meg, mikor már nem tud élni. Nagyon helyes! Csak meg kell érteni és Goethe nagyszerű gondolata, kellően felfogva, ugyanazt mondja, mint La Palisse nótája.

Kitűnő társam tehát, miután két-három kiválóan meggyőző ékesszólású szélütés érte, melyek utolsója ellen már egy szava sem lehetett, beleegyezett, hogy meghaljon. A míg életben volt, csak keveset érintkeztünk egymással, halála azonban, úgy látszik, barátiává tett, a mennyiben társaink komoly hangon, meggyőződésteljes arczczal kijelentették, hogy nekem kell tartanom a gyászlepel egyik sarkát és nekem kell sírja fölött búcsúztatót mondanom.

Miután vajmi rosszul felolvastam kis szónoklatomat, melyet tőlem telhetőleg jól igyekeztem megírni, a mivel egyébként még nem mondtam sokat, sétálni mentem a ville-d'avray-i erdőbe és a nélkül, hogy valami nagyon támaszkodtam volna a kapitány botjára, barangolva haladtam egy lombos ösvényen, melyre aranykarikákban hullott a napfény. Soha még a fű és a nedves levelek illata, az ég szépsége, a fák hatalmas fensége ennyire át nem hatotta érzékeimet és egész lelkemet s az elfogódottság, a mit e folytonos zizegéssel kísért csendben éreztem, egyszerre volt érzéki és vallásos is.

Leültem az út árnyékába, egy csoport fiatal tölgy alá. És itt megigérttem magamnak, hogy addig nem halok meg vagy legalább is: nem egyezem bele, hogy meghaljak, míg újra nem ülök egy tölgyfa alatt, a mikor is a szélesen elterülő vidék békéjében a lélek természetéről és az ember végczéljáról fogok gondolkodni. Egy méh, melynek barna potroha mint valami régi aranyból való vértzet csillogott a nap fényében, vastag, szárán sötét pompával ringatódzó, jól kinyílt mályvarózsára szállt. Bizonyára nem most történt először, hogy ily közönséges látványnak tanuja voltam, de ez volt az első eset, hogy ily érdeklődő és ily értelmes kíváncsisággal szemléltem. Felismertem, hogy a bogár és a virág között tömérdek vonzalom és ezer leleményes kapcsolat van, a miről eddig sejtelmem se volt.

A bogár, eltelve a nektárral, merész vonalban röppent tova. Én feltápáskodtam és rendbe igazítottam lábaimat.

— Isten veletek, — mondtam a méhnek és a virágnak. — Isten veletek. Vajha élhetnék még addig, a míg rájövök harmóniátok titkára. Nagyon fáradt vagyok, De az ember úgy van alkotva, hogy egyik munkától a másikban piheni ki magát. Ha Isten is úgy akarja, a virágok és a rovarok fognak megpihentetni a philológiától és a diplomatikától. Mennyire igazat mond Antaeus régi mondája! Érintettem a földet és új ember vagyok és hetven éves koromban ime új kívánságok születnek lelkemben, mint a hogy' új hajtások rügyeznek a vén fa kérges törzsén.

Junius 4-én.

Szeretem ablakomból elnézni a Szajnárt és rakpartjait, mikor a reggel gyöngéd szürkésege oly végtelen lágyságot ad a tárgyaknak. Láttam az azúrkék eget, mely ragyogó derűt áraszt Nápoly öblére. A mi párisi egünk azonban elevenebb, jobb lelkű és elmésebb. Mosolyog, fenyeg, símog, elszomorodik és felvidül, mint az emberi pillantás. E pillanatban lágy világosságot hint emberre, állatra, a hogy' mindennapi munkájukat végzik. Ott lent, a túlsó szélen a Port Saint-

Nicolas izmos legényei ökörcsordát rakodtatnak, az ingó padlón pedig a napszámosok könnyedén dobják kézről-kézre a czukorsüvegeket, fel egészen a gőzhajó torkáig. Az északi parton bérkocsis-lovak állanak sorban a platánok árnyékában és a fejökre kötött tarisznyában nyugodtan rágják a zabot, míg a rezesarczú kocsisok a bormérés padja előtt ürítgetik poharukat, félszemmel a korán kelő polgárt lesve.

Az ócska könyvek árusai kirakják ládáikat a mellvédre. Az elme e derék üzletférfiait, a kik folyton a szabadban vannak, zubbonyuk tárva-nyitva a szélnek, a levegő, eső, fagy, hó, köd és rekkenő nap annyira megdolgozza, hogy végül is hasonlókká válnak a székesegyházak régi szobraihoz. Mindannyian barátaim és sohasem haladok el ládáik előtt, hogy ne vennék valami régi könyvet, melyet eddig nélkülöztem, a nélkül, hogy a legkisebb sejtelmem is lett volna e nélkülözésről.

Hazaérkezve, van mit hallanom gazdaasszonyomtól, a ki azzal vádol, hogy kiszakasztom minden zsebetem és teletömöm a házat ócska papírral, a mi odacsábítja a patkányokat. Teréznek igaza van és én éppen azért nem hallgatok reá, mert igaza van; nyugodt külső ellenére is a szenvedély esztelenségét mindig többre tartottam, mint a közömbösség okosságát. Mint-hogy azonban szenvedélyeim nem tartoznak a robbanók közé, nem rombolnak és nem ölnek, a közönséges ember előtt észrevétlenek maradnak. Ám engem mégis izgalomban tartanak és nem egyszer történt, hogy nem tudtam aludni néhány lap miatt, a mit valami elfeledett szerzetes másolt vagy Schoeffer Péter valamely aláza-tos inasa tett a sajtóba. És ha e szép lángolás kialszik bennem, ez azt jelenti, hogy én magam is lassanként ki-alszom. Énünk és szenvedélyeink egyet jelentenek. Az én életem könyveimből áll. Öreg vagyok és gyürődött, mint ők.

Könnyű szellő sepri tova az út porával a platánok szárnyas magvait és a lovak szájából kihullott szénaszálakat. Vajmi semmi ez a por, de a mint elnézem kavargását, eszembe jut, hogy gyermekkoromban is láttam ugyanily porfelleget: és vén párisi szívem elérzékenyül.

Minden, a mit ablakomból áttekinthetek, balra a széles láthatár, mely a chaillot-i dombokig terjed és a melyen az Arc de Triomphe csak kis kőkoczkának látszik, a Szajna, dicsőségnek a folyója és hídjai, a Tuillériák terraszának hársfái, a renaissancekori Louvre, mely mintha ötvösnek volna az ékszermunkája; jobbról a Pont-Neuf, vagy — a hogy' régi metszeteken olvasható — a *Pons Lutetiae Novus dictus* felé a régi és tiszteletreméltó Páris, tornyaival és csúcsíveivel, — mindez az én életem, mindez én magam vagyok és semmi se volnék e dolgok nélkül, melyek gondolatom ezer árnyalába öltöztetve tükröződnek bennem és lelkesítenek és éltetnek. Ezért van, hogy végtelen szerelemmel szeretem Párist.

És mégis, fáradt vagyok már és érzem, hogy az ember nem pihenhet meg e város ölén, hol gondolkodni tanultam és a hol minden szünet nélkül gondolkodásra hív. Hogy' is maradhatnék nyugodtan e könyvek között, melyek folyton ingerlik kíváncsiságomat és kifárasztják, a nélkül, hogy kielégítenék? Most egy adatot kell kikutatni, azután egy idézet pontos megállapítása válik szükségessé, majd pedig valamely régi kifejezés igazi értelmét volna érdekes tudni. Tehát szavak? — Nos, igen, szavak. Mint philologus, uralkodójuk vagyok, ők alattvalóim, és én, jó királyhoz illően, egész életemet nekik szentelem. Nem volna-e ideje, hogy leköszönjek? Sejttem, hogy valahol, messze innét, erdőszélen van egy kis házikó, hol megtalálnám a nyugalmat, melynek szükségét érzem, és bevárnám, míg befedez a még nagyobb és megszakíthatatlan nyugalom. Padkát képzelek a küszöb elé és beláthatatlan mezőt. Úgy kellene azonban, hogy egy üde arcz mosolyogjon mellettem, a mely visszatükrözze és összpontosítsa mindezt az üdeséget; azt hinném, hogy nagyapa vagyok és életem egész pusztasága be volna töltve.

Nem vagyok indulatos ember, de mégis hamar fölhevülök és munkáim révén ugyanannyi bosszúságban volt részem, mint a mennyi örömben. Nem tudom hogyan, eszembe jutott az az üres és semmi figyelemre sem méltó henczegés, a mit három hónap előtt Luxembourg-

kertbeli fiatal barátom velem szemben tanusított. Nem gúnyolódásból nevezem barátomnak, mert szeretem a szorgalmas ifjúságot minden merészsége és szellemi túlkapása mellett is. Paré Ambrus mestert, a ki először végezte az üterek lekötését és a ki a sebészetet, melyet a borbélyi gyakorlat színvonalán talált, mai magaslatára emelte, öregségében minden sebész-inas megtámadta. Mikor egyízben valami kis szeleburdi, a ki különben a legjobb fiú lehetett a világon, de a kiből hiányzott a tisztelet érzése, a legsértőbb kifejezésekkel rontott neki, az öreg mester *Értekezés a múmiáról, az egyszarvúróról, a mérgekről és a pestisről* című könyvében felelt meg reá. „Arra kérem, — mondá a nagy ember, — arra kérem, hogy ha némely ellenvetéseket óhajt tenni feleletemre, tegyen le az indulatoskodásról, és bánjék kíméletesebben a jó öreggel.“ Ez a felelet bámulatraméltó Paré Ambrus tollából; de akkor is dicsérni való volna, ha valami munkában megöszült falusi kontár mondaná egy csúfolódó tacsónak.

Azt fogják hinni talán, hogy ez az emlékezés valami alacsony neheztelés föléledése. Magam is így véltem és már vádoltam magamat, hogy nyomorúságosan fontosságot tulajdonítok egy gyermek szavának, a ki nem tudja, mit beszél. Szerencsére gondolataim e tárgyban helyesebb útra térültek, és ez az oka, hogy helyet adok nekik e füzetben. Eszembe jutott, hogy egy szép napon, húsz esztendőskoromban (több, mint egy félszázad előtt) néhány társammal ugyanebben a Luxembourg-kertben sétáltam. Öreg tanárainkról beszélgettünk és egyikünk megemlítette Petit-Radel-t, a ki érdemes tudós volt, egyike az elsőknek, a ki némi világosságot derített az etruszkok történetére, de a ki elkövette azt a balgaságot, hogy időrendi táblázatot készített Helena szeretőiről. E táblázaton sokat nevettünk és én felkiáltottam: „Petit-Radel ostoba, még pedig nem hat betűs, de tizenkét kötetes ostoba.“

A gyerekifjú e kijelentése sokkal jelentéktelenebb, semhogy súlyosan nehezethetnék az aggastyán lelkiismeretére. Vajha úgy volna, hogy mindig csak ily ártatlan nyilat löttem volna ki az élet harczában! Ma azonban azt

kérdem magamtól, tudtomon kívül nem követtem-e el én is valami oly nevetséges dolgot, mint a milyen Helena szeretőinek időrendi táblázata? A tudományok haladása fölöslegessé teszi a műveket, melyek leginkább elősegítették e haladást. Minthogy e könyvek immár nem sokat érnek, az ifjúság teljes jóhiszeműséggel azt gondolja, hogy nem is értek soha semmi; lenézéssel viseltetik irántuk és ha valami elavúlt eszmét talál bennök, kész a kinevetésre. Ime, így gúnyoltam én húsz éves koromban Petit-Radel urat és szerelmi chronológiáját; így történt a minap a Luxembourg-kertben, mikor fiatal és tiszteletlen barátom . . .

Szállj magadba Oktáv és hagyd el a panaszt,
Kíméletet kívánsz, kíméletlen magad.

Junius 6-án.

Junius első csütörtöke volt. Becsuktam könyveimet és búcsút vettem a szent Droctoveus apáttól, a kinek, azt hiszem, a mennyei boldogság gyönyörei között úgy sem valami sürgős, hogy idelent a földön nevét és munkáit dicsőítve lássa egy szerény compilatióban, mely az én kezem alól kerül ki. Megmondjam-e? Az a mályvárózsa, a mit a múlt héten láttam, mikor egy méh látogatását fogadta, sokkal jobban érdekel, mint az összes fölkeresztezett és infulát hordó régi apátok. Csak az imént is Teréz azon ért, hogy a konyha-ablakban nagyító üveggel vizsgáltam egy kinyílt szegfűt. Sprengel egyik könyvében, melyet első ifjúságomban olvastam, a mikor is mindent elolvastam, van néhány megjegyzés a növények szerelméről, a mi félszázados feledés után most újra eszembe jut és annyira érdekel, hogy szinte sajnálom, miért is nem fordítottam lelkem szerény tehetségeit a rovarok és növények tanulmányozására.

Azonközben gondoltam ezeket, míg nyakkendőmet kerestem. Miután azonban hiába kutattam át egész csomó fiókot, gazdaasszonyomat szólítottam. Teréz csoszogva jött be.

— Meg kellett volna mondania, — szolt, — hogy el akar menni. Kikészítettem volna a nyakkendőjét.

— De nem volna-e jobb, Teréz, — mondám, — ha olyan helyre tenné, hogy magam is megtalálhassam?

Teréz feleletre sem méltatott.

Teréz már semmiről sem enged rendelkezni. Még zsebkendőt se vehetek magam, hanem tőle kell kérnem és mert süket, megrokkant, sőt, mi több, emlékezete is egészen cserben hagyja, örökösen hiányzik valamim. E mellett oly nyugalmas kevélységgel élvezi házi tekintélyét, hogy nincs bátorságom államcsínyt próbálni szekrényeim kormányzója ellen.

— A nyakkendőmet, Teréz! Nem hallja? A nyakkendőmet! Vagy ha lassúságával újra kihoz a sodromból, ne is a nyakkendőmet adja ide, hanem egy kötelet, hogy felakasszam magamat.

— De nagyon siet, — feleli Teréz. — A nyakkendője nem vész el. Innen semmi se vesz el, mert én mindenre vigyázok. Csak hagyjon egy kis időt, hogy megkeressem.

„Nos hát, ime, — gondolám magamban, — ez az eredménye félszázados hűségnek. Ah, ha véletlenül ez a kérlelhetlen Teréz csak egyszer, csak egyetlen egyszer vétkezett volna cseléd-kötelességei ellen, ha csak egy percze is megtántorodott volna, most nem nyögnék e törhetetlen uralom alatt és legalább szembe mernék vele szállani. De lehet-e szembeszállani az erénnyel? Rettenetesek ezek a feddhetetlen emberek: nem lehet megfogni őket. Itt van például Teréz: nincs egy hibája se, a mibe bele lehetne kapaszkodni. Tökéletesen biztos magában, Istenben, a világban. Ez az állhatatos nő, a Szentírás okos szüze és ha az emberek nem is látják, én ismerem. Úgy tűnik fel lelkemben, hogy lámpát tart a kezében, szerény házi méceszt, a milyen a falusi tetők gerendái alatt pislákol és a mely soha nem fog kialudni e sóvány, görcsös és venyigemód szívós kar végén.“

— Teréz, a nyakkendőmet! Hát nem tudja, szerencsétlen, hogy ma van junius első csütörtöke és Jeanne kisasszony vár reám? Az intézet úrnője okvetlen fényesre csiszoltatta a társalgó padlóját; biztos vagyok benne, hogy e pillanatban tükörként ragyog és az legalább szórakoztatni fog, ha majd kitöröm rajt a nyakamat, a mi hamarosan be fog következni, hogy meglát-

hatom benne szomorú alakomat. Például véve a kedves és csodálatraméltó hőst, kinek képe Viktor bátyám botjának fogójára van vésvé, igyekezni fogok, hogy mosolygó arcot és rendületlen lelket mutassak. Nézze, mily szépen süt a nap. A partok egészen aranyosak tőle és a Szajna számtalan csillogó kis redővel mosolyog. A város mintha csupa aranyból volna; szőke porfelleg hajzatként folyja körül szép körvonalait... Teréz, a nyakkendőmet!... Ah! Most már értem a derék Chrysale-t, a ki egy vaskos Plutarchosban tartogatta gallérijait. Követem példáját és ezentúl minden nyakkendőmet az *Acta sanctorum* lapjai közé teszem.

Teréz hagyta, hogy beszéljek, és némán tovább keresgélt. Hallom, hogy gyöngén csöngetnek az ajtón.

— Teréz, — mondom, — csöngetnek. Adja ide a nyakkendőmet és nyisson ajtót, vagy pedig nyisson ajtót és az ég segítségével azután fogja ideadni a nyakkendőt. De az Istenért, ne álljon itt szekrényem és az ajtó között, mint, ha szabad így mondanom, valami öszvér a keresztúton.

Teréz úgy indult az ajtó felé, mintha az ellenség elébe menne. Kitűnő gazdaasszonyom nagyon vendégszeretetté lett. Minden idegen gyanús neki. Ha őt hallja az ember, azt kellene hinni, hogy e vélekedést hosszú tapasztalat fejlesztette ki benne. Már nem volt időm fontolóra venni, vajon ugyanilyen tapasztalat más kísérletezőt is ugyanerre az eredményre vezetett volna-e? Mouche mester dolgozószobámban várt reám.

Mouche mester még sárgább, mint a hogy' gondoltam. Kék szemüveget visel és szemgolyói úgy sürögnek alatta, mint az egerek valami spanyolfal mögött.

Mouche mester bocsánatot kér, hogy ily pillanatban zavar... Nem részletezi közelebbről, hogy milyen pillanatban, de úgy gondolom, oly pillanatot ért, a mikor nincs rajtam nyakravaló. Önök tudják, hogy nem én vagyok az oka. Mouche mester nem tudja ezt, de azért, úgy látszik, nincs megsértődve. Csak attól tart, hogy alkalmatlan. Félig megnyugtatom. Elmordja, hogy mint Alexandre kisasszony gyámja jött hozzám. Először is kijelenti, hogy ezután ne törődjem azzal a korlátozással, a

mit eredetileg kötelességének tartott hozzáfűzni a felhatalmazáshoz, hogy Jeanne kisasszonyt meglátogathatom a nevelőintézetben. Préfère kisasszony intézete ezentúl mindennap déltől négy óráig nyitva áll számomra. Tudva, hogy mennyire érdeklődöm e fiatal leány iránt, kötelességének tartja, hogy felvilágosítással szolgáljon arról a nőről is, a kire gyámleányát bízta. Préfère kisasszony, kit régóta ismer, teljes bizalmát bírja. Préfère kisasszony, szerinte, felvilágosult teremtés, okos és jóerkölcsű.

— Préfère kisasszonynak, — mondá, — elvei vannak; a mai időkben, uram, ez vajmi ritka dolog. Ugyancsak megváltozott minden és a mai kor nem ér fel a megelőzőkkel.

— Tanuság reá, uram, a lépcsőm is, — feleltem; — huszonöt év előtt roppant könnyű volt rajta a járás, most pedig elállítja a lélekzetemet és már az első fokoknál kifárasztja lábaimat. Elromlott. Itt vannak továbbá az újságok meg a könyvek, melyeket valamikor holdvilágnál is csak úgy faltam és a melyek ma a legszebb napfényben is fittyet hánynak kíváncsiságomnak és csak feketét meg fehérét mutatnak, ha nincs rajtam szemüveg. Csontjaimat hasogatja a csúz. Ez is egyik tünete az idők gonoszságának.

— Nemcsak ez, — felelt Mouche mester; — de a mi korunkban valóban rossz, az, hogy senki nincs megelégedve helyzetével. A társadalom minden osztályában, a legfelsőbbtől a legalsóig, valami kényelmetlenség, nyugtalanság vált uralkodóvá, mindenki a könnyű életre szomjazik.

— Istenem! uram, — feleltem, — ön e szomjúságot az idők jelének tekinti? Az emberek sohasem vágyakoztak arra, hogy rosszul érezzék magukat. Mindig azon iparkodtak, hogy javítsanak sorsukon. E folytonos törekvés folytonosan forradalmakat támasztott. Így folytatódik ma is, ez az egész!

— Ah! uram, — felelt élénken Mouche mester, — látszik, hogy ön könyvek között él, távol a világ folyásától! Ön nem látja, mint én, az érdekek összeütközéseit, a pénz csatáit. A legelsőktől a legutolsóig mind egyfor-

mán tülekednek. Nincs mérték a szerencse hajszolásában. Rémitő, hogy miket lát az ember.

Már azt kérdeztem magamban, vajon Mouche mester nem azért jött-e hozzám, mert kifejezést akart adni erényes misanthropiájának, mikor vigasztalóbb szavak kezdtek hangzani ajkáról. Mouche mester rátért Préfère Virginiára, mint olyan személyre, a ki tiszteletet, becsülést, rokonszenvet érdemel, csupa tisztesség, önfeláldozó, művelt, tapintatos, jól tud felolvasni, szemérmes és ért a mustárpapiros felrakásához. Erre megértettem, csak azért festett oly sötét képet az egyetemes romlásról, hogy az ellentét folytán annál inkább kidomborodjanak a tanítónő erényei. Megtudtam, hogy a Demours-utczai intézet nagyon látogatott, jövedelmező és közbecsülésben áll. Mouche mester kijelentéseinek megerősítése végett föl-emelte fekete pamutkeztyűbe bujtatott kezét. Azután hozzátette:

— Már hivatásomnál fogva ismernem kell a világot. A közjegyző egy kissé olyan, mint a gyóntató. Kötelességemnek tartottam, uram, hogy miután a szerencsés véletlen érintkezésbe hozta Préfère kisasszonynyal, közöljem önnel e kedvező felvilágosításokat. Még csak egyet: ez a kisasszony, kinek a legtávolabbról sincs tudomása idejövetelemtől, a minap igen rokonszenves szavakkal nyilatkozott önről. Ismétlésükkel csak gyöngíténém jelentőségüket, de meg egyébként is ezzel némiképpen elárulnám Préfère kisasszony belém vetett bizalmát.

— Ne árulja el, uram, — feleltem, — ne árulja el. Őszintén szólva, nem gondoltam, hogy Préfère kisasszony a legkevésbé is ismerjen engem. Mindenesetre azonban, minthogy ön a régi barátság befolyásával van reá, felhasználom, uram, irántam tanusított jóindulatát és megkérem, használja fel barátnőjénél való befolyását Alexandre Jeanne kisasszony javára. E gyermek, mert hisz még gyermek, túl van terhelve a munkával. Egyszerre lévén növendék is meg tanítónő is, sok a fáradtsága. E mellett, félek, nagyon is éreztetik vele szegénységét, már pedig önérzetes lélek, a kit a megalázások lázadóvá fognak tenni.

— Hja! — felelt Mouche mester, — elő kell készíteni az életre. Az ember nem azért van a világon, hogy mulasson és minden vágyát beteljesítse.

— Az ember azért van a világon, — feleltem élénken, — hogy gyönyörködjék a szépben és a jóban és beteljesítse minden vágyát, ha e vágyak nemesek, szellemről tanuskodnak és emelkedett természetűek. Az oly nevelés, mely nem ápolja az akaratot, lealacsonyítja a lelket. A tanítónak az akarásra kell tanítania.

Úgy véltem észrevehetni, hogy Mouche úr vajmi együgyű embernek tart. Nagy nyugalommal és bizottsággal folytatta:

— Gondolja meg, uram, hogy a szegények nevelésében nagy körültekintéssel kell eljárni, szem előtt tartva a függő helyzetet, a mely a társadalomban rájuk vár. Ön talán nem tudja, hogy Alexandre Noel fizetéseképtelenül halt meg és leányát majdnem könyörületből nevelik.

— Ah! uram! — kiálték fel, — ne mondjuk ezt. A ki így beszél, már megfizettette magát és már nem lehet szó könyörületről.

— A hátrahagyott adósság, — folytató a jegyző, — túlhaladta a vagyont. Én azonban a kiskorú érdekében kiegyeztem a hitelezőkkel.

Késznek nyilatkozott, hogy részletes felvilágosításokkal szolgáljon; lemondtam azokról, mert általában nem értek az üzleti ügyekhez, Mouche mesteréhez pedig különösen nem. A jegyző újból igazolni igyekezett Préfère kisasszony nevelési rendszerét és mintegy végkövetkeztetésképpen kijelentette:

— Mulatsággal nem lehet tanulni.

— Csakis mulatsággal lehet tanulni, — feleltem. — A tanítás művészete nem más, mint annak a művészete, hogy fölkeltsük és azután kielégítsük a fiatal lelkek kíváncsiságát, már pedig a kíváncsiság csak a boldog lelkekben élénk és egészséges. Az ismeretek, melyeket erőszakkal gyömöszölünk az értelembe, eldugaszolják és elfojtják azt. Hogy megemésszük a tudást, szükséges, hogy jó étvágyunk volt legyen hozzá. Ismerem Jeannet. Ha ez a gyermek reám volna bízva, nem faragnék belőle tudóst, mert javát akarom, de értelemről és élettől ra-

gyógó gyermek válnék belőle, a kiből a természet és a művészet minden szépsége nyájas fénynyel tükröződik. Rokonszenvet keltenék benne a szép vidékek, a költészet és történet eszményi jelenetei, a nemes érzelmű zene iránt. Mindent, a mit meg akarnék vele szerettetni, szeretetreméltóvá tennék előtte. Még a kézimunkát se venném ki ez alól, azt is vonzóbbá tenném a szövetek megválogatásával, a himzés ízléses voltával, a csipkézet stílusával. Megajándékoznám egy szép kutyával és egy kis pony-lóval, hogy megtanulja, miként kell kormányozni a teremtett lényeket; madarakat adnék neki, a melyeket etessen, hogy megismerje egy csepp víznek és egy morzsa kenyérnek a becsét. Hogy egy örömmel még többje legyen, arra törekedném, hogy vidám szívvél gyakoroljon könnyörületességet. És mert a fájdalom kikerülhetetlen, mert az élet telve van nyomorúsággal, megtanítanám arra a keresztény bölcseségre, mely fölül emel bennünket minden nyomorúságon és a mely szépséget ad még a fájdalomnak is. Íme, így gondolom én egy fiatal leány neveltetését!

— Meghajlok előtte, — felelt Mouche mester, összehajtva fekete gyapot-kezyűjét.

És fölállott.

— Természetes, — mondtam neki, miközben kikísértem, — eszemágában sincs, hogy reákényszerítsem Préfère kisasszonyra nevelési elméletemet, mely csupán magánmeggyőződésem és semmiképp sem egyeztethető össze még a legjobb nevelőintézetek szervezetével sem. Csak arra kérem, beszélje reá, hogy adjon Jeannenak kevesebb munkát és több pihenőt, ne alázza meg és engedjen neki annyi lelki és testi szabadságot, a mennyi csak az intézet szabályaival összefér.

Mouche mester halovány és titokzatos mosolylyal biztosított, hogy megjegyzéseim el fognak jutni a kellő helyre és kívánságaimnak elég lesz téve.

Ezután röviden meghajtotta magát és távozott, a zavar és kényelmetlenség bizonyos érzését hagyva bennem. Sok mindenféle emberrel érintkeztem életemben, de senki olyannal, a ki e jegyzőhöz meg e nevelőnőhöz hasonlított volna.

Julius 6-án.

Minthogy Mouche mester látogatása miatt nagyon megkértem, lemondtam róla, hogy még aznap meglátogassam Jeannet. A hét hátralevő részében hivatalos kötelességek tartóztattak. Noha már az elszakadás korában járok, még ezer szál fűz a világhoz, melyben éltem. Akadémiákban, congressusokon, egyesületekben elnökösködöm. El vagyok halmozva tiszteletbeli állásokkal; csak egy miniszteriumban is hét ilyet töltök be. A hivatalokban már szívesen szabadulnának tőlem és én is szívesen szabadulnék tőlük. A szokás azonban erősebb náluk is meg nálam is és én felcsoszogok az állam lépcsőin. Ha majd nem leszek, a vén hivatalszolgák még akkor is megfogadni fogják egymásnak a folyosókon kóborló árnyékomat. Ha az ember nagyon megöregedett, roppant nehézzé válik, hogy eltűnjék. Pedig hát, mint a dal mondja, mégis itt az ideje, hogy nyugalomba térjek és a bevégezésre gondoljak.

Egy vén bölcselő szellemű marquisnéhoz, a ki fiatal korában Helvetiusnak volt a barátnője és a kit aggkorában apámnál láttam, mikor végső betegségében feküdt, eljött a plébánosa, hogy előkészítse a halálra.

— Mi szükség van erre? — felelt neki. — Úgy látom, hogy meghalni amúgy is mindenkinek sikerül.

Kevéssel utóbb apám meglátogatta és nagyon rossz állapotban találta.

— Jó éjt, barátom, — mondá neki, megszorítva a kezét, — meglátom, hogy a közelebbi ismeretség előnyére válik-e Istennek?

Íme, így haltak meg a philosophusok szép barátnői. Az ily vég bizonyára nem köznapi elbizakodottság és az e fajta könnyed megjegyzések nem teremnek a buták fejében. Engem azonban bántanak. Sem aggodalmaimmal, se reményeimmel nem egyezik, hogy ily módon távozzam a világból. Nekem egy kis magambaszállásra volna szükségem és ezért helyén való lesz arra gondolnom, hogy néhány év múlva visszaadjam magamat magamnak, mert különben azt kockáztathatnám, hogy... Azonban csitt! Nehogy, a ki mellettem elhalad, meghallja ne-

vét és visszaforduljon. Még föl tudom emelni a rözseköteget nélküle is.

Jeannet egész boldogan találtam. Elmondta, hogy múlt csütörtökön, gyámja látogatása után Préfère kisasszony fölmentette a munkarend alól és elengedett neki egy csomó különböző foglalatosságot. E boldogságos csütörtök óta szabadon sétálhat a kertben, melyből csak a virág meg a lomb hiányzik, sőt módját ejtheti, hogy szerencsétlen kis Szent-Györgyén is dolgozhassék.

Mosolyogva tette hozzá:

— Jól tudom, hogy mindezt önnek köszönhetem.

Másra tereltem a beszédet, de észrevettem, hogy nem figyel úgy reám, mint a hogy' szerette volna.

— Látom, hogy valami jár a tejében, — mondám neki; — mondja meg, hogy mi, mert különben úgy beszélgetünk, a hogy' ne mméltó sem önhöz, se hozzám.

Jeanne a következőleg felelt:

— Óh! én nagyon figyelmesen hallgattam önt, de igaz, hogy valami másra gondoltam. Úgyebár, megbocsátja? Azt gondoltam, Préfère kisasszony ugyancsak szeretheti önt, hogy egyszerre ily jó lett irántam.

És oly mosolygó, de egyszersmind ijedt arczzal nézett reám, hogy nevetnem kellett.

— Csodálkozik rajta? — kérdém.

— Nagyon, — felelte.

— És ugyan miért, ha szabad tudnom?

— Mert semmi okot se látok, hogy ön Préfère kisasszonynak tessék.

— Tehát nagyon visszatetszőnek talál, Jeanne?

— Óh! nem, de igazán semmi okot se tudnék, hogy ön tessék Préfère kisasszonynak. Pedig ön nagyon, de nagyon tetszik neki. Magához hívatott és mindenfélét kérdezett önről.

— Csakugyan?

— Igen. Ismerni akarta az ön otthonát. Annyira, hogy még azt is megkérdezte tőlem, hány éves a gazdasszonya!

— Nos hát! — mondám neki, — mit gondol minderről?

Tekintetét hosszan czipőjének kopott posztójára szegezte és mély elmélkedésbe látszott merülni. Végre fölemelte fejét.

— Nem bízom benne, — mondá. — Az csak természetes, nemde, hogy az embert nyugtalanítja, a mit nem ért meg? Jól tudom, hogy ez szeleburdi beszéd, de reménylem, hogy azért nem haragszik reám.

— Nem, Jeanne, semmiesetre se haragszom önre. Megvallom, csodálkozása átragadt reám is és öreg fejemben hánytorgattam a fiatal leány gondolatát: az embert nyugtalanítja, a mit nem ért meg.

Jeanne azonban megint elkaczagta magát és folytatta:

— Még azt is kérdezte tőlem . . . találja ki! . . . Azt is kérdezte, szeret-e jól étkezni?

— És mit felelt, Jeanne, erre az özön sok kérdésre?

— Azt feleltem, hogy: „Nem tudom, kisasszony“. És a kisasszony azt mondta: „Kis ostoba. A kiváló emberek életében a legcsekélyebb részlet is figyelmet érdemel. Tudja meg, kisasszony, hogy Bonnard Sylvester úr Franciaország egyik dicsősége.“

— Tyhű! — kiáltottam föl. — És mit tart erről ön, kisasszony?

— Azt tartom, hogy Préfère kisasszonynak igaza volt. De nem hiszem . . . (nem szép, hogy így beszélek) nem hiszem, hogy Préfère kisasszonynak egyáltalában és bármiben is igaza volna.

— Nos hát, legyen nyugodt, Jeanne: Préfère kisasszonynak nem volt igaza.

— De igen! igen! igaza volt. És én szeretném szeretni mindazokat, a kik önt szeretik, mindnyájukat, kivétel nélkül, de már nem lehet, mert sohasem fogom tudni szeretni Préfère kisasszonyt.

— Jeanne, hallgasson reám, — feleltem komolyan, — Préfère kisasszony jó lett önhöz, legyen ön is jó ő hozzá.

Jeanne száraz hangon felelt:

— Préfère kisasszonynak könnyű jónak lenni hozzám; nekem nagyon nehéz lenne, hogy jó legyek ő hozzá.

Szavaimnak még nagyobb komolyságot adva folytattam:

— Gyermekekem, a tanítók tekintélye szent. Ez intézet tulajdonosnője ön mellett az anyát pótolja, a kit elvesztett.

Alig hogy kimondtam ez ünnepélyes ostobaságot, már szörnyen meg is bántam. Jeanne elsápadt, szemét elfutotta a könny.

— Óh! uram, — kiátott föl, — hogy' mondhat ilyet, ön?

Úgy van, hogy' is mondhattam ilyet?

Jeanne egyre ismételte:

— Anyám! drága anyám! Szegény anyám!

A véletlen megmentett tőle, hogy egész végig ostoba legyek. Nem tudom miként, arczom olyan kifejezést öltött, mintha sírnék. Az én koromban már nem sír az ember. Úgy kell lennie, hogy valami gonosz köhögés préselt könnyet a szemembe. De hát végre is, sírásra lehetett vélni. Jeanne is így vélte. Óh! mily tiszta, mily sugárzó mosoly ragyogott fel erre nedves szép pillái alól, mint napsugár a lombok között nyári zápor után! Kézen fogtuk egymást és sokáig így maradtunk, szótlanul, boldogan.

— Gyermekekem! — mondám végre, — én már nagyon öreg vagyok és sok titkát tudom az életnek, a mit ön csak lassanként fog megismerni. Higyje el nekem: a jövő a múltból áll. Mindaz, a mit ön itt tesz, hogy helyesen, harag és keserőség nélkül éljen, valaha hasznára lesz, hogy békében és örömben éljen saját házában. Legyen szelíd és tanuljon meg szenvedni. A ki jól tud szenvedni, kevesebbet szenved. Ha valaha igaz oka lesz a panaszra, én itt leszek, hogy meghallgassam. Ha megbántják, de Gabryné és én önnel fogunk tartani.

— Jó egészségben méltóztatik lenni, kedves uram?

Préfère kisasszony, a ki nesztelenül osont be, kérdezte ezt tőlem és mosolygott hozzá. Első gondolatom az volt, hogy a pokolba kívánjam; a második, hogy szája úgy való a mosolygásra, mint a vasfazék a hegedülésre; a harmadik, hogy viszonzzam udvariasságát és azt mondjam, reményilem, jól érzi magát.

Jeannet sétálni küldte a kertbe, azután egyik kezét gallérrára szorítva, a másikat az érdem-tábla felé nyújtva, mutatta, hogy Alexandre Jeanne neve nagy betűkkel ott áll a névsor élén.

— Nagy örömmel látom, — mondám neki, — hogy meg van elégedve e gyermek magaviseletével. Semmi sem érinthetne ennél kellemesebben és biztos, hogy e szerencsés eredményt az ön rokonszenves öröködésének kell tulajdonítanom. Voltam bátor megküldeni önnek néhány könyvet, melyekben fiatal leányok érdeket és okulást találhatnak. Ha egy pillantást vet beléjük, meg fogja ítélni, hogy kezébe adhatja-e Alexandre kisasszonynak és társnőinek.

Az intézet tulajdonosnőjének hálaja egész az elértékenyülésig ment és csak úgy áradozott a szavakban. Hogy végét szakítsam:

— Nagyon szép idő van ma, — mondám.

— Úgy van, — felelt, — és ha így tart, a kedves gyermekek jól kiugrándozhatják magukat.

— A szünidőt gondolja, úgyebár? Csakhogy Alexandre kisasszony, a kinek nincsenek szülői, itt marad. Istenem! mit fog majd csinálni ebben a nagy üres házban?

— Szórakoztatni fogjuk, a mennyre csak lehet. El fogom vezetni a múzeumokba és . . .

Habozott, azután elpirúlva folytatta:

— És, ha megengedi, önhöz.

— Hogyan? — kiálték föl. — De hisz ez nagy-szerű gondolat!

Nagy barátságban váltunk el egymástól. Én azért így, mert megnyertem tőle, a mit kívántam; ő pedig minden látható ok nélkül, a mi Platon szerint a lelkek ragsorában a legmagasabb fokra helyezi az embert.

Mégis azonban, valami rossz előérzettel nyitom meg ajtómat e teremtés előtt. És nagyon szeretném, ha Jeanne más kezekben volna. Mouche mester és Préfère kisasszony elméje felülhaladja az enyémet. Sohasem tudom, hogy miért mondják, a mit mondanak, sem hogy miért teszik, a mit tesznek; rejtelmes mélységek vannak bennök, melyek zavarba ejtenek. A hogy' Jeanne mondta

az imént: a mit nem ért meg, nyugtalanítja az embert. Sajnos! az én koromban nagyon is tudjuk, mily kevésbé ártatlan az élet, hogy mennyire ront az idő és már csak az ifjúságban van bizalmunk.

Augusztus 16-án.

Vártam őket. Valóban, türelmetlenül vártam őket. Hogy Teréznel jó fogadtatást biztosítsak számukra, hízelegtem neki és kedvében jártam, a mennyire csak tőlem tellett, de hát ezzel nem mondtam sokat. Eljöttek. Jeanne, szavamra, egész ennivaló volt. Biztos, hogy nem a nagyanyja. Azonban ma vettem észre először, hogy csinos arcza van, a mi ebben a világban bizonyára igen előnyös dolog egy nőnek. Mosolygott és a könyvek városa egészen fölvidult tőle.

Lestem Terézt; figyeltem, vajon vén házörzői szigorja megenyhül-e a fiatal leány láttára. Fénytelen szemeit, ránczos arczát, keskeny ajkát, vén boszorkányhoz illő hegyes állát reáemelte Jeannera. Ez volt minden.

Préfère kisasszony, kék ruhába öltözve, előrelépett, hátralépett, ugrált, tipegett, fel-felkiáltott, sóhajtott, lesütötte a szemét, fölvetette a szemét, belezavarodott a bókolásba, félénkeskedett, neki bátorodott, elvesztette a bátorságát, majd megint bátorkodott, meghajolt, szóval egész czirkusz volt.

— Mennyi sok könyv! — kiáltott föl. — És mind olvasta, Bonnard úr?

— Sajnos, igen, — feleltem, — és éppen ezért nem tudok semmit, mert nincs e könyvek között egy sem, a mely ne czáfolna egy másikat, annyira, hogy mire az ember mindnyáját ismeri, nem tudja, hogy mit gondoljon. És én itt tartok.

Préfère kisasszony erre magához hívta Jeannet, hogy közölje vele benyomását. Jeanne azonban az ablakon nézett ki.

— Mily szép ez! — mondá. — Szeretem nézni a víz folyását. Oly sok mindenféle gondol tőle az ember!

Préfère kisasszony letette kalapját és fölfedte szőke fürtökkel ékes homlokát, mire gazdasszonyom keményen markába fogta a kalapot, mondván, hogy nem szereti, ha a ruha a bútorokon hever. Azután Jeannehoz közele-

dett és kis kisasszonynak szólítva, kérte, a „csecsebecsít“. A kis kisasszony odaadta köpenykéjét és kalapját, kecses nyakat és gömbölyded derekat láttatott, melynek körvonalai élesen váltak ki az ablak tele világozottságában, úgy, hogy szerettem volna, ha e pillanatban más is látja, nemcsak egy öreg cseléd, egy birkamódjára kisütött hajú intézettulajdonosnő és egy megvénhedt jámbor régiségbúvár.

— A Szajnáat nézi, — mondám Jeannenak; — csak úgy csillog a napfényben.

— Igen, — mondá, a párkányra könyökölve. — Szinte azt mondaná az ember, hogy folyékony láng. Hanem nézze csak, ott lent mily hűvösnek látszik, a part fűzfái alatt, melyek benne tükröződnek. Az a kis zúg még jobban tetszik nekem, mint a többi mind.

— Helyes! — feleltem, — látom, csábítja a folyó. Mit szólna, ha Préfère kisasszony jóváhagyásával elhajóznánk Saint-Cloudba? A Pont-Royal-on túl bizonyára találunk hajót.

Jeanne nagyon meg volt elégedve eszmémmel, Préfère kisasszony pedig el volt szánva minden áldozatra. Gazdaasszonyomnak azonban eszében sem volt, hogy így bocsásson el bennünket. Az ebédlőbe hívott és én reszketve követtem.

— Uram, — szolt, mikor egyedül voltunk, — ön sohasem gondol semmire és mindenre nekem kell gondolnom. Szerencsére jó az emlékezetem.

Nem tartottam időszerűnek, hogy háborgassam e merész képzelgésben. Teréz folytatta:

— Most is! elmenne a nélkül, hogy megmondaná, mit szeret a kisasszony? Önt, igaz, hogy nagyon nehéz kielégíteni, de ön legalább tudja, mi a jó. Nem úgy, mint ezek a fiatalok. Nem is konyítanak a konyhához. Gyakran a legjobbat találják legrosszabbnak és a rossz ízlik nekik jónak, a minnek az az oka, hogy náluk a szív még nem találta meg a helyét és az ember nem tudja, mit kezdjen velök. Mit gondol, szereti-e a kis kisasszony a galambot czukorborsóval és rántott tésztával?

— Kedves Teréz, — feleltem, — főzzön a mit akar,

nagyon jó lesz. A hölgyek be fogják érni szerény ebédünkkel.

Teréz szárazon közbevágott:

— Én csak a kis kisasszonyról szóltam; nem hagyhatom, hogy minden élvezet nélkül távozzék házunkból. A mi a vén satrafát illeti, ha nem tetszik neki az ebédem, tölem szopogathatja az ujjait. Törődöm is vele!

Megnyugodott szívvel tértem vissza a könyvek városába, hol Préfère kisasszony már oly nyugodtan horgolt, hogy az ember azt gondolhatta volna: otthonában érzi magát. Magam is majdnem így véltem. Igaz ugyan, hogy csak kis helyet foglalt el az ablak szögletében. Székét és zsámolyát azonban oly jól rendezte maga alá, hogy úgy tetszett, mintha e bútordarabok egyenesen az ő számára készültek volna.

Jeanne, ellenkezőleg, hosszú pillantással simogatta végig a könyveket és a képeket, mintha vonzalmas búcsút mondana nekik.

— Nézze csak, — szóltam hozzá; — lapozgasson e könyvben, mely bizonyára megnyeri tetszését, mert szép metszetek vannak benne.

És felütöttem Vecellio jelmez-képeinek gyűjteményét; de, legyen szabad megjegyeznem, nem azt a köznapit, sovány másolatot, a mit mai művészek készítettek róla, hanem az első kiadás egy remek és tiszteletreméltó példányát, mely nemesi rangban szerepel a könyvek között, ugyanúgy, mint a hogy' nemesek a hölgyek is, a kik megsárgúlt és az időtől megszépített lapjain láthatók.

Naiv kíváncsisággal forgatva a metszeteket, Jeanne így szólt:

— Sétát ígért és egész utazásra visz. Nagy utazásra.

— Nos hát, kisasszony, — feleltem, — ha az ember utazik, helyezkedjék el kényelmesen. Ön a szék sarkán ül úgy, hogy csak egy lábbal tartja az egésztestet; Vecellio is súlyos lehet a térdeinek. Üljön egyenesen, engedje a széket mind a négy lábára és tegye könyvét az asztalra.

Mosolyogva engedelmeskedett és mondá:

— Nézze csak, mily gyönyörű öltözet. (Egy doga-

ressa-é volt.) Mily nemes és mennyi nagyszerűséget fejez ki! Mégis csak szép dolog a fényűzés!

— Ily gondolatot nem illik kimondani, kisasszony, — szólalt meg a nevelő-intézet tulajdonosnője, felütve munkájáról tökéletlen kis orrát.

— Nincs benne semmi rossz, — feleltem. — Vanak fényre született lelkek, a kiknek természetében van a remek dolgok szeretete.

A kis tökéletlen orr azonnal lefelé fordult.

— Préfère kisasszony is szereti a fényűzést, — mondá Jeanne; — papirból tranparens-ernyőket nyír a lámpákra. Ez gazdaságos fényűzés, de mégis csak fényűzés.

Visszatérve Velenczébe, épp egy patriczius nővel ismerkedtünk, a ki himzett dalmatikát viselt, mikor hallok, hogy csöngetnek. Azt gondoltam, valami inasgyerek hozza az ebédhezvalót, de a könyvek városának ajtaja kitárult és . . . Nos, öreg Bonnard Sylvester, csak az imént kívántad, hogy ne csak a te okulárés, kiszáradt szemed lássa bájos védenczedet; kívánságod a legváratlanabb módon teljesült. És mint az oktalan Theusnak, neked is mondja egy hang:

Féljed, uram, féljed az égnek szigorát,
Hogy haragjában még betölti óhajod.

A könyvek városának ajtaja kitárult és Teréz ka-lauzolása mellett egy szép fiatal ember lépett be rajta. Ez az együgyű vén lélek nem tud mást, mint vagy kinyitja az ajtót az emberek előtt, vagy nem; sejtelve sincs az előszoba és a szalon furfangjairól. Nem szokása, hogy bejelentse vagy várakoztassa a látogatókat. Vagy elküldi, vagy pedig a nyakamra lódítja őket.

Ime, itt áll előttem ez a szép fiatal ember is és valóban, nem tehetem, hogy — mint valami veszedelmes vadállatot — rögtön a szomszéd szobába zárjam. Várom, hogy elmondja, mi járatban van; minden zavar nélkül beszél, de úgy tetszik, észrevette az ifjú leányt is, a ki az asztal fölé hajolva Vecellio-ban lapozgat. Ránézek; vagy nagyon csalódom, vagy már láttam valahol. Gélis a neve. Ezt a nevet határozottan

hallottam valamikor. Valóban Gélis úr (minthogy hát Gélis a neve) igen jó benyomást tesz. Elmondja, hogy az École des Chartes harmadik évfolyamába jár és ötnegyed vagy másfél év óta dolgozik felavató értekezésén, mely a benczés apátságok állapotáról 1700 körül szól. Most olvasta a *Monasticon* tárgyában közzétett dolgozataimat, és meg van győződve, hogy részint tanácsaim nélkül, részint pedig egy bizonyos kézirat nélkül, mely az én birtokomban van, és mely nem más, mint a citeaux-i apátságnak 1683-tól 1704-ig terjedő számadási könyve, munkájával nem vergődhetik zöld ágra.

Miután e pontokról felvilágosított, ajánló levelet nyújtott át, mely alatt leghíresebb kartársam neve állott.

Ahán, most már tudom: Gélis úr egyszerűen az a fiatal ember, a ki tavaly, a gesztenyefák alatt hülyének nevezett. A míg ajánló levelét bontogatom, elgondolkozom:

„Ah! ah! szerencsétlen, sejtelled sincs, hogy hallottalak és hogy tudom, miként vélekedel felőlem... vagy legalább, miként vélekedtél azon a napon, mert hiszen az ily fiatal fej nagyon ingadozó! Most karmaim között vagy, ifjú meggondolatlan! Itt vagy az oroszlán barlangjában és oly váratlanúl, hogy, hitemre! a meglepett vén oroszlán nem is tudja, mit csináljon zsákmányával. Hanem te, vén oroszlán, nem vagy-e te együgyű? Ha nem vagy, az voltál. Ostoba voltál, hogy Valois Margit szobrának talapzatánál odafigyeltél Gélis úrra, kétszeresen ostoba, hogy meghallottad, a mit mond és háromszorosan ostoba, hogy nem feleddted el, a mit jobb lett volna meg nem hallgatnod.“

Miután így megmostam a vén oroszlán fejét, biztattam, hogy legyen könnyörületes; nem kellett sokáig a lelkére beszélnem és csakhamar oly jókedv fogta el, hogy vissza kellett magát tartania, nehogy vidám bömbölésben törjön ki.

Arról ítélve, hogy mily lassan végeztem a levéllel, azt lehetett volna hinni rólam, hogy nem tudok olvasni. Sokáig tartott és Gélis úr elúnhatta volna magát, de Jeanne-t nézte és türelemmel viselte sorsát. Jeanne néha felénk fordította fejét. Csak nem maradhat az ember

teljesen mozdulatlanúl, nem igaz? Préfère kisasszony fürtjeit rendezgette és apró sóhajok dagasztották keblét. Meg kell vallanom, hogy e kis sóhajokkal engem is gyakran kitüntetett.

— Uram, — mondám, összehajtogatva a levelet, — szerencsémnek tartom, hogy önnek hasznára lehetek. Ön olyan kutatásokkal foglalkozik, melyek magamat is élénken érdekeltek. Én megtettem, a mi tölem telt. Épp úgy tudom, mint ön, — sőt jobban, mint ön, — mennyi tennivaló van még hátra. A kézirat, melyért idefáradt, rendelkezésére áll; elviheti, de nem tartozik a legkisebbek közé és attól tartok...

— Ah, uram! — felelt Gélis, — nem ijedek meg a nagy könyvektől.

Felkértem a fiatal embert, várjon reám és átmentem a szomszéd szobába, hogy megkeressem a kéziratot, melyet eleinte nem találtam, sőt mikor bizonyos jelekről felismertem, hogy gazdaasszonyom rendet csinált a szobában, már reményemet is elvesztettem, hogy megtaláljam. De hát a kézirat oly nagy és vastag volt, hogy Teréznek nem sikerült jól eldugnia. Nagynehezen föl-emeltem és örömmre úgy találtam, hogy ugyancsak súlyos.

„Várj csak, fiam, — szoltam magamban, oly mosolylyal, mely nagyon gúnyos lehetett, — várj csak: most megterhellek, megfájdul tőle a karod, azután az eszed is. Ez lesz Bonnard Sylvester első bosszúja. A többi majd meglátjuk.“

Mikor visszatértem a könyvek városába, hallom,, a mint Gélis úr így szól Jeanne-hez: A velencei nők szőke folyadékkal festették meg hajukat. Volt mézszőke és arany-szőke színük. Van azonban haj, melynek természetes színe sokkal szebb, mint a mézé vagy az aranyé.“ És Jeanne részéről merengő és elmélyedt hallgatás volt a válasz. Rögtön tudtam, hogy az a gaz Vercellio az oka és hogy a könyv fölé hajolva együtt nézgették a dogaressát és a patriczius nőket.

Beléptem, karomban az óriási könyvvel, arra számítva, hogy Gélis el fogja fintorítani az arcát. Hordárnak is elég teher lett volna és kezem egészen belefáj-

dult. A fiatal ember azonban oly könnyen emelte föl, mint a pelyhet, és mosolyogva fogta hóna alá. Azután röviden, a hogy' szeretem, megköszönte, emlékezetembe hozta, hogy szüksége van tanácsaimra, megállapítottuk a napot, a mikor újra eljön és mindnyájunkat könnyedén köszöntve távozott.

Így szóltam:

— Derék fiúnak látszik.

Jeanne fordított néhány lapot Vecellio-ban és nem felelt.

Elmentünk Saint-Cloud-ba.

Szeptember—Deczember.

A jámbor öregnél való látogatások oly pontosan következtek egymásra, hogy nem érezhetek érte elég hálát Préfère kisasszony iránt, a kinek végül már egészen megállapított helye volt a könyvek városában. Nem is mondja másként, mint: az én székem, zsámolyom, az én rekeszem. Ez a rekesz egy kis polcz, melyről elűzte a népies költőket, hogy helyettök kézimunkatáskáját tegye oda. Nagyon szeretetreméltó teremtés és én biztosan szörnyeteg vagyok, hogy nem szeretem. A szó legszigorúbb értelmében: elszenvedem. De mit nem szenvedne el az ember Jeanne-ért? Oly bájt ad a könyvek városának, melynek emlékét még akkor is élvezem, mikor már elment. Keveset tud, de oly kitűnő tehetséggel van felruházva, hogy ha valami szép dolgot mutatok neki, kitűnik, hogy én még nem is láttam és tulajdonképpen ő mutatja meg nékem. Ha mindedig lehetetlen volt is rávennem, hogy gondolataimat kövesse, nekem gyakran élvezetet szerzett, hogy kövessem eszejárásának elmés szeszélyeit.

A nálam józanabb ember arra gondolna, hogy valamiképp hasznát vegye neki. De nincs-e haszna az életben magának a szeretetreméltóságnak is? Jeanne a nélkül, hogy szép volna, elbájolja az embert. Az elbájlás pedig talán ér annyit, mint a harisnyafoltozás. Különben is nem vagyok halhatatlan és Jeanne kétségtelenül nem lesz még nagyon öreg, mikor majd a jegyzőm

(de nem Mouche mester) felolvas előtte bizonyos okmányt, melyet az imént írtam alá.

Nem akarom, hogy más gondoskodjék róla és más-tól kapjon hozományt. Igaz, hogy magam sem vagyok valami gazdag és az apai örökség nem nőtt meg kezeim között. Régi szövegek turkálásával az ember nem gyűjti rakásra a tallérokat. Könyveim azonban, a milyen áruk ma van e nemes portékáknak, megérnek valamit. Van e polczokon több olyan XVI. századbéli költő, hogy bankárok fejedelmekkel fognak versenyezni értök. És azt hiszem, Vostre Simon *Hora*-i nem maradnának észrevétlenül a Silvestre-palotában, valamint a Claudia királyné számára szerkesztett *Preces piae* sem. Nagy gondot fordítottam reá, hogy gyűjtsem és megőrizsem e ritka és szép példányokat, melyek benépesítik a könyvek városát és hosszú ideig azt hittem, épp oly szükségesek életemhez, mint a levegő és a világosság. Nagyon szerettem őket és ma sem állhatom meg, hogy ne czirógassam őket. E maroquin-kötések oly tetszetősek a szemnek és e velin-lapoknak oly kellemes a tapintásuk! Nincs e könyvek között egy sem, mely valamely különös érdemnél fogva méltó ne volna a hódoló tiszteletre. Biztos lehetek-e csak a felől is, hogy valamely új gazda nem hagyja a feledésben romlani vagy tudatlan szeszélyében nem fogja-e megcsonkítani őket? Mily kézbe jut majd a *Saint-Germain des Prés-i apátság történeté*-nek ez a páratlan példánya, melyet maga a szerző: Dom Jacques Bouillard sajátkezüleg látott el fontos széljegyzetekkel? ... Bonnard mester, vén bolond vagy. Gazdasszonyod, szegény, ma kegyetlen csúza miatt az ágyat kénytelen őrizni. Jeanne mindjárt itt lesz kísérőjével, és te, a helyett, hogy fogadásukra készülnél, mindenféle ostobaságon jártatod az eszedet. Bonnard Sylvester, sohasem lesz belőled semmi, ezt én mondom neked.

És éppen látom is az ablakból, hogy leszállnak az omnibuszról. Jeanne leugrik, mint egy macska, Préfère kisasszony pedig a kocsivezető izmos karjaira bízta magát, oly szemérmes kellemedéssel, mint valami hajótörésből kihalászott Virginia, a ki ezúttal beletörődik, hogy megmentsék. Jeanne felnéz, meglát és a bizalmas

barátság alig észrevehető jelével int felém. Észreveszem, hogy csinos. Kevésbé csinos, mint a milyen nagyanyja volt. Vén bolond létemre azonban kellemében találok örömet és vigasztalásomat. Hogy a fiatal bolondok, (ha ugyan még vannak ilyenek), mint vélekednek róla, — az nem az én dolgom... Hanem ismételjem-e, Bonnard barátom, hogy gazdaasszonyod ágyban fekszik és magadnak kell ajtót nyitnod?

Nyisd ki, Tél apó . . . a Tavasz csönget.

Csakugyan Jeanne, egészen kipirulva. Préfère kisasszonynak még egy jókora emeletet kell másznia, míg nem lihegve és megbotránkozva eljut a küszöbre.

Megmagyaráztam gazdaasszonyom állapotát és azt indítványoztam, ebédeljünk vendéglőben. Teréz azonban, a ki még a szenvedés ágyán is mindenható maradt, úgy határozta, hogy otthon kell ebédelnünk. Véleménye szerint tisztességes emberek nem mennek vendéglőbe. Különben is, ő mindenről gondoskodott. Az ebédhez való be volt vásárolva, a házmesterné majd elkészíti.

A vakmerő Jeanne utána akart nézni, hogy a beteg öreg asszonynak nincs-e valamire szüksége. Gondolhatják, hogy Teréz hamarosan visszazavarta a szalomba, de mégsem oly kemény módon, mint a hogy' félttem tőle.

— Ha szükségem lesz valakinek a szolgálatára, a mitől Isten mentsen, — mondá neki Teréz, — majd találok én erősebb teremtet is, mint a kisasszony. Nyugalom kell nekem. Ez pedig olyan árucikk, a mit a kisasszony nem árul a vásáron „Ne szólj szám“ czégér alatt. Menjen mulatni és ne maradjon itt. Ez nem jó az egészségének; ráragad az öregség.

Jeanne, miután elismételte e szavakat, hozzátette, hogy nagyon szereti az öreg Teréz beszédmódját, mire Préfère kisasszony szemére vetette, hogy nincs választékos ízlése. Mentegetni próbáltam az anyanyelv sok jó művészenek a példájával, a kik mestereikül ismertek el szénapiaczi napszámosokat és vén mosónőket. Préfère kisasszonynak azonban túlságosan választékos volt az ízlése, semhogy hajtott volna érveimre.

Jeanne ezalatt könyörgő arcot vágott és azt a kegyet kérte, hogy fehér kötényt köthessen és a konyhába mehessen segíteni az ebéd elkészítésében.

— Jeanne, — mondám neki iskolamesteri komolysággal, — azt hiszem, hogy ha tányértörésről, tálcSORBÍTÁSRÓL, SÜTŐFORMÁK ELRONTÁSÁRÓL és fazéklyukasztásról van szó, elvégzi ezt az a szurtos nőszemély is, a kit Teréz a konyhába beállított, a mennyiben nekem úgy rémlik, hogy e pillanatban is vészes zörgések hallatszanak a konyha felől. Mindazonáltal, Jeanne, megteszem a csemege felügyelőjévé. Hozzon egy fehér kötényt; magam fogom derekára kötni.

És csakugyan, ünnepélyesen dereka köré kötöttem a vászonkötényt és ő rohant a konyhába, hogy, mint később megtudtuk, hozzálasson néhány finom étel elkészítéséhez.

Nem volt okom dicsérni magamat e rendelkezésemért, mert Préfère kisasszony, a hogy' magunkra maradtunk, nyugtalanító magaviseletet kezdett tanúsítani. Könnyes és lángoló pillantásokkal nézett reám és óriásiakat sóhajtott.

— Sajnálom önt, — mondá. — Oly ember, mint ön, egy ily kiváló ember és egy durva szolgálóval kell élnie, (mert bizonyos, hogy durva)! Mily szörnyű élet! Önnek nyugalomra, kíméletre, ápolásra, gondviselésre van szüksége; előfordúlhat, hogy megbetegszik. És nincs a világon egy nő sem, a ki ne tartaná megtiszteltetésnek, hogy az ön nevét viselheti és társa lehet életének. Nincs! egyetlen egy sincs: ezt a szívem súgja.

És két kezét odaszorította e kiszökellni kész szívre.

A szó szoros értelmében kétségbe voltam esve. Igyekeztem világossá tenni Préfère kisasszony előtt, hogy nincs szándékom változtatni hajlott korom életmódján és hogy annyi részem van a boldogságban, a mennyi csak természetemmel és sorsommal összefér.

— Nem, ön nem boldog, — kiáltott föl Préfère kisasszony; — önnek szüksége volna valakire, a ki képes önt megérteni. Ébredjen fel fásultságából és tekintsen körül. Széles összeköttetései vannak és szép ismeret-

sége. A ki az Institut tagja, nem zárkozhatik el a társaságtól. Nézzen körül, ítéljen és tegyen összehasonlításokat. Nincs egy értelmes nő sem, a ki megtagadná öntől a kezét. Én nő vagyok, uram; ösztönöm nem csal; valami azt súgja itt bennem, hogy ön a házas életben fogja megtalálni a boldogságot. A nők oly önfeláldozók, úgy tudnak szeretni, (persze nem mind, de néhányan igen)! És e mellett oly fogékonyak a dicsőség iránt! Az ön szakácsnője már elerőtlenedett; süket és beteges; ha önnek éjjel valami baja történék! Lássá, már a pusztá gondolatra is remegek!

És valóban remegett; szemét lecsukva, öklét összeszorítva ide-oda ingadozott. Mélyen le voltam sújtva. Ő pedig rettenetes tüzzel folytatta:

— Az ön egészsége! az ön drága egészsége! Örömmel áldoznám rá minden véremet, hogy meghosszabbítsam egy tudós, egy író, egy kiváló ember, az Institut egy tagjának napjait. És ha akadna asszony, a ki nem tenné meg ugyanezt, megvetésemmel sújtanám. Lássá csak, uram, ismertem egy nagy matematikusnak a feleségét, egy olyan tudósét, a ki egész füzeteket írt tele számokkal és házának minden szekrényét megtöltötte velök. Szívujj volt és szemlátomást sorvadt. És feleségét ott láttam mellette, nyugodtan. Végre már nem állhattam meg és kijelentettem neki: „Kedvesem, önnek nincs szíve. Az ön helyében én . . . én . . . én nem is tudom, hogy mit tennék!”

Kimerülten elhallgatott. Szörnyű helyzetben voltam. Arról szó sem lehetett, hogy kereken megmondjam Préfère kisasszonynak, mint vélekedem tanácsairól. Mert összeveszni vele, annyit jelentett volna, mint elveszteni Jeanne-t. Szelídebbre fordítottam tehát a dolgot. Különben is vendégem volt; ennek a meggondolása segítségemre volt, hogy megőrizzek némi udvariasságot.

— Nagyon öreg vagyok már, kisasszony, — feleltem neki, — és tartok tőle, hogy tanácsa elkésett. Mind a mellett gondolkozni fogok róla. Addig is, térjen magához. Talán jó volna, ha egy pohár czukros vízzel szolgálhatnék.

Nagy csodálkozásomra e szavak nyomban lecsön-

desítették, nyugodtan helyet foglalt szögletében, polcza mellett, szokott székén, lábait zsámolyára nyugtatva.

Az ebéd egészen el volt rontva. Préfère kisasszony álmodozásba merülten, ügyet sem vetett reá. A mi engem illet, rendszerint nagyon érzékeny vagyok az ily szerencsétlenségek iránt; de ez a mai Jeanne-nak oly gyönyörűséget okozott, hogy végül magam is mulatságosnak találtam. Noha már megvénültem, eddig még nem tudtam, hogy az egyik oldalán odaégett, a másikon nyers csirke komikus valami; Jeanne jóízű nevetése megtanított reá. Ez a csirke ezer elmés megjegyzésre adott alkalmat, a mikre már nem emlékszem és el voltam ragadtatva, hogy nem volt annak rendje és módja szerint megsütve.

Az ebéd nem minden báj nélkül végződött, mikor Jeanne, fehér kötényében, kecsesen és vigyázva lépve behozta a habos tojáslepényt, melyet ő készített. Fakó aranszín nedvében gyönyörűen ragyogott és finom vanillia-illat áradt belőle. Jeanne letette az asztalra, oly naiv komolysággal, a mely Chardin valamelyik gazdasszonyára emlékeztetett.

Lelkem mélyében nagyon nyugtalan voltam. Körülbelül lehetetlennek láttam, hogy sokáig jó barátságban maradhassak Préfère kisasszonynyal, a kiben kitört a férjhezmenési düh. És ha a tanítónővel végeztem, végeztem tanítványával is. Fölhasználtam az alkalmat, a míg a jó lélek köpenyének a felvételével volt elfoglalva, hogy megkérdezzem Jeanne-tól pontosan a korát. Egy hónappal múlt tizenhét éves. Ujjaimon tovább számítottam és megállapítottam, hogy csak két év és tizenegy hónap múlva lesz nagykorú. Hogyan húzzam ki azt az időt?

Búcsúzásnál Préfère kisasszony oly érzésteljesen nézett reám, hogy minden tagomban megremegtem.

— A viszontlátásra, — mondtam komolyan az ifjú leánynak. — Hanem hallgasson reám: barátja öreg ember és lehet, hogy nem lesz mellette. Igérje meg, hogy ön mindig hű marad magához és én nyugodt leszek. Isten óvja, gyermekem!

Miután bezártam mögötte az ajtót, kinyitottam az ablakot, hogy lássam távozásában. Az éj borús volt és csak határozatlan árnyakat láttam, melyek a fekete par-ton tovalebegtek. A város rengeteg és lomha zsongása felhallatszott hozzám és szívem elszorúlt.

December 15.

Thule királya egy arany serleget őrzött, melyet kedvese emlékül hagyott reá. Halálának közeledtekor és érezve, hogy utolszor ivott belőle, a serleget a ten-gerbe dobta. Nekem emlékezéseim e füzete az, a mi a ködös tengerek öreg fejedelmének a csiszolt serleg volt és a hogy' ő a mélységbe temette szerelmének drágasá-gát, én el fogom égetni az okoskodás e könyvét. Bizo-nyára nem fenhéjázó fősvénységből és önző kevélység-ből semmisítem meg egy szerény élet ez emlékét; de mert attól félek, hogy a mi benne nekem szent és drága, mások előtt, a művészet hiánya folytán, közönségesnek és nevetségesnek fog feltűnni.

Mindezt nem azért mondom, a mi alább következik. Mert nevetségesnek bizonyos, hogy nevetséges voltam, mikor ebédre lévén hivatalos Préfère kisasszonynál, le-ültem egy támlásszékre (valóban támlás volt) e nyugta-lanító nőszemély jobbán. Egy kis szalonban terítettek. Kicsorbúlt tányérok, egyformátlan poharak, lötyögő nyelű kések, sárgúlt ágú villák: semmi sem hiányzott, a mi a tisztességes embernek elveheti az étvágyát.

Bizalmasan tudomásomra adták, hogy az ebéd én értem, egyedül én értem van, jóllehet Mouche mester is résztvesz benne. Préfère kisasszony bizonyára azt kép-zelte, hogy a vaját a sarmaták ízlése szerint szeretem, mert a mivel megkínált, a legteljesebben avas volt.

A pecsenye azután végleg megmérgezett. Viszont azonban megvolt az a gyönyörűségem, hogy hallhattam, a mint Mouche mester és Préfère kisasszony az erényről beszélnek. Gyönyörűséget mondtam, holott szégyent kel-lett volna, a mennyiben az érzelmek, melyeket kifejeztek, magasan felette voltak durva természetemnek.

A mit mondtak, napnál világosabban bizonyította,

hogy az önfeláldozás mindennapi kenyerük és az önmegtagadás oly szükséges nekik, mint a víz, a levegő. Látva, hogy nem eszem, Préfère kisasszony mindenfélekép megpróbálta, hogy legyőzze, a mit szívességében szerénységemnek nevezett. Jeanné nem volt velünk, mert — úgy mond Préfère kisasszony — jelenléte, mely a szabályok ellen volna, sértené az egyenlőség érzését, a minek a fenntartására vigyázni kell a fiatal növendékek között.

A kétségbeesett arcú szolgáló felhordta a sovány csemegét, azután eltűnt, mint az árnyék.

Préfère kisasszony most nagy lelkesedés közben előadta Mouche mesternek mindazt, a mit nekem a könyvek városában mondott, mikor gazdaasszonyom betegen feküdt. Hogy mily bámulattal viseltetik egy olyan ember iránt, a ki az Institut tagja, mennyire retteg, hogy megbetegszem és egyedül leszek, mennyire biztos benne, hogy minden okos nő büszke és boldog volna, ha megszathatná életemet, nem is hallgatott el semmit, sőt ellenkezőleg, még új örültségeket is talált ki. Mouche mester, mogyorót pattogtatva, egyre helyeslően bólintgatott. Azután, a szóáradat végeztével, kellemeskedő mosollyal megkérdezte, hogy én mit feleltem.

Préfère kisasszony, egyik kezét szívére szorítva, a másikat felém nyújtva, felkiáltott:

— Ő oly gyöngéd, oly fenkölt, oly jó és oly nagy ember! Azt felelte, hogy... De én, egyszerű nő, nem is tudom ismételni az Institut egy tagjának szavait: elég, ha az értelmét mondom. Azt felelte, hogy: „Igen, én értem önt és igennel válaszolok“.

Igy szólva, megragadta egyik kezemet. Mouche mester meghatottan felállt és megfogta másik kezemet.

— Fogadja szerencsekívánataimat, uram, — mondá.

Egynéhányszor megesett már velem, hogy félelmet éreztem, de ily fojtogató rémületet még soha.

Kiszabadítottam kezeimet és felállva, hogy lehetőleg minél nagyobb komolyságot adjak szavaimnak, így szóltam:

— Asszonyom, vagy rosszul fejeztem ki magamat nálam, vagy pedig itt értelmezem hibásan, a mit ön mond.

Mindkét esetben határozott kijelentésre van szükség. Engedje meg, hogy ezt a magam részéről elvégezzem. Tehát: nem értettem meg önt; nem válaszoltam igennel; egyáltalában sejtelmem sincs, ki lehet az a nő, ha ugyan nőről van szó, a kit ön a számomra kiszemelt. Bárhogy' legyen is, semmi esetre sincs szándékomban megnősülni. Az én koromban ez megbocsáthatatlan örütség volna és még e pillanatban sem tudom elhinni, hogy egy olyan eszes hölgy, mint ön, nekem házasságot tanácsol. Sőt ellenkezőleg, minden okom van hinni, hogy csalódom és hogy ön nem is mondott nekem ilyest. Ebben az esetben meg fog bocsátani egy vén embernek, a ki elszokott a világtól, nem érti a hölgyek nyelvét és a ki roppant sajnálja tévedését.

Mouche mester szép csöndesen visszaült helyére és mogyoró hiányában egy dugót faragcsált.

Préfère kisasszony néhány pillanatig kis kerek és száraz szemekkel nézett reám, a hogy' még sohasem lát-tam, azután visszatért szelídségére és szokott nyájassá-gára. Édeskés hangon kiáltott fel:

— Óh! ezek a túdósok! ezek a szobatúdósok! olyanok, mint a gyermekek. Úgy van, Bonnard úr, ön való-ságos gyermek.

Azután a jegyzőhöz fordult, ki némán ült a helyén, orrát a dugó fölé hajtva:

— Óh! ne vádolja őt! — mondá neki Préfère kisas-szony esdeklő hangon. — Ne vádolja! Kérem, ne gondoljon róla rosszat. Igazán, ne gondoljon rosszat! Vagy tér-deimen könyörögjek önnek?

Mouche mester feszült figyelemmel vizsgálgatta a dugót és nem szólt egy szót sem.

Fel voltam háborodva; arról a forróságról ítélve, a mit fejemben éreztem, arczom roppant ki lehetett pirulva. Ez megérteti velem a szavakat, melyeket halántékom kalapácsolásán át hallottam:

—Szegény barátunk egészen megrémít. Kérem, Mouche úr, nyissa ki az ablakot. Azt hiszem, jó volna, ha arnika-borogatást tennénk a fejére.

Az undor és a rémület kimondhatatlan érzetével az utcára menekültem.

Deczember 20.

Egy hétig mitsem hallottam a Préfère-intézetről. Minthogy tovább már nem maradhattam hír nélkül Jeanne-ről és mert különben is azt gondoltam, hogy nem szabad meghátrálnom, nekiindultam az intézetnek.

A társalgó most még hidegebbnek, még nedvesebbnek, barátságatlanabbnak és álnokabbnak, a szolgáló még ijedtebbnek és még némábbnak tűnt fel, mint azelőtt. Jeanne után kérdezősködtem és meglehetősen hosszú várakozás után Préfère kisasszony jelent meg, komolyan, halványan, összeszorított ajkakkal és szemeiben kemény tekintettel.

— Nagyon sajnálom, uram, — mondá, galléria alatt keresztbe fonva karjait, — de nem engedhetem meg, hogy ma láthassa Alexandre kisasszonyt, lehetetlen.

— És ugyan miért?

— Az okok, melyek miatt önt fel kell kérnem, hogy csökkentse látogatásainak gyakoriságát, igen kicsinyes természetűek és kérem, mentsen fel a kellemetlenség alól, hogy részletezzem ezeket.

— Asszonyom, — feleltem, — Jeanne gyámja felhatalmazott, hogy akár mindennap láthassam gyámleányát. Miféle okai lehetnek önnek, hogy így ellene veti magát Mouche úr akaratának?

— Alexandre kisasszony gyámja (és reánehezkedett a gyám szóra, mint valami szilárd támasztékra) épp oly élénken óhajtja, mint én, hogy ön szüntesse be látogatásait.

— Ha így van, szíveskedjék megmondani az okokat.

Kis ideig a tetőről függő papír-csavart nézte, azután szigorú nyugalommal felelt:

— Tehát akarja? Jóllehet egy nőnek kínos az ily magyarázat, engedek követelésének. E ház, uram, tisztességes ház. Nekem felelősségeim vannak: anya gyanánt tartozom örködni minden egyes növendékem felett. A kitartó érdeklődés, melyet ön Alexandre kisasszony iránt nyilvánít, ha tovább is így tart, árt e fiatal leány becsületének. Kötelességem, hogy ezt megakadályozzam.

— Nem értem, — feleltem.

És valóban nem értettem. Préfère kisasszony nyugodt lassúsággal folytatta:

— A gyakori látogatásokat, a miket ön e házban tesz, a legtisztelteméltóbb és leggyanútlanabb személyek is oly módon értelmezik, hogy úgy intézetem, mint Alexandre kisasszony érdekében köteles vagyok nekik minél gyorsabban véget vetni.

— Asszonyom, — kiálték fel, — sok ostobaságot hallottam már életemben, de olyat, mint a mit ön most mondott, még soha.

Hidegen válaszolt:

— Az ön sértései nem érintenek. A kötelességteljesítés erőssé teszi az embert.

És szívéhez szorította gallérját, ezúttal nem, hogy visszafojtsa, de hogy megczírogassa e nemes szívet.

— Asszonyom, — mondom, fölemelve mutatoujjamat, — ön fölgerjesztette egy aggastyán méltatlankodását. Igyekezzék, hogy ez az aggastyán elfelejtse önt és ne tetézze újabb rossz tettekkel azokat, melyekre reájöttem. Figyelmeztetem, hogy nem fogok megszűnni örködni Alexandre kisasszony fölött. Ha bármiben is rosszat művel vele, jaj önnek!

Minél inkább nekihevültem, Préfère kisasszony annál nyugodtabb lett és remek hidegvérrel válaszolt:

— Uram, nagyon is jól tudom, milyen természetű az az érdeklődés, melylyel ön e fiatal leány iránt viseltetik, semhogy ki ne vonnám ama felvigyázat alól, melylyel ön fenyeget. Már mikor azt a többé nem is kétértelmű benső viszonyt láttam, melyben ön gazdaasszonyával él, kötelességem lett volna, hogy megkíméljek egy ártatlan leányt az önnel való érintkezéstől. A jövőben így is fogok tenni. Hogy eddig túlságos bizalommal voltam, azért nem öntől, hanem Alexandre kisasszonytól érhet szemrehányás; de ő — hála nevelésemnek — még sokkal naivabb, sokkal tisztább, semhogy sejtelve is volna, mily veszélyben forgott önnél. Remélem, ön nem fog reákényszeríteni, hogy felnyissam a szemét.

„Nos hát, — mondám vállat vonva magamban, — szegény Bonnard, eddig kellett élned, hogy valójában

megtudd, mi az: a gonosz asszony. Most már ebből a szempontból teljes a tudományod.“

Szó nélkül távoztam és a nevelőintézet tulajdonosnőjének hirtelen elpirulásából élvezettel láttam, hogy hallgatásom sokkal inkább érintette, mint előbbi beszédem.

Az udvaron áthaladva mindenfelé szemlélődtem, hogy nem pillantom-e meg Jeanne-t? Lesett reám és hozzám szaladt.

— Ha csak egy hajszálának is bántódása esik, írjon nekem. Isten önnel!

— Nem! Semmi búcsúzás!

És én feleltem:

— Nem! Nem búcsúunk. Írjon.

Egyenesen de Gabry-néhoz mentem.

— A nagyságos asszony Rómában van a nagyságos úrral együtt. Nem méltóztatott tudni?

— Hogyne! — feleltem. — A nagyságos asszony megírta.

Valóban megírta és egy kissé bizonyára meg kellett zavarodva lennem, hogy ezt feledhettem. Ez lehetett a véleménye az inasnak is, mert oly tekintetet vetett reám, mintha azt mondta volna: „Bonnard úr meghülyült“, és kihajolva a lépcső korlátja felett, utánam nézett, vajon nem fogok-e valami különöset művelni? Annak rendje szerint haladtam le a lépcsőn és ő csalódva vonult vissza.

Hazaérve, hallom, hogy Gélis úr vár reám a szalonban. E fiatal ember gyakran meglátogat. Igaz, hogy még nincs biztos ítélete, de nem mindennapi elméjű ember. Ezúttal némi zavart éreztem látogatásán. Fájdalom! — gondolám, — fiatal barátomnak is valami bolondságot fogok mondani és ő is azt fogja vélni, hogy hanyatlom. Holott hát nem mesélhetem el neki, hogy megkérték a kezemet és erkölcstelen ember módjára bántak velem, hogy Terézt gyanúba fogták és Jeanne hatalmában marad a föld leggonoszabb asszonyának. Valóban, ugyancsak a kellő hangulatban vagyok, hogy egy fiatal és rosszakaratú túdóssal a ciszterczita apátságokról beszéljek. De hát mindegy, előre!...

Azonban Teréz utamat állta:

— De ki van pirúlva! — mondá szemrehányó liangon.

— A tavasz az oka, — feleltem.

Megbotránkozva felkiáltott:

— A tavasz? Deczemberben?

Csakugyan deczemberben vagyunk. Ah! micsoda fej ez az enyém és szegény Jeanne ugyancsak jó támaszra talált bennem!

— Teréz, fogja a botomat és tegye, ha lehet, oly helyre, hogy megtaláljam.

— Jónapot, Gélis úr. Hogy' van?

Kelet nélkül.

Másnap a jámbor öreg fel akart kelni, de nem tudott. Valamely láthatatlan kéz kegyetlen erővel leszorítva tartotta az ágyban. A jámbor öreg, le lévén szögezve, belenyugodott, hogy nem mozdúlhat, e helyett gondolatái sűrögtek.

Erős láza lehetett, mert Préfère kisasszony, a saint-germain-des-près-i apátok és de Gabry-né kapusa fantasztikus alakokban jelentek meg előtte. Különösen a kapus, a ki vigyorogva nyújtóztatta hosszúra a fejét, míg nem olyan volt, mint azok a torzalakok, melyek a cathedralisokon láthatók. Úgy rémlett, mintha sokan, túlságos sokan volnának szobáiban.

E szoba régimódiasan van bebútorozva; zöld mintázatú papir-kárpittal fedett falain ott függ apám díszegyenruhás arczképe és anyámé, cachemire-ruhájában. Ezt tudom és azt is tudom, hogy mindez meglehetősen kopottas. De öreg ember szobájának nem kell kaczéznak lenni; elég, ha tiszta és Teréz ügyel erre. Egyébként van benne elég kép, hogy az én kissé gyermekesnek és bábmézkodónak maradt elmém tetszését lelje. A falakon és a bútorokon van egy és más, a mi rendszerint mintha beszédbe ereszkednék velem és mulattat. De mit akarnak ma ezek a tárgyak? Kibálnak, torzképeket vágnak és fenyegetődznek. Ez a kis szobrocška, mely a bron-i Notre-Dame-egyház egyik theologiai erényéről van mintázva és a mely rendes körülmények között oly megkapó és oly bájos, most elcsavarja tagjait és nyelvét ölti

reám. És ugyan ki vette ki keretéből ezt a szép miniature-t, mely Johan Fouquet egyik legszelídebb lelkű tanítványát ábrázolja, a mint Szent Ferencz fiainak kötelével dereka körül, térdén állva nyújtja át könyvét a jó Angoulême herczegnek, hogy egy nagy macska-fejet tegyen helyébe, mely villogó szemekkel néz reám. A papir mintája is csupa fejet mutat, zöld és idomtalan fejeket... Pedig valójában ma is csak az, mint a mi húsz év előtt volt: nyomtatott levéldísz és semmi más... De nem, mégis jól mondtam, fejek, melyeken van orr, szem, száj, fejek!... Most már értem: fejek, de egyszersmind levelek is. Bárcsak ne látnám.

Itt, jobbkezem felől újra tisztán tűnik elém a francziskánus barát csinos miniature-képe, de úgy tetszik, minden erőmet meg kell feszítenem, hogy láthassam és ha elfáradok, ismét az a gonosz macskafej fog reám nézni. Nem vagyok önkívületben; jól látom Terézt ágyam lábánál; hallom, hogy szól hozzám és tökéletesen világos feleletekkel válaszolnék neki, ha nem volnék elfoglalva azzal, hogy természetes formájukban rögzítsem a tárgyakat, melyek körülvesznek.

Ime, jön az orvos. Nem hívtam; de örülök, hogy eljött. Régi szomszédom, a ki nem sok hasznót látott tőlem, de a kit nagyon szeretek. Ha nem is mondhatok neki valami sokat, de legalább öntudatom teljesen tiszta, sőt nagyon ravasz vagyok, a mennyiben szinte kémlelem minden mozdulatát, tekintetét, arcza minden redőjét. De a doktor is agyafúrt ember és valóban nem tudom, mint vélekedik állapotomról. Eszembe jut Goethe mélyértelmű mondása és így szólok:

— Doktor úr, az öreg beleegyezett, hogy beteg legyen; de ezúttal semmivel se enged többet a természetnek.

Se az orvos, se Teréz nem nevet tréfámon. Úgy látszik, nem értették.

Az orvos távozik, este lesz és függönyeim redői között felhőmódjára támadnak és enyésznek mindenféle árnyékok. Tömegesen vonódnak előttem és rajtuk át látom hű cselédem mozdulatlan arcját. Egyszerre sikoltás,

éles, kétségbeesett sikoltás hasítja fülemet. Te vagy az, Jeanne, a ki hívsz?

A nap lenyugodott és az árnyak ágyam fejéhez se-reglenek, hogy ott álljanak az egész hosszú éjjelen át.

Hajnalba béke, végtelen békesség árad el rajtam. A te kebled ez, melyet feltársz előttem, én uram Istenem?

186— február.

Az orvos csupa kedélyesség. Úgy látszik, nagy becsületet szereztem neki vele, hogy tartom magamat. Állítása szerint egyszerre egész tömeg betegség rohanta meg vén testemet.

E betegségeknek, melyek az ember rémei, oly neveik vannak, melyek megborzongatják a philologust. Összezagyvált, félig görög, félig latin szavak ezek, melyek *itis*-szel végződnek, ha gyuladásról van szó és *algia*-val, ha fájdalmat akarnak kifejezni. Az orvos tekintélyes számú *is* meg *nis* végű jelzők kíséretében beszél róluk, hogy jellemezze gyalázatos mivoltukat. Szóval, egész szakaszt mond fel az orvosi szótárból.

— Itt a kezem, doktor. Visszaadott az életnek, megbocsátok önnek. Visszaadott barátaimnak, köszönöm önnek. Azt mondja, erős természetem van. Kétségkívül, kétségkívül; csakhogy már régóta van használatban. Vén bútor vagyok, nagyon hasonlatos apám karszékéhez. A derék ember örökölte e széket és reggeltől estig benne ült. Kis gyermekkoromban egy-egy nap húszszor is belékapaszkodtam ez ódon szék karjába. Ameddig kitartotta, ügyet se vetettek reá. Egyszer azután egyik lábára megsántult és ekkor elkezdték mondani, hogy jó, erős egy szék. Azután három lábára biczegett, a negyedikkel nyikorgott, két karja pedig szinte megbénult. Ekkor vége-hossza nem volt az elismerésnek: „Mily szilárd egy szék!” Csodálták, hogy ép kar nélkül és noha egy lábára se támaszkodhatott, még mindig megtartotta székszerűségét, megállott és némi szolgálatot is teljesített. Végre a szőr is előbújt testéből, kiadta lelkét. És mikor szolgánk, Cyprian szétfűrészelte tagjait, hogy feltüzeljék, a csodálatos felkiáltások még hangosabbá váltak: „Mily kitűnő, csodálatraméltó karszék! Már a posztókereskedő Bonnard Sylvester-Péter használta, azután fia: Bonnard

Epimenides is, végül pedig Bonnard János Baptiste, a 2-ik tengerészeti osztály főnöke és pyrrhonista philosophus. Mily tiszteletreméltó, erőteljes alkatú kar-szék! Valójában azonban ez a szék már halott volt. Nos, doktor, ez a szék példázza az én esetemet. Ön erős szervezetűnek mond, mert ellentálltam oly támadásoknak, melyek egy csomó más embert egészen megöltek volna és a melyek engem csak háromnegyedrészen öltek meg. Nagyon köszönöm. De azért mégis csak menthetetlenül megrongálódott jószág vagyok.

Az orvos hosszú görög meg latin szavakkal bizonyítgatja, hogy jó karban vagyok. A francia nyelv nagyon is világos, semhogy ily bizonyításokra alkalmas volna. Mindazonáltal úgy teszek, mintha meggyőzetném magamat és kikísérem az orvost.

— Hál' Istennek! — mondja Teréz, — így kell kitenni az orvosokat a házból. Ha még kétszer-háromszor így bánik vele, vissza se jön többet és ezt jól is fogja tenni.

— Nos hát, Teréz, minthogy már újra ily derék ember lettem, ne vonja el tőlem leveleimet. Bizonyára egész csomagra szaporodtak már és nem volna emberséges, ha tovább is akadályozna elolvasásukban.

Kis húzódozás után Teréz ideadja leveleimet. De hát mit ér? Sorba néztem az összes borítékokat, egyiköket se czímezte az a kis kéz, melyet itt szeretnék látni, a mint Vecellio-t lapozgatja. Eltoltam az egész csomót, melynek nincs számomra mondanivalója.

Április—június.

Fontos az eset.

— Várjon egy kicsit, csak rendbe hozom magamat, — mondá Teréz, — s ma is elkísérem; magammal viszem a kis vászonszékét, mint a minap, és kiülünk a napra.

Valóban, Teréz azt hiszi, hogy nyomorékká lettem. Igaz, hogy beteg voltam, de hát mindennek van vége. Betegség ő nagysága már jó ideje eltávozott és már három hónapja, hogy halovány és kedves arcú utóda: Lábbadozás kisasszony is szépen elbúcsúzott tőlem. Ha gazdaasszonyomra hallgatnék, egyszerűen Argan úr

lenne belőlem és hátralévő napjaimban folyton szalagos hálósapkát viselnék... Szó sincs róla! Egyedül akarok elmenni. Teréz nem akarja. Fogja az összehajtható székét és velem akar jönni.

— Teréz, holnap majd letelepszünk valami jó nap-sütéses fal mellé és addig ülünk ott, a meddig akarja. Ma azonban sürgős ügyeket kell elintéznem.

Ügyeket! Azt hiszi, hogy pénzről van szó és felvilágosít, hogy még nem sürgős.

— Annál jobb! De másféle ügyek is vannak a világon.

Kérem, korholom, végre is megszököm.

Elég szép idő van. Bérkocsi alkalmatosságával és ha Isten is segít, majd csak elboldogúlok kalandomban.

Ime, a fal, melyre kék betűkkel van felmázolva: *Préfère Virginia kisasszony leánynevelő intézete*. Itt a rácskapu is, mely szélesen nyílna a főudvarra, ha ugyan valaha kinyílna. De hát a zárja berozsdásodott és a vasléczekre szegezett pléhlemezek megvédelmezik a tola-kodó tekintetek elől az ifjú kis lelkeket, kiket Préfère kisasszony kétségtelenül szerénységre, őszinteségre, igazságosságra és önzetlenségre oktat. És ime a piszkos üvegű rácsos ablak, az egyetlen, mely, mint megvakúlt szem, tekint ki a külvilágba.

És megtalálom az elrácsozott kém-nyílásos kis mel-lékajtót is, melyen át oly sokszor léptem be és a mely most be van zárva előttem. A küszöbhez vezető kőlépcső le van taposva és ha szemeim nem is látnak valami nagy-on jól a szemüveg mögül, észreveszem a kövön a kis fehér vonalakat, melyeket a növendékek szeges cipő-talpa karczott rája. Nem léphetnék be én is rajta? Úgy érzem, Jeanne szenved ebben a komor házban és titkon segítségül szólít. Nem tudok eltávozni. Elfog a nyugta-lanság: csöngetek. A rémült képű szolgáló kinyitja az ajtót, még rémültebb képpel, mint máskor. A parancs ki van adva; nem láthatom Jeanne kisasszonyt. Megkérdem legalább, hogy mit csinál. A szolgáló, miután egy-egy pillantást vetett jobbra és balra, azt mondja, hogy Jeanne jól érzi magát és orrom előtt becsukja az ajtót. Újra az utcán vagyok.

És azóta hányszor bolyongtam így e fal tövében, hányszor mentem el a kis ajtó előtt, szégyenkezve és kétségbeesve, hogy még gyöngébb vagyok, mint az a gyermek, a kinek nincs e világon más támasza, csak én.

Junius 10-én.

Legyőztem ellenszenvemet és fölkerestem Mouche mestert. Legelsőbb is azt vettem észre, hogy az iroda még porosabb és penészesebb, mint a milyen a múlt évben volt. A jegyző szögletes mozdulatokkal és a szemüveg mögött ide-oda szaladgáló szemével jött elém. Elmondtam neki panaszomat. Azt felelte . . . De minek őrizzem meg egy hitvány gazficzkó emlékét akár csak egy oly füzetben is, mely elégetésre van ítélve? Igazat ad Préfère kisasszonynak, kinek eszét és jellemét már régtől fogva becsüli. A nélkül, hogy érdemlegesen akarna nyilatkozni, ki kell jelentenie, hogy a látszat reám nézve nem kedvező. Mindez vajmi kevésbé érint. Hozzáteszi (és ez már közelebből érint), hogy az a csekély összeg, mely gyámoltja neveltetésére kezei között volt, elfogyott és hogy ily körülmények között élénken bámulja Préfère kisasszony önzetlenségét, melylyel Jeanne kisasszonyt magánál tartja.

Nagyszerű fény, a sugárzó nap fénye árasztja ront-hatatlan hullámait e szurtos helyre és megvilágítja ez embert. Kívül pedig előnti ragyogásával egy népes városrészt minden nyomorát.

Mily kellemes ez a fény, melyet szemeim már oly régóta isznak és a mely nemsokára megszűnik számomra!! Álmodozva, hátratett karokkal haladok az erődítvények mentén és egyszerre csak, magam sem tudom, hogyan, kopár kertekkel beültetett távoli külvárosban lelem magamat. Egy poros út szélén meglátok egy növényt, melynek kicsattanó és e mellett komor virága a legnemesebb és legtisztább gyászszal lehetne összhangzásban. Harangvirág. Apáink Mi Asszonyunk keztyűjének nevezték. Csak egy egész piczike Boldog Asszony, a milyen a gyermekek előtt jelenik meg, vonhatná kis ujjacskáira e virág szűk gyűszűit.

És jön egy nagy dongó, mely otrombán nekifurako-

dik; szája nem ér el a nektárig és az ingyencz hiába erőlködik. Végre abbahagyja és himporral fedetten előbúvik. Nehézkesen tovaröpül; de a virágok ritkák ebben a gyár-füsttől szennyos külvárosban. Visszatér a harangvirágra és, ezúttal sikerül neki, átfúrja szirmai és a nyíláson, melyet csinált, kiszívja a nektárt; sohasem hittem volna, hogy egy dongónak ennyi esze legyen. Valami bámulatos ez. A rovarok és a virágok annál nagyobb csodálatot gerjesztenek bennem, minél több figelemmel szemlélem őket. Olyan vagyok, mint a derék Rollin, a kit barackfáinak virágai elbájoltak. Szeretném, ha volna szép kertem és erdőszélen ülhetnék.

Augusztus—szeptember.

Az a gondolatom támadt, hogy egy vasárnap délelőtt meglesem a pillanatot, mikor Préfère kisasszony növendékei összesorakozva misére mennek a templomba. Komoly arczkifejezéssel, párosával haladtak, élükön a kisebbekkel. Volt köztük három teljesen egyformán öltözött, egyformán kicsi, tömzsi, öntelt arczú leány; felismertem bennök a Mouton-kisasszonyokat. A legidősebb volt a művésznő, a ki Tatius-nak, a Sabinok királyának rettenetes fejét rajzolta. A sor szélén, imakönyvvel a kezében, szorgoskodva és szemöldökeit összevonva haladt a segédtanítónő. Egymásután és susogva vonúltak el a középső osztálybeliek, majd a nagyok, de Jeanne-t nem láttam.

Tudakozódtam a közoktatásügyi minisztériumban, nincs-e valamely fiók fenekén jelentés a Demours-utczai intézetről? Kieszközöltem, hogy felügyelőnőket küldöttek ki. Valamennyi a legjobb jelentéssel tért vissza. A Préfère-intézet, ítéletük szerint, minta-iskola. Ha szorgalmazom a vizsgálatot, biztos, hogy Préfère-kisasszony még az akadémiai pártját is megkapja.

Október 3-án.

Ma csütörtök lévén, kimenő nap, a Demours-utcza körül találkoztam a három kis Mouton-kisasszonynyal. Köszöntem anyjuknak és a legidősebbtől, a ki úgy tizenhét éves lehet, megkérdeztem, mit csinál barátnője, Alexandre Jeanne kisasszony?

A kis Mouton-kisasszony egy szuszra felelte:

— Alexandre Jeanne nem barátnőm. Könyörületből van az intézetben, ezért söpörnien kell a tantermet. A kisasszony mondta.

A három kicsike Mouton kisasszony tovább indult és Mouton-né asszony követte őket, széles vállain át bizalmatlan pillantást vetve reám.

Sajnos! gyanús fogásokhoz vagyok kénytelen folyamodni. De Gabry-né a legjobb esetben is csak három hónap múlva jön vissza Párisba. Távol tőle, nincs se tapintatom, se ötletem; nehézkes, alkalmatlan és kárt csináló gép vagyok csak.

Pedig hát mégsem türhetem el, hogy Jeanne intézeti cseléd-sorban kitéve maradjon Mouche úr bántalmainak.

December 28-án.

Sötét és hideg idő volt. Már éjszakára járt. Becsöngettem a kis ajtón, oly ember nyugalmával, a ki már semmitől se fél. Ahogy a félnék szolgáló kinyitotta az ajtót, egy aranyat csúsztattam a markába és megígértem, hogy kap még egyet, ha módját ejti, hogy beszéljek Alexandre kisasszonynyal. Azt felelte:

— Egy óra múlva, a rácsos ablaknál.

És oly hevesen csapta be orrom előtt az ajtót, hogy a kalap majd leröpült a fejemről.

Egy hosszú órán át várakoztam a hóviharban, aztán odamentem az ablakhoz. Semmi! A szél dühöngve fujt és szakadt a hó. A munkások, a kik szerszámaikkal a vállukon, a hófúvás elől leszegett fővel haladtak el melletttem, össze-vissza lökdöstek. Semmi. Attól féltem, hogy még észrevesznek. Tudtam, hogy rosszul cselekedtem, mikor egy cselédet megvesztegettem, de nem bántam. Az érdemel megvetést, a ki szükség esetén nem tud eltérni a bevett szabálytól. Újabb negyedóra telt el. Semmi. Végre nyílik az ablak.

— Ön az, Bonnard úr?

— Ön az, Jeanne? Hamar mondja meg, hogy' van?

— Jól, nagyon jól!

— És másként?

— Letettek a konyhába és a termeket söpröm.

— A konyhába! Söpör! Jóságos Isten!

— Igen, mert gyámom már nem fizet értem.

— Az ön gyámja gazember.

— Tehát tudja?...

— Mit?

— Óh, ne mondassa el velem. De inkább meghalnék, semhogy egyedül legyek vele.

— És miért nem írt nekem?

— Vigyáztak reám.

E pillanatban már el voltam határozva és semmi a világon meg nem tudott volna tántorítani. Eszembe jutott ugyan, hogy talán nem cselekszem jogosan, de nem tördtem vele. És eltökélvén magamat, okos is voltam. Kiváló nyugalommal jártam el.

— Jeanne, — kérdeztem, — az a szoba, a miben van, az udvarra nyílik?

— Igen.

— Ki tudja nyitni az ajtót?

— Ki, ha nincs senki a kapusfülkéjében.

— Nézze meg és igyekezzék, hogy meg ne lássák.

Szememet az ajtón és az ablakon tartva várok.

Öt-hat másodperc után Jeanne végre újra megjelent a rostély mögött.

— A cseléd ott van a fülkében, — mondá.

— Jól van, — szóltam. — Van tolla, tintája?

— Nincs.

— Czeruzája?

— Van.

— Adja ide.

Kihúztam zsebemből egy régi újságlapot és a szélben, mely úgy fújt, hogy majdnem elhotta az utcai lámpást és a sűrű hóban, mely majd megvakított, úgy a hogy szalagot tettem az újságra és reáírtam Préfère kisasszony címét.

A míg írtam, megkérdeztem Jeanne-t.

— Úgy-e, mikor a levélhordó erre jön, a leveleket és az újságokat bedobja a szekrénybe és csönget? A cse-

léd kinyitja a szekrényt és a mit benne talál, rögtön viszi Préfère kisasszonynak? Így szokott történni?

Jeanne azt felelte, hogy azt hiszi, így történik.

— Nos, majd mindjárt meglátjuk. Vigyázzon Jeanne és mihelyt a cseléd elmegy a fürkéből, nyissa ki az ajtót és jöjjön ki.

Ezt elmondva, az újságlapot becsúsztattam a szekrénybe, erősen megrántottam a csengőt és sietve egy szomszéd kapu mélyedésébe húzódtam.

Néhány perczig álltam ott, mikor a kis ajtó megrezzen, azután kinyílt és egy fiatal fő hajolt ki rajta. Megfogtam és magamhoz vontam.

— Jöjjön, Jeanne, jöjjön.

Nyugtalan pillantással nézett reám. Bizonyynyal attól félt, hogy megbolondúltam. Holott, ellenkezőleg, csupa józanság voltam.

— Jöjjön, jöjjön, gyermekem,

— Hova?

— De Gabry-néhoz.

Erre karon fogott. Egy darabig úgy szaladtunk, mint a tolvajok. A futás azonban nem való az én testes voltomhoz. Lélekzetfogyva megálltam és nekitámaszkodtam valaminek, a miről kitűnt, hogy egy gesztenyesütő kályhája. Egy bormérés sarkán állott, hol kocsisok iddögáltak. Egyikök megkérdezte, nem kell-e kocsi? Persze, hogy kellett! Az ostor férfiúja letette poharát a pléhvel borított söntés-asztalra, felült a bakra és elindította lovát. Meg voltunk mentve.

— Huh! — kiálték fel, megtörülve homlokomat, mert a hideg ellenére is csak úgy gyöngyözött rajtam az izzadság.

Különös, Jeanne mintha jobban tudatában lett volna a dolognak, a mit elkövettünk, mint én. Nagyon komoly és láthatóan nyugtalan volt.

— A konyhába! — kiáltottam fel szörnyűködve.

Jeanne megrázta fejét, mintha mondaná: „Ott vagy másutt, mindegy!” És a lámpák fényénél fájdalommal észleltem, hogy arcza megsoványodott és vonásai megnyúltak. Nem találtam nála többé azt az élénkséget, azokat a hirtelen kitöréseket, a kifejezés ama gyors fellob-

banásait, melyek annyira tetszettek benne nekem. Pillan-
tásai lassúk voltak, mozdulatai kényszerűek, tartása ko-
mor. Megfogtam kezét: eldurvúlt, kimunkált, hideg kéz
volt. A szegény gyermek sokat szenvedhetett. Kikérdez-
tem; csöndes hangon elbeszélte, hogy egy nap Préfère
kisasszony magához hívatta és a nélkül, hogy okát tudná,
szörnyetegnek és kis viperának nevezte.

Azután hozzátette: „Többé nem fogja látni Bonnard
urat, a ki önt gonosz tanácsokkal látta el és a ki velem
szemben is nagyon gyalázatosan viselkedett“. Azt felel-
tem: „Ezt, kisasszony, sohasem fogom elhinni“. Erre a
kisasszony pofonütött és visszaküldött a tanterembe. Az
a kijelentés, hogy önt nem fogom többé látni, úgy hatott
reám, mintha minden besötétedett volna körülöttem.
Tudja, mint azokon az estéken, mikor a homály beállta-
val oly szomorúság fogja el az embert. Nos hát! képzelje
el, hogy ez a pillanat hetekig, hónapokig tart. Egy napon
hallom, hogy ön a társalgóteremben van a kisasszony-
nyal. Meglestem önt; azt mondtuk egymásnak: „A vi-
szontlátásra“. Kissé meg voltam nyugodva. Nemsokára
reá gyámom egy csütörtökön sétára hívott. Kijelentettem,
hogy nem megyek vele. Nagy szeliden azt felelte, hogy
kis önfejú vagyok. És békén hagyott. Harmadnap azon-
ban Préfère kisasszony oly gonosz arckifejezéssel jött
fellém, hogy megijedtem. Kezében levelet tartott. — Kis-
asszony, — mondá, — gyámja arról értesít, hogy önnek
már semmi vagyona sincs nála. Ne féljen: nem hagyom
el; de beláthatja, hogy ezentúl meg kell szolgálnia
élelmét.

Ettől fogva a házat takarítottatta velem és néha napo-
kon át egy csűrben tartott bezárva. Ime, ez történt az ön
távollétében. Ha írhattam volna is önnek, nem tudom,
hogy megteszem-e, mert nem hittem, hogy ön ki tudna
venni az intézetből, de meg, minthogy nem iparkodtak
reá bírni Mouche úr meglátogatására, nem is volt sürgős
a dolog. Várhattam a csűrben és a konyhában.

— Jeanne, — kiálték föl, — nem bánom, ha mindjárt
Oceániába kell is menekülnünk, de az az útálatos Pré-
fère kisasszony többé nem kapja a karmai közé. Erre es-
küszöm. És miért is ne mennénk Oceániába? Éghajlata

egészséges és a minap olvastam egy újságban, hogy zongora is van ott. Addig is azonban menjünk de Gabry-néhez, a ki, szerencsére, három-négy nap óta Párisban van; mi ugyanis mindketten járatlanok vagyunk a világ dolgaiban és nagyon rászorulunk a segítségre.

A míg így beszéltem, Jeanne elhalványodott, vonásai mintegy holtra váltak; fátyol borult tekintetére és fájdalmas redő torzította el nyitott ajkait. Feje vállamra hanyatlott, eszméletét vesztette.

Karjaimba fogtam és mint valami kis alvó gyermeket vittem fel a de Gabry-néhoz vezető lépcsőn. A fáradtságtól és felindulástól kimerülve nekitámaszkodtam vele a lépcső korlátjának, mikor azután csakhamar magához tért.

— Ön az! — szólt hozzám, kinyitva szemét. — Meg vagyok elégedve.

Ilyen állapotban csöngettünk be barátnőnk ajtaján.

Nyolcz óra volt. De Gabry-né jóságosan fogadta az aggastyánt és a gyermeket. Bizonyos, hogy meg volt lepette, de nem kérdezősködött.

— Asszonyom, — szóltam hozzá, — mindketten az ön pártfogása alá helyezük magunkat. Mindenekelőtt azonban vacsorát szeretnénk. Főként Jeanne, mert a gyöngeségtől csak az imént ájult el a kocsiban. A mi engem illet, ily késői órán egy harapást sem vehetek a számba, ha csak halldoklásban nem akarom tölteni az éjszakát. Remélem, de Gabry úr jól érzi magát.

— Itt van ő is, — mondá de Gabry-né.

Örömömbre szolgált láthatnom nyílt arczát és megszorítanom erős kezét. Mind a négyen az ebédlőbe mentünk és mialatt Jeanne-nak hideg sültet tálaltak, a mihez hozzá se nyúlt, én elmondtam esetünket. De Gabry úr engedelmet kért tőlem, hogy pipára gyűjthasson és szótlanul hallgatta elbeszélésemet. Mikor végeztem, megvakarta kurta és sörtés szakállát.

— Az áldóját! — kiáltott fel, — ön ugyan szép kis históriába keveredett, Bonnard úr!

Azután észrevéve Jeanne-t, a ki ijedt tekintettel fordult felénk:

— Jöjjön csak, — mondá.

Követtem szobájába, hol a sötét posztó-táblákon pisztolyok és vadászkések csillogtak a lámpák fényében. Leültetett egy bőrkanapéra és folytatá:

— Mit csinált, az Istenért, mit csinált! Elragadott, elrabolt, megszőktetett egy kiskorú leányt! Csinos kis játék! Öttől tíz esztendeig terjedő börtön a büntetése.

— Kegyelem! — kiálték fel; — tíz évi börtön, mert megmentettem egy ártatlan gyermeket!

— Ez a törvény! — felelt de Gabry úr. — Tudja, kedves Bonnard úr, meglehetősen jól ismerem a törvénykönyvet, nem azért, mert jogot végeztem, hanem mert mikor Lusance maire-je voltam, tájékozódnom kellett magamnak is, hogy eligazítsam alárendeltjeimet. Mouche gazember, Préfère kisasszony elvetemült személy, ön pedig, de nem . . . nem találok szót, mely elég erős volna.

Kinyitotta könyvszekrényét, melyben kutyanyakravalók, korbácsok, kengyelek, sarkantyúk, szivarskatulyák és néhány könyv heverték, kivette a törvénykönyvet és elkezdte lapozgatni.

— *Bűnök és vétségek . . . személyek elzárása, ez nem az ön esete . . . Kiskorúak megszőktetése, helyben vagyunk, . . . 354-ik cikk. A ki egy kiskorút csellel vagy erőszakkal maga vagy mások segítségével megszőktet vagy elcsábít, elvisz, máshova szállít vagy elcsábíttat, elvitet, máshova szállíttat, mint a hova azt azok helyezték, a kiknek felügyelete vagy rendelkezése alá tartoznak, vagy a kiknek felügyelete vagy rendelkezése alá adattak, — fogsággal büntetetik. Lásd büntetőtörvénykönyv 21. és 28 . . . 21. — A fogság tartama legalább öt év... 28... A fogságra való elítélés a polgári jogok elvesztésével jár. Ez elég világos beszéd, nemde, Bonnard úr?*

— Tökéletesen.

Folytassuk: 356-ik cikk. — *Ha a szőktető még nem töltötte be huszonegyedik évét, úgy . . . Ez nem vonatkozik reánk. 357-ik cikk. — Ha a szőktető feleségül vette a leányt, a ki őt megszőktetett, csak azoknak a személyeknek a panaszára üldözhető, a kiknek, a polgári törvénykönyv szerint, joguk van a házasság megsemmisítését kérni és csak a házasság semmis voltának kimon-*

dása után ítélhető el. Nem tudom, szándékában áll-e önnnek, hogy nőül vegye Alexandre kisasszonyt? Láthatja, a törvény tudja, mi a tisztesség és errefelé nyitva engedi önnnek az ajtót. Azonban nem való tréfálkoznom, az ön helyzete valóban súlyos. De hogy' is képzelhette, hogy Párisban, a XIX. században az ember büntetlenül szöktethet meg egy fiatal leányt? Már nem élünk a középkorban és a leányrablás nincs többé megengedve.

— Ne higgye, — feleltem, — hogy a régi jog engedelmet adott reá. Baluze-ban találhat erre nézve egy háttározatot, melyet Childebert király mondott ki Kölnben, 593-ban vagy 94-ben. Ki ne tudná egyébként, hogy az 1579 májusában kibocsátott híres blois-i rendelet forma szerint megszabja, hogy mindazok, a kik huszonöt évesnél fiatalabb fiút vagy leányt az apa, anya vagy gyám szándéka, akarata vagy beleegyezése nélkül elcsábítanak, halállal bűnhődjenek? *És ugyanily, — teszi hozzá a rendelet, — ugyanily szigorúan bűnhődnek mindazok is, a kik a mondott rablásban résztvettek és a kik tanács-csal, gyámolítással vagy bárminemű segítséggel hozzájárultak.* Körülbelül ezek a rendelet saját szavai. A mi a Code Napoleon ama cikkelyeit illeti, melyet az imént megismertetett velem és a mely a szöktetőt, ha a megszóktetett kisasszonyt nőül vette, kivonja a törvényes üldözés alól, ez eszembe juttatja, hogy a házasságtól követett leányrablást a bretagne-i szokásjog sem büntette. Ezt a gyakorlatot azonban, mert sok visszaélésre szolgáltatott alkalmat, 1720 körül megszüntették.

„Körülbelül elfogadhatja ezt az évszámot; legfeljebb, ha tíz évet tévedek. Emlékezetem már nem egészen biztos és vége az időnek, mikor Girart de Roussiton-ból egyfolytában ezerötszáz vers-sort tudtam elmondani könyv nélkül.

„Nagy Károly capitularéját, mely a nőrablásért való kárpótlást szabályozza, csak azért nem említem, mert bizonyára ön is emlékezik reá. Láthatja tehát, kedves uram, hogy a leányrablást a régi Francziaország három dynastiája alatt ugyancsak büntetendő cselekménynek tartották. Nagyon hibáznak, a kik azt vélik, hogy a kö-

zépkor a zürzavar ideje volt. Higyje el, hogy ellenkezőleg...

— Ön ismeri, — kiáltott fel, — a blois-i rendeletet, Baluze-t, Childebertet és a capitulárákat, és nem ismeri a Code Napoleon-t?

Azt feleltem, hogy valóban, sohasem olvastam ezt a törvénykönyvet. Úgy látszott, hogy csodálkozik rajta.

— Érti-e most már, — kérdezte, — mily súlyos dolgot követett el?

Tulajdonképpen még most sem értettem. Lassan-lassan azonban Pál úr kiváló józanságú fejtegetései folyamán kezdett derengeni előttem, hogy nem szándékaim szerint fognak megítélni, melyek jóra irányultak, hanem cselekedeteim atyján, mely büntetendő. Egészen kétségbeestem és síránykozásra fakadtam.

— Mit tegyek? — kiáltottam fel, — mit tegyek? Menthetetlenül veszve vagyok tehát és magammal együtt romlásba döntöttem a szegény gyermeket is, a kit meg akartam menteni?

De Gabry úr csöndesen megtömte pipáját és oly lassúsággal gyújtott rá, hogy derék, széles arcza három-négy perczig vörös volt, mint a kovácsé az olvasztó tüze mellett. Azután megszólalt:

— Azt kérdi, mit tegyen? Semmit, kedves Bonnard úr, semmit. Az Isten szerelmére és a saját érdekében kérem, ne tegyen semmit. Az ön ügye amúgy is elég rosszul áll; ne avatkozzék bele, mert még nagyobb lesz a baj. Ellenben ígérje meg, hogy helybenhagy mindent, a mit tesz. Holnap reggel elmegyek Mouche úrhoz és ha csakugyan oly gazember is, mint a milyennek gondoljuk, majd találok én módot, még ha az ördöghöz kellene is folyamodnom, hogy ártalmatlanná tegyem. Mert tőle függ minden. Minthogy ma már késő van Jeanne kisasszonyt visszavinni a nevelőintézetbe, feleségem ma éjjelre itt fogja tartani. Ez ugyan teljes rendje és módja szerint bűnrészességbe kever bennünket, de megóvjá Jeanne-t, hogy helyzetét félremagyarázzák. A mi pedig önt illeti, kedves uram, siessen haza a Quai Malaquais-ra, és ha Jeanne-t keresnék, könnyen be fogja bizonyíthatni, hogy nincs önnél.

Míg mi így beszélgettünk, de Gabry-né intézkedett, hogy védenczének ágyat vessenek. A folyosón találkoztam szobaleányával, a ki levendula-illatos ágyneműt vitt a karján.

— Ime, — szóltam, — ez tisztos és kedves illat.

— Mit akar, kérem? — felelt de Gabry-né. — Falusi emberek vagyunk.

— Ah! — feleltem, — bárcsak én is falusi lehetnék! Vajha eljönne a nap, mikor, mint önök Lusance-ban, mezsei illatokat szívhatnék, lombbal borított tető alatt, vagy ha e vágy nagyon is merész egy aggastyántól, ki élete végén jár, legalább azt óhajtanám, hogy szemfedőm úgy illatozzék a levendulától, mint ez az ágynemű.

Megegyeztünk, hogy másnap odamegyek reggelire. Határozottan megtiltották azonban, hogy délnél korábban állítsak be. Jeanne megölelt és könyörgött, hogy ne vigyem vissza az intézetbe. Elérzékenyülve és zavartan váltunk el.

Terézt a lépcsőn találtam, oly nyugtalanságban, mely szinte dühöngővé tette. Nem kevesebbet emlegetett, mint hogy ezentúl reám zárja az ajtót.

Micsoda éjszakát töltöttem. Egy pillanatra sem húnytam le szemeimet. Hol hangosan fölnevettem, mint valami pajkos tacskozó, ha kalandom sikerére gondoltam, hol pedig kimondhatatlan rettegés fogott el, mert már a bírák előtt láttam magamat, a vádlottak padján, a mint felelősségre vonnak a bűnért, melyet oly természetes volt elkövetnem. Meg voltam ijedve, de mindaméltt nem éreztem se lelkiismereti furdalást, se bűnbánatot. A nap-sugár, beosonva szobáimba, vidáman czírógatta ágyam lábát és én ekképpen imádkoztam:

„Istenem, ki teremtéd az eget és a harmatot, a hogy *Tristan*-ban mondják, ítéld felettem a te igazságosságodban, nem cselekedeteim, de szándékaim szerint, melyek tiszták és egyenesek és én mondani fogom: Dicsőség neked az égben és békesség a földön a jóakarató embereknek. A te kezeidbe teszem le a gyermekeket, a kit elloptam. Tedd meg, a mit én nem tudtam megtenni: véd meg el-lenségei elől és a te neved legyen áldott!”

Deczember 29-én.

Mikor de Gabrynéhoz beléptem, Jeanne-t egészen átváltozottnak találtam.

Vajon a reggel első sugarainál ő is segítségért fohászkodott Ahhoz, a ki az eget és a harmatot teremtette? Arczán az édes nyugaltság mosolya honolt.

De Gabry-né kihívta Jeanne-t, hogy megfésülje, mert ez a szeretetreméltó háziasszony a maga kezével akarta rendbehozni a reábízott gyermek haját. Kissé korábban toppanva be, mint a hogy' megbeszéltük, épp e kecses munkában zavartam meg őket. Büntetésül egyedül kellett várakoznom a szalonban. Csakhamar odajött de Gabry úr is. Látszott, hogy künn járt, mert homlokán még ott volt a kalap nyoma. Arczán vidám élénkség tükröződött. Nem tartottam illőnek, hogy kérdéseket intézek hozzá és mindnyájan reggelihez ültünk. Mikor a cselédek végeztek a felszolgálással, Pál úr, a ki a fekete kávéra tartogatta mondanivalóját, megszólalt:

— Nos, voltam Levallois-ban.

— Beszélt Mouche mesterrel? — kérdé élénken de Gabry-né.

— Nem, — felelt Pál úr, kedvteléssel szemlélve vonásainkat, melyek csalódást fejeztek ki.

Miután kis ideig mulatott nyugtalanságunkon, a ki-tűnő férfiú hozzátette:

— Mouche mester nincs többé Levallois-ban. Mouche mester itthagya Francziaországot. Holnapután lesz egy hete, hogy ügyfelei pénzével, egész csinos kis összeggel, kerekét oldott. Irodáját zárva találtam. Egyik szomszédasszonyától tudom a dolgot, a ki szapora szitkok között és átkozódva mesélte el. A jegyző egyébként nem egyedül szállt fel a 7 óra 55 perczkor induló vonatra; magával vitte egy Levallois-i fodrász leányát is. Erről a rendőrségen is meggyőződtem. Valóban, Mouche mester nem szökhetett volna alkalmasabb időben. Ha csak egy hetet vár még, a társadalom képviselőjében mint bűnöst hurcolhatta volna önt, Bonnard úr, a bírák elé. Most már mit sem kell tőle tartanunk. Mouche mester egészségére! — kiáltott fel bort öntve a poharakba.

Soká szeretnék élni, hogy hosszú ideig emlékezhes-

sem e szép délelőttre. Ott ültünk négyen a nagy fehér ebédlőben, a fényezett tölgyfa-asztal körül. Pál úr vidámsága zajos, sőt kissé nyers volt és hosszú kortyokban itta a bort a derék ember! De Gabry-né és Jeanne reám mosolyogtak oly mosolylyal, mely kárpótolt a viszontagságokért.

Hazaérve lakásomba, Teréz, a ki érthetetlennek találta új életmódomat, a leghevesebb szemrehányásokkal fogadott. Azt hajtogatta, hogy ura megbolondult.

— Úgy van, Teréz, vén bolond vagyok és maga is az. Ez bizonyos. Az Isten áldjon meg bennünket, Teréz, és adjon új erőt, mert új kötelességeink vannak. De hadd heverjek le erre a divánra, mert már alig állok a lábamon.

186— január 15-én.

— Jónapot, — mondá Jeanne, kinyitva ajtónkat, míg Teréz, a kinek elébe került, a folyosó homályában dörögött.

— Kérem, kisasszony, nevezzen ünnepélyesen czimemen és így mondja: „Jónapot, gyámom“.

— Tehát már megtörtént? Mily boldogság! — mondá Jeanne és tapsolt.

— Igenis, megtörtént, kisasszony, még pedig az előjáróság termében, a békebíró előtt és ön mától fogva az én fenhatóságom alatt áll... Nevet? Látom a szeméből: valami bolondos ötlet jár a fejében. Megint valami csalafintaság!

— Oh, nem... gyámom. Az ön fehér fürtjeit néztem. Úgy gyűrűznek kalapja szélén, mint a futóka valami erkély párkányán. Nagyon szép és nekem igen tetszik.

— Ühön le, gyámleányom, és ha meg tudja állani, ne mondjon több esztelenséget. Komoly közleni valóim vannak. Hallgasson meg: gondolom, nem ragaszkodik föltétlenül hozzá, hogy visszatérjen Préfère kisasszonyhoz... Úgy-e, nem? Mit szólna, ha itt tartanám, hogy maradjon nálam, a míg nevelése be nincs végezve, mindaddig, a míg... tudom is én, hogy meddig. Örökre, a hogy' mondani szokás.

— Oh, uram! — kiáltott fel Jeanne, pirosan az örömtől.

Én folytattam:

— Van itt hátul egy kis szoba, melyet gazdaasszonyom rendbehozott az ön számára. Régi könyvek helyett ön fog benne tanyázni, mint a hogy' nappal következik az éjszakára. Menjen és nézze meg Terézzel, hogy lakható-e a szoba? De Gabry-néval megegyeztünk, hogy ma éjjel már itt alszik.

Futott a szoba felé; megállítottam.

— Jeanne, még valamit. Ön mindedig kedvező megítélést keltett gazdaasszonyomban, a ki pedig, mint minden vén teremtés, meglehetősen mogorva természetű. Bánják vele kíméllettel. Magam is szem előtt tartom, hogy kíméljem és tűröm különczkodéseit. Szinte azt mondanám, Jeanne, hogy tisztelje. És a mikor így beszélek, nem feledem, hogy Teréz cselédem és önnek is cselédje: ő maga sem fogja ezt feledni. De tisztelnie kell benne élemedett korát és nagy szívét. Egyszerű teremtés, a ki sokáig kitartott a jóban; kissé belé is keményedett. Tűrje el ez egyenes lélek merevségét. Ha tud neki parancsolni, ő fog tudni engedelmeskedni. És most menjen, leányom; rendezze el szobáját úgy, a hogy' munkájára és nyugvására a legjobbnak látja.

Miután Jeanne-t ezekkel a tanácsokkal elindítottam a jó háziasszonykodás útján, egy szemle olvasásába fogtam, melyet, bár fiatal emberek szerkesztik, kitűnőnek kell elismernem. A hang kemény, de a lélek csupa tűz. A cikk, melyet olvastam, szabatosságra és határozottságra túltesz mindenben, a mit az én fiatal koromban írtunk. Szerzője, Meyer Pál úr, éles körömmel tépáz meg minden hibát.

Mi nem voltunk ily kérlelhetetlenül igazságosak. Elnézésünk messzire terjedt. Annyira, hogy ugyanegy dicsérettel mértünk tudósnak és tudatlannak. Holott tudni kell gáncsolni is, ez elengedhetetlen kötelesség. Eszembe jut a kis Raymond, (mindig csak így hívtuk). Nem tudott semmit; nagyon korlátolt elméjű volt, de igen szerette az anyját. Óvakodtunk tőle, hogy egy ily jó fiúnak fölfedjük tudatlan és ostoba voltát és a kis Raymond engedékenységgünk folytán elérte, hogy megválasztották az Institut tagjának. Anyja már nem élt, de csak úgy hullott reá a

kitüntetés. Óriási befolyásra tett szert, nagy ártalmára kartársainak és a tudománynak. Hanem ime, itt jön Luxembourg-kerti fiatal barátom.

— Jó estét, Gélis. Arcza csak úgy sugárzik az örömtől. Mi történt, kedves fiam?

Az történt, hogy nagyon megfelelően védelmezte tételét és dicséretes jó eredménnyel állta meg a vizsgálatot. Ezt jött megmondani és hozzáteszi, hogy munkáim, melyek a vizsga folyamán mellékesen szóba kerültek, a tanárok részéről feltétlen dicséretben részesültek.

— Nagyon helyes, — feleltem, — és boldog vagyok, Gélis, hogy az én öreg jóhírem egybefonódik az ön ifjú dicsőségével. Tudja, hogy nagyon érdeklődtem témája iránt; de mindenféle házi dolgaim elfeledtették velem, hogy ma van a vizsga napja.

Jeanne kisasszony épp jókor toppant be, hogy e dolgokról felvilágosítást adjon. A szeleburdi, mint friss fuvallat csapott be a könyvek városába és azt kiáltotta, hogy szobája valóságos kis csoda. Gélis urat meglátva, a szeme fehérjéig elpirúlt. De hát senkisémmé kerülheti ki sorsát.

Megfigyeltem, hogy ezúttal mindketten félénken viselkedtek és nem beszélgettek egymással.

No szépen vagyunk, Bonnard Sylvester, a míg gyámleányodat figyeled, megfélemlened rőla, hogy gyámja vagy. Pedig ma reggel óta az vagy és ez az új állás már is kényes kötelességeket ró reád. Ezt a fiatal embert, Bonnard, valami ügyes módon el kell távolítanod, ezt kell tenned... Eh! tudom is én, hogy mit kell tennem!...

Gélis úr jegyzeteket csinál a *la Ginevera delle clare donne* birtokomban levő egyetlen kéziratos példányából. Én találomra kihúzok egy könyvet a legközelebb eső sorból; felnyitom és tisztelettel lépek be Sophokles egy drámájának a közepébe. Öregségemre új szerelem támad bennem az ó-kor emlékei iránt és Görögország meg Itália költőinek ezentúl kezem ügyében lesz a helyük a könyvek városában. Azt az olvadákony és ragyogó kart olvasom, melynek lágy dallama egy erőszakos cselekvény közepett hangzik fel, a thébai öregek karát: *l'Épos*

ἀνίκατε. . . Győzhetetlen Eros, ki behatolsz a gazdagok házaiba, ott pihensz az ifjú leány gyöngéd orcáján, ki átkelsz a tengereken és meglátogatod a falusi hajlékot: senki halandó nem futhat előled, sem bármelyik kevés napig élő ember és a kit megszállsz, nem bír magával. “ És a hogy’ újra olvastam e gyönyörű dalt, feltűnt előttem Antigone alakja változhatatlan tisztaságában. Mily képek, istenek és istennők, a kik ott lebegtetek a legtisztább ég alatt! A vak aggastyán, a koldus király, a ki Antigonea támaszkodva, hosszú ideig bolyongott ide s tova, immár szent sírjában nyugszik és leánya, a legszebb alakok egyike, a ki emberi lélekben megfogamzott, ellenszegül a zsarnoknak és kegyeletesen ellhantolja fivérét. Szereti a zsarnok fiát és ez is szereti őt. És míg a vesztőhely felé halad, hova jámborsága juttatta, az öregek éneklik:

„Győzhetetlen Eros, ki behatolsz a gazdagok házaiba, pihensz az ifjú leány gyöngéd orcáján. . .“

Nem vagyok önző. Józan vagyok; nevelnem kell e gyermeket, még nagyon is fiatal, semhogy férjhez adjam. Nem! nem vagyok önző, de néhány évig még nálam kell tartanom, egyedül nálam. Nem várhatná be halálomat? Légy nyugodt, Antigone; a vén Oedipus kellő időben rá fog találni sírjának szent helyére.

Egyelőre Antigone gazdaasszonyunknak segít burgonyát hámozni. Azt mondja, hogy ez foglalkozásába vág, mert szinte szobrászat.

Május.

Ki ismerne reá a könyvek városára? Virág nyílik minden bútordarabon. Jeanne-nak igaza van: e rózsák nagyon szépek a kék fayence-vázában. Mindennap elkíséri Terézt a vásárra és virágokat hoz haza. A virágok valóban bájos teremtések. Mégis csak meg kellene valósítanom régi szándékomat, hogy hazájukban tanulmányozzam őket, a mezőn és azzal a szigorú módszerességgel, a melyre képes vagyok.

Mit is keresek itt? Miért tegyem tönkre végleg szememet régi pergamentekkel, melyek már mi érdemest se tudnak mondani nekem? Valaha lelkes hevülettel betűz-

tem e régi szövegeket. És mit reméltem, hogy megtalállok bennök? Valamely kegyes alapítvány évszámát, valami festő vagy mázoló barát nevét, egy czipónak, ökörnek vagy szántóföldnek az árát, valamely közigazgatási vagy bírói rendelkezést, ezt és még más valamit, valami rejtelmest, határozatlant és fenségest, a mi tüzelte lelkesedésemet. De hatvan évig kerestem ezt a valamit, a nélkül, hogy reátaláltam volna. És azok is, a kik különbek voltak, mint én, a mesterek, a nagyok, a Faurel-ek, a Thierry-k, a kik oly sok dologra derítettek világot, meghaltak, nem kevésbé a nélkül, hogy megtalálták volna azt a valamit, a minek nincs se teste, se neve, de a mely nélkül mégis semmi szellemi munkára nem akadna ember a földön. Most, a mikor már csak azt keresem, a mit a józan okosság szerint meg lehet találni, nem találok többé semmit és valószínű, hogy sohasem fogom befejezni a Saint-Germain-des-Prés-i apátok történetét.

— Találja ki, gyámom, mi van a zsebkendőmben?

— Bizonyosan virág, Jeanne.

— Óh! nem. Nem virág. Nézze csak.

Nézek és egy kis szürke fejet látok előbukkanni a zsebkendőből. Egy kis szürke macskának a feje. A zsebkendő szétnyílik: az állat leugrik a szőnyegre, megrázkódik, hegyezi az egyik fülét, azután a másikat és vigyázatosan szemügyre veszi a helyet és a személyeket.

Kosarával a karján, zihálva lép be Teréz. A titokban való neheztelés nem tartozik hibái közé; élénk rosszalását fejezi ki a kisasszonynak, hogy egy ismeretlen macskát hoz a házba. Jeanne, hogy igazolja magát, elbeszéli az esetet. Egy gyógyszerész boltja előtt haladt el Terézzel, mikor látja, hogy az inas az utczára rúg egy kis macskát. A macska meglepetve és szorongva azon töpreng, hogy ott maradjon-e az utczán, noha a járókelők ide-oda lökdösik és megijesztik, vagy visszatérjen a boltba, kiteve magát a veszedelemnek, hogy megint érintkezésbe jut a czipótalppal. Jeanne belátja, hogy helyzete nagyon fogas és érti, ha tétovázik. A macska egészen bambának látszik; Jeanne azt hiszi, hogy a határozatlanság teszi ily ostobává. Karjaira veszi és mert az állat nem találta helyét se künn, se benn, beleegyezik,

hogy itt maradjon a levegőben. Mialatt czirogatásokkal igyekszik egészen megnyugtatni, — Jeanne így szól a gyógyszerész-inashoz:

— Ha magának nem tetszik ez az állat, azért még nem kell ütni. Adja nekem.

— Vigye el, — feleli a tacskó.

— Ime! . . . — teszi hozzá Jeanne végső záradék gyanánt.

És száját összecsucsorítva, valami fuvolázó hangon mindenféle jókat ígér a ciczának.

— Ugyancsak sovány, — mondom, szemügyre véve a szárnalmas állatot; — sőt, mi több, csunya.

Jeanne nem találja csunyanak, de beismeri, hogy még butábbnak látszik, mint valaha; véleménye szerint ezúttal nem a határozatlanság, hanem a meglepetés miatt van ábrázatának ilyen hátrányos kifejezése. Úgy hiszi, ha helyébe képzelnők magunkat, belátnók, hogy mit sem érthet a kalandból. Nevetünk a szegény állaton, mely megmarad komikus komolyságában. Jeanne fel akarja venni, de a macska az asztal alá rejtőzik és még egy tejjel telt csésze-alj láttára sem búvik elő.

Arrább megyünk; a csésze-alja már üres is.

— Jeanne, — mondom, — az ön védencze szomorú ficzkónak látszik; alattomos természetű; kívánom, ne kövessen el a könyvek városában oly gonosztetteket, melyek miatt kénytelenítve lennénk, hogy visszaküldjük a gyógyszerertárba. Addig is, nevet kell neki adni. Ajánlom, nevezzük Tejlaki Czirmos lovagnak; de ez talán kissé hosszú. Pilula, Pastilla, vagy Riczinus rövidebb és e mellett emlékeztet előző pályájára is. Mit gondol?

— Pilula megjárna, — feleli Jeanne, — de szép dolog-e, hogy nevével szüntelenül emlékeztessük a szenvedésekre, melyekből kimentettük? Ez annyi volna, mintha megfizettetnénk vele vendégszeretetünket. Legyünk kegyesebbek és adjunk neki valami csinos nevet, abban a reményben, hogy ki fogja érdemelni. Nézze csak, hogy' pislogat felénk: látja, hogy vele foglalkoznak. Már nem is látszik oly butának, a mióta nem oly szerencsétlen. A szerencsétlenség elbutít, én tudom.

— No hát, Jeanne, ha nincs ellene kifogása, védenc-

czét Hannibálnak fogjuk nevezni. Persze nem tudja, hogy miért mondom éppen ezt a nevet. De azt az angora-macs-kát, mely elődje volt a könyvek városában és a melynek el szoktam mondani titkaimat, mert bölcs és hallgatag teremtés volt, Hamilcarnak hívták. Természetes, hogy ez a név legyen az apja a másíknak, és hogy Hamilcarra Hannibál következék.

Megegyeztünk benne.

— Hannibal! — kiáltott Jeanne, — jer ide.

Hannibal megijedve nevének idegenszerű zengésé-től, egy könyvszekrény alá bújt és oly kis helyen húzta meg magát, hogy egy patkánynak is szűk lett volna.

No, ez ugyan méltón viseli a nagy nevet.

E napon nagy munkakedvben voltam és épp bemár-tottam tollamat a tintatartóba, mikor hallom, hogy csön-getnek. Ha valaha dologtalan emberek olvasni találnák e lapokat, melyeket egy képzelőtehetség nélkül szűkül-ködő öreg ember firkált össze, ugyancsak nevezhetnének a sok csöngetésen, mely elbeszélésem folyamán minden pillanatban felhangzik, a nélkül, hogy egyszer is új sze-replő lépne be utána vagy valamely váratlan jelenet kö-vetkeznék reá. A színpadon vajmi másként történik. Scribe úr sohasem nyit ajtót, csak ha jó oka van reá, úgy hogy az egész közönség örül neki. Ez művészet. Én inkább felakasztottam volna magamat, semhogy csak egyetlen vaudeville-t is írjak, nem mintha lenézném a vídamságot, de mert semmi mulatságost nem tudnék köl-teni. Költeni! Ehhez elengedhetetlen a titkos adomány érzése. És ez reám nézve ugyancsak gyászos valami volna. Képzeljék el, hogy a Saint-Germain-des-Prés-i apátság történetéről szóló művemben csak egyetlen köl-tött kis barátot is szerepeltetnék. Mit szólnának a fiatal tudósok? Mily botrány verné fel az iskolát! A mi az In-stitut-t illeti, ott nem szólnának semmit és nem is gon-dolnának felőle semmit. Kartársaim, ha írnak is még egy keveset, olvasni már egyáltalában nem olvasnak. Parny véleményén vagyok, a ki azt mondta:

Békés közönyösség
A legbölcsebb erény.

A lehető legkevesebbel törődni, hogy a lehető legkellemesebben élhessenek, ez az, a mire e tudtukon kívüli buddhisták törekszenek. Ha van bölcsesség, mely okosabb ennél, azt haladéktalanul kész vagyok kihirdetni a világnak. És mindez azért, mert Gélis úr csöngetett.

E fiatal ember modora merőben megváltozott. Most épp oly komoly, mint a milyen könnyűvérű volt azelőtt és épp oly hallgatag, mint a milyen fecsegő volt. Jeanne követi e példát. A visszafojtott szenvedély stádiumában vagyunk. Mert ha öreg vagyok is, nem csalódom: e két gyermek mélyen és kitartóan szereti egymást. Jeanne most kerüli; szobájába rejtőzik, ha Gélis úr a könyvtárba lép. De azért magányában ugyancsak megtalálja. Minden este, ha egyedül van, ő hozzá szól a zenében, a hogy' élénk és vibráló kifejezéssel játszik a zongorán, a mi új lelkének új kifejezése.

Nos igen! miért ne mondjam meg? Miért ne valljam be gyöngeségemet? Kevésbé érdemel-e kárhözta-
tást önzésem, ha magam előtt is titkolom? Kimondom tehát: Úgy van, mást vártam; úgy van, arra számítottam, hogy egyedül magamnak fogom tartani, gyermekem gyanánt, mint kis unokaleányomat, nem örökre, nem is sokára, de még néhány esztendőre. Öreg vagyok. Nem várhatna még egy kicsit? És, ki tudja? A köszvény meg a csúz gondoskodott volna, hogy ne éljek vissza túlságosan türelmével. Ez volt a vágyam, ez volt reményem. Nélküle és e fiatal szeleburdi nélkül számítottam. De ha téves volt is a számítás, a csalódás azért nem kevésbé kegyetlen. És azután úgy látom, hogy nagyon is hamar ítéled el magadat, Bonnard Szilveszter barátom. Ha még néhány évig magadnál akartad tartani ez ifjú leányt, az épp annyira történt az ő érdekében, mint a magadéban. Neki még sokat kell tanulnia és te nem vagy megvetni való tanító. Mikor az a Mouche nevű notárius, a ki azóta oly kapóra vallott színt a gazemberséggel, látogatásával megtisztelt, te lelked egész hevével fejtetted ki előtte nevelési rendszeredet. Csak úgy buzgott benned a vágy, hogy alkalmazhasd e rendszert. Jeanne hálátlan teremtés, Gélis pedig gonosz csábító.

Végre is azonban, ha csak nem akarom kitiltani, a

mi vajmi izléstelen és silány cselekedet volna, illő, hogy fogadjam már; elég régóta vár kis szalonomban, szemben a sèvres-i vázákkal, melyekkel Lajos Fülöp király volt kegyes engem megajándékozni. Róbert Leopold *Aratói* és *Halászhai* ékesítik e porcellánedényeket, melyeket Gélis és Jeanne egyértelemmel retteneteseznek találnak.

— Bocsásson meg, kedves fiam, hogy nem fogadtam mindjárt. Munkálkodtam.

Igazat mondtam: az elmélkedés munka, de Gélis nem ezt érti; azt hiszi, hogy régészetről van szó és annak a kívánságnak ad kifejezést, hogy mihamar elkészüljek a Saint-Germain-des-Prés-i apátok történetével. Csak érdeklődésének e kinyilvánítása után kérdi, hogy' van Alexandre kisasszony. — Nagyon jól, — felelem száraz hangon, melyből kiértzett gyámi mivoltom erkölcsi tekintélye.

Pillanatnyi hallgatás után az iskoláról, az újabb közleményekről, a történelmi tudományok haladásáról kezdtünk beszélgetni. Általánosságokat feszegettünk. Az általánosságok sokat segítenek. Megpróbáltam, hogy Gélisben egy kis tiszteletet ébreszsek a történetírók ama nemzedéke iránt, melyhez magam is tartozom. Így szóltam hozzá:

— A történetírás, mely azelőtt művészet volt és a képzelet minden játékát megtűrte, korunkban tudománnyá fejlődött, mely szigorú módszerrel dolgozik.

Gélis engedelmet kért, hogy más véleményen lehessen. Nem hiszi, mondja, hogy a történetírás tudomány vagy hogy valaha is azzá lesz.

— Először is, — folytatja beszédét, — mi a történetírás? Múlt események írásban való előadása. Csakhogy mi az esemény? Talán valamely akármicsoda tény? Óh: nem, — mondja ön, — az esemény a fontos tény. Ámde hogy' ítéli meg a történetíró, vajon valamely tény fontos-e vagy nem? Önkényesen, izlése és szeszélye szerint, eszményének megfelelően vagyis művész módjára! Mert hiszen a tények nem oszolnak saját természetüknél fogva történelmi és nem-történelmi tényekre. De meg egyébként is, minden tény vajmi összetett dolog. Vajon a történetíró ebben az összetettségben fogja felmutatni a

tényeket? Nem, ez lehetetlen volna. Előadásában a velők összetartozó sajátságok legtöbbjét mellőzni fogja, tehát csonkán, megnyesve és másként fognak mutatkozni, mint a milyenek valójában voltak. A mi pedig a tények kapcsolatát illeti, arról ne is beszéljünk. Ha — a mint föltehető — valamely történelmi tény egy vagy több nem-történelmi, következőleg nem-ismert ténynek a következménye, mi módon — kérdem — jelölhetné meg a történetíró e tények egymáshoz való viszonyát? És e mellett még mindig fölteszem, Bonnard úr, hogy a történetíró biztos tanuságokra támaszkodik, holott a valóságban érzései irányítják, hogy melyik tanunak higgyen és melyiknek ne. A történelem nem tudomány, hanem művészet és a döntő rang a képzelmet illeti benne.

Gélis úr e pillanatban bizonyos fiatal bolondot juttat eszembe, a kit egy bizonyos napon a Luxembourg-kertben, Navarrai Margit szobra alatt össze-vissza hallottam fecsegni. És ime, beszélgetésünk egy fordulatanál egyszerre csak szemtől-szembe találjuk magunkat Scott Walter-rel, a kiben az én elbizakodott ifjú barátom valami rocco- és troubadour-szerúséget talál, olyan ingóra-díszre emlékeztető figurát. Ezek a saját szavai.

— De hiszen, — mondom, fölmelegedve a gyönyörűséges Lucy és a parki szép leány apjának védelmében, — az egész múlt föléled csodálatraméltó regényeiben; csupa történelem, igazi epepea!

— Zsibárús holmi, — feleli Gélis.

És hinnék-e, ez az esztelen gyermek azt bizonyítja, hogy bármily tudós legyen is valaki, nem alkothat magának szabatos fogalmat, miként éltek az emberek ötszáz vagy ezer év előtt, mert azt is csak nagy bajjal és csak hozzávetőleg tudjuk elképzelni, milyenek voltak tíz vagy tizenöt évvel ezelőtt. Az ő szemében a történelmi költemény, a történelmi regény, a történelmi festészet egyaránt rémesen hamis dolgok.

— Minden művészetben — teszi hozzá — a művész csak saját lelkét rajzolja; műve, bármily jelmezbe bujtassa is, szellemére nézve mindig egyivású vele. Mit csodálunk a *Divina Commedia*-ban, ha nem Dante nagy lelkét? És mi más rendkívülit ábrázolnak Michel Angelo

márványszobrai, mint magát Michel Angelót? A művész a maga életét önti alkotásaiba, mert különben csak fából való figurákat farag és bábukat öltöztet.

Mennyi paradoxon és mily sok tiszteletlenség! De én nem rosszalom a merészséget a fiatal emberekben. Gélis feláll és megint leül; tudom jól, hogy mi foglalkoztatja és mit vár. Ime, most már arról beszél, hogy évi keresete ezeröttszáz franc, de e mellett kétezer franc évjáradéka is van, a mit úgy örökölt. Nem értem félre vallomásait. Tudom, azért terjeszti elém e kis számadást, hogy tudjam, ő már megállapodott, rendezett viszonyok között élő, biztos és elégséges jövedelmű ember, szóval: méltán gondolhat a nősülésre. Qu. e. d. — a hogy' a mértanban mondják.

Vagy húszszor is felállt már és leült megint. Végre feláll huszonegyedszer is, és, minthogy nem láthatta Jeanne-t, kétségbeesve távozik.

Alig hogy elment, azzal az ürügygyel, hogy Hannibalt keresi, belép Jeanne. Mélyen le van sújtva és a szenvedés hangján hívja védenczét, hogy tejet adjon neki. Nézd e szomorú arcot, Bonnard! Zsarnok, nézd művedet. Szétválasztva tartottad őket, de arczuk egyforma képet mutat és egyező kifejezésükből megláthatod, hogy gondolatban ellenedre is találkoztak. Légy boldog, Cassandra! Örvendezz, Bartolo! Ez a szép gyámi állapot! Nos, nézd, a hogy' ott térdel a szőnyegen és két keze közé fogja Hannibal fejét.

Jó, jó! Czírógasd csak azt a buta állatot! Szánakozzál rajta! Sirasd meg! Tudjuk, kis alattomos, hogy hova szállnak sóhajaid és mi az, a mi panaszkodásra indít.

Hosszan elnézem e képet, azután egy tekintetet vetve könyvtáramra:

— Jeanne, — mondom, — únom már e könyveket; eladjuk valamennyit.

Szeptember 20-án.

Megtörtént: jegyesek. Gélis, a ki, épp úgy, mint Jeanne, árva gyermek, a leánykéréssel egyik tanárát bízta meg, a ki kollégám és a ki egyaránt nagy tiszteletben áll úgy tudománya, mint jelleme miatt. Csakhogy,

magasságos egek! micsoda egy szerelmi postás! Igazi medve, nem a pyrenaeusi hegyekből való, de könyvtári medve és ez a fajta sokkal vadabb, mint az előbbi.

— Gélis helyesen vagy helytelenül (szerintem helytelenül) nem törődik a hozománnyal; elveszi gyámleányát egy szál ingben is. Mondjon igen-t és az ügy rendben van. Siessen, szeretnék mutatni önnek néhány lotharingiai érmet, melyek eléggé érdekesek és a milyeneket ön még, biztos vagyok benne, nem látott.

Szóról-szóra így beszélt. Azt feleltem, hogy majd megkérdezem Jeanne-t és nem kis öröömre szolgált kijelenthetnem, hogy gyámleányomnak van hozománya.

E hozomány, ime itt van. Könyvtárom az. Henri és Jeanne a legtávolabbról sem gyanítják, és tény, hogy általában gazdagabbnak tartanak, mint a milyen valóban vagyok. Olyan arczom van, mint valami vén zsugorinak. Bizonyára ugyancsak hazug arcz ez, de nagy tekintélyemre szolgált. Semmiféle embert sem tisztelnek annyira, mint egy gazdag fősvényt.

Megkérdeztem Jeanne-t, de kellett-e szólnia, hogy halljam válaszát? Megtörtént: jegyesek.

Sem jellememmel, sem külsőmmel nem fér össze a kémkedés e két fiatal lény után, hogy azután följegyezzem szavaikat és mozdulataikat. *Noli me tangere*. Ez a szép szerelmek jeligéje. Tudom kötelességemet: az, hogy tiszteljem ez örökösömre bízott ártatlan lélek titkát. Csak szeressék egymást e gyermekek! A vén gyám, kinek fenhatósága szelid és rövid ideig tartó volt, hosszú ömlengéseikből, ártatlan oktalanságaikból mit sem juttat e füzetbe.

Egyébiránt, nem állok tétlenül és ha nekik megvan a maguk dolga, nekem is megvan az enyém. Az árverésre magam készítem el könyvtárom jegyzékét. Ez a munka szórakoztat, de egyszersmind el is szomorít. Kissé talán kelleténél tovább is húzom és hosszasan lapozgatok e könyvekben, melyeket gondolatom, kezem, szemem már jobban megszokott, semmint szükséges és célszerű volna. Búcsúzom tőlük és az emberi természetel kezdettől fogva együtt jár, hogy hosszúra nyújtja a búcsúzást.

Megtehetem-e, hogy félredobjam ezt a vastag kötetet, melynek harmincz év óta annyi hasznát vettem és nem tartozom-e neki oly kímélettel, mint egy kiérdemesült cselédnek? És e másikat, melynek bölcs tanításából erőt merítettem, nem kell-e, mint mesteremet, még egyszer, utoljára köszöntenem? Valahányszor azonban oly kötet akad kezembe, mely megtévesztett, hamis adataival, hézagaival, és a régiségbűvár egyéb elemi csapásaival kétségbeejtett: — Menj! — mondom keserű örömmel, — menj! csaló, áruló, hamis tanu, menekülj előlem, *vade retro*, kívánom, hogy méltatlanul aranyos kötésed, bitorolt tekintélyed és szép maroquin-öltönyöd valamely könyvgyűjtő tőzsde-ügynök üveges szekrényébe juttasson; azt nem fogod elcsábítani, mint a hogy' elcsábítottál engem, mert soha sem fog olvasni.

Azokat a könyveket, melyeket emlékebe kaptam, külön tettem, mert ezeket meg akartam tartani. Mikor beállítottam közéjük az *Arany legenda* kéziratát is, majdnem megcsókoltam, Trepof-né emléke miatt, a ki a sors nagy kedvezése és gazdagsága ellenére is hálás maradt és a ki, hogy lekötelezette nekem mutassa magát, jövevényemmé lett. Volt tehát tartalékom. És akkor ismertem meg a bünt. A kísértés éjszakánként környékezett meg; hajnalra legyőzhetetlenné vált. Ekkor, mialatt még mindenki aludt a házban, fölkeltem és lopva kiosontam szobámból.

Hatalmai a sötétségnek, árnyalakjai az éjszakának, a kik nálam késlekedtetek a kakaskukorékolás után is, ha láttatok ilyenkor, a mint lábújjhegyen besurrantam a könyvek városába, ti bizonyára nem kiáltottatok fel, mint Trepofné tette Nápolyban: „Jó kerek háta van az öregnek!”

Beléptem; Hannibal, farkát egyenesre merevítve, dorombolva dörgölődött lábamhoz. Főlragadtam a polczról egy kötetet, valamely tiszteletreméltó goth kéziratot, vagy a renaissance egyik nemes költőjét, a drágakövet, a kincset, mely miatt egész éjjel nem húnytam le szememet, magammal vittem és legaljára dugtam a félretett könyvek szekrényének, mely már a szétfeszülésig tele volt. Rettenetes kimondani is: megloptam Jeanne hozó-

mányát. És mikor a bűn már végre volt hajtva, buzgón nekiálltam a lajstromozásnak, míg csak be nem jött Jeanne, hogy az öltözékek vagy a kelengye valami részletéről kérdezősködjék. Sohasem értettem meg jól, hogy miről van szó, mert nem ismerem a szabóság és a fehérnemű-varrás mai szótárát. Ah! ha valamely csoda folytán egy XIV. századbéli menyasszony beszélne velem alsóruháiról, ezt igen! őt megérteném. Jeanne azonban nem az én időmből való, miért is de Gabry-néhoz utasítom, a ki e pillanatban anyja helyét pótolja.

Az éj leszáll, az éj leszállt! Az ablakba könyökölve nézünk a fénylő pontokkal teleszórt rengeteg homályba. Jeanne, a rácsra támaszkodva, homlokát tenyerén nyugtatja és szomorúnak látszik. Figyelve nézem és így szólok magamban: „Minden változásnak, még a legóhajtottabbnak is megvan a búsongása, mert a mit elhagyunk, énünk egy része; meg kell halnunk egy élet részére, hogy beléphessünk egy új életbe.

Mintha gondolatomra felelne, a fiatal leány megszólal:

— Gyámom, nagyon boldog vagyok és mégis sírni szeretnék.

UTOLSÓ LAP.

1869 augusztus 21-én.

Nyolczvanhetedik oldal... Még vagy húsz sor és bevégeztem művemet a rovarokról és a növényekről. Nyolczvanhetedik és utolsó oldal... „*Láttuk tehát: a rovarok látogatása nagyfontosságú a növényekre; ők szállítják a bibére a porzók himporát. Úgy látszik, mintha a virág felkészülve és magát felékesítve várná e nászi látogatást. Azt hiszem, beigazoltam, hogy a virág méztartója cukros folyadékot választ ki, mely magához vonja a rovar és ezt önkénytelen is a közvetlen vagy keresztezett megtermékenyítés véghezvitelére kényszeríti. Az utóbbi mód a gyakoribb. Kimutattam, hogy a növények színe és illata a rovarok odavonzására szolgál és belső szerkezetük úgy nyit utat e látogatóknak, hogy mikor a virág kelyhébe hatolnak, lerakják a termőre a him-*

port, a mit magukkal hoztak. Nagyrabecsült mesterem: Sprengel, a pelyhek ötletéből, melyek az erdei geranium szirmát kibélelik, azt mondta: „A természet bölcs alkotója egy szörszálat sem teremtett hiába“. A magam részéről hozzáteszem: Ha a mező lilioma, melyről az *Evan-gelium* beszél, gazdagabb ruházatú, mint Salamon király, biborköpenye nászi köpeny és gazdag díszje állandó fenmaradásának szükséglete.*

Brolles, 1869 augusztus 21-én.

Brolles! Házam a legvégén van a falunak, az erdőbe vezető út mentén. Palacséréppel fedett épület, melynek tetőzete úgy fénylik a napfényben, mint a galamb begye. A szélkakas, mely a tető csúcsán forog, nagyobb tekintélyemre szolgál a környéken, mint valamennyi történeti és nyelvészeti munkám együttvéve. Nincs tascsó, a ki ne ismerné Bonnard úr szélkakasát. Rozsdás jószág és élesen csikorog a szélben. Néha egyáltalában fölmondja a szolgálatot, épp úgy, mint Teréz, a ki dörögve türi, hogy egy fiatal parasztasszony segítsen neki. A ház nem nagy, de kényelmesen férek benne. Szobámnak két ablaka van és a reggeli nap odasüt. Fejem fölött van a gyermekek szobája, Jeanne és Henri évente kétszer szállnak meg benne látogatóba.

A kis Sylvesternek is ott állott a bölcsője. Csinos kis gyermek volt, de nagyon halovány. Ha a fűben játszott, anyja nyugtalan tekintettel követte és minden pillanatban félbeszakította kézimunkáját, hogy az ölébe vegye. A szegény kicsi sohasem akart elaludni. Azt mondta, hogy ha alszik, nagyon, nagyon messze megy, hol nagyon sötét van és a hol olyan dolgokat lát, a mik-től fél és a miket nem akar látni.

Ilyenkor anyja engem szólított és én odaültem bölcsője mellé: kis száraz és meleg kezébe fogta egy uj-jamat és így szólt hozzám:

* Bonnard Sylvester úr nem tudta, hogy ugyanakkor, mint ő, igen híres természetbúvárok is foglalkoztak a rovarok és növények egymáshoz való viszonyának tanulmányozásával. Nem ismerte Darwin munkáit, sem dr. Müller Herman és Sir John Lübböck megfigyeléseit. Ki kell emelnünk, hogy Bonnard Sylvester úr következtetései igen közel állanak azokhoz, melyeket e három tudós vont le. Kevésbé jelentős, de talán eléggé érdekes megjegyezni, hogy Sir John Lübböck, épp úgy mint Bonnard úr, eredetileg régiségbúvár volt, a ki csak később tért át a természettudományi kutatásra. (A kiadó jegyzete.)

— Keresztapa, mesélj valamit.

En azután meséltem neki mindenfélét és ő nagy komolyan hallgatta. Összes meséim érdekelték, de különösen egy volt, a mely kis lelkét ámulatba ragadta: *A kék madár* meséje. Mikor bevégeztem, azt mondta:

— Még! Még!

Újra kezdtem és kis sápadt, erezett bőré feje lehanyaglott a vánkosra.

Az orvos, valahányszor kérdeztük, azzal felelt:

— Semmi különös!

Csakugyan a kis Sylvesternek nem volt semmi különös baja. A múlt évben egy este az apja hívott:

— Jöjjön, — mondá, — a kicsi rosszúl van.

Odamentem a bölcsőhöz, mely mellett az anyja mozdulatlanúl állott, hozzátapadva lelke minden erejével.

A kis Sylvester lassan felém fordítja szemeit, melyek kidomborodnak a szemhéjak alól és nem akarnak többé visszasüppedni.

— Keresztapa, — mondja, — nem kell többé mesélni.

Nem, nem kellett többé mesélni.

Szegény Jeanne, szegény anya!

Nagyon is öreg vagyok, semhogy valami igen érzékeny lennék, de egy gyermek halála valóban fájdalmas rejtelem.

Ma az apa és az anya hat hétre ismét az aggastyán hajlékába tértek. Egymásbakarolva épp jönnek vissza az erdőből. Jeanne fekete kendőbe van burkolva és Henri gyász-szalagot visel szalmakalapján; de mindketten ragyognak az ifjúságtól, és gyöngéden mosolyognak egymásra, mosolyognak a földnek, melyen járnak, a levegőnek, mely körül folyja őket, a fénynek, a mit egymás szemében csillogni látnak. Ablakomból zsebkendőmmel intek feléjük és mosolyognak öregségemnek.

Jeanne fölszalad a lépcsőn és füleembe súg néhány szót, a mit inkább kitalálok, semmint meghallok. És felelem neki:

— Isten áldjon meg, Jeanne, téged és férjedet, leg-távollabbi ivadékaidig. „*Et nunc dimittis servum tuum, Domine.*“

KLASSZIKUS REGÉNYTÁR

SZERKESZTTEK:

AMBRUS ZOLTÁN és DR. VONOVICH GÉZA

ALARCON: A HÖLGBÖLYÖK Fordította Fáy J. Endre
A NORMA FINALEJA Ford. Bányai S. József

BANG: REMÉNYVESZÍTETT NEMZETEK Ford. Bányai S. József

CERVANTES: DON QUIJOTE DE LA MANCHA Fordította
György Vándor 2 kötet.

DE COSTER: THYL ULENSPIEGEL Fordította Balogh Lajos
és Éber László.

DICKENS: HIS DORRIT Fordította Mihály Lajos 3 kötet

DICKENS: PETER WOODFORTH ZÖRÖK Fordította
Mihály Lajos

TARTALOM

DICKENS: TWIST OLIVER Fordította Gárdonyi Géza

Ludláb királyné Oldal 1

Bonnard Sylvester vétke 213

DOSTOJEVSZKI: SZERENY EMBEREK Fordította
Gárdonyi Géza

ID. BUNNARD: ANTONY TOSTON Ford. László Mihály 2 kötet

IFI. DUMAS: REZILLIS BOLGYI Fordította Szegő József
— CLEMENCE BOLGYI Fordította Csudrényi Péter
— CLEMENCE BOLGYI fordította Csudrényi Péter

FLAUBERT: SALAMARBO Fordította Szegő József

FRANCE: LUDLÁB KIRÁLYNÉ Ford. Bányai S. József — BONNARD
SYLVESTER VÉTKÉ, Ford. Szegő J.

GOGOLY: HOLY LELKEK Fordította Szegő József

GONCOURT: MAUPERIN, SEME Fordította Szegő József
FAUSTIN JULIA Fordította Bányai S. József

JACOBSEN: LYHNE MIELS — CHERNYI MARIA Fordította
Gárdonyi Géza

TRACKERAY: HUSÁG VÁSÁRA Ford. V. Gy. L. J. kötet

TOLSZTOJ: HÁBORÚ ÉS BÉKE Fordította Anna Bányai
Dorottya 3 kötet

TOLSZTOJ: KARENINA ANNA Fordította Ambrosiusz Dorottya
2 kötet

TOLSZTOJ: A KOZÁKOK Fordította Brakke Sándor

TURGENYEV: APÁK ÉS FIUK Fordította Anasztaszovics László
— PUSZT Fordította Szegő József

KLASSZIKUS REGÉNYTÁR

SZERKESZTIK:

AMBRUS ZOLTÁN ÉS DR. VOINOVICH GÉZA

ALARCON: A FÖLDGOLYÓ. Fordította Fáy J. Béla. —
A NORMA FINÁLÉJA. Ford. Széchy K.-né.

BANG: REMÉNYVESZTETT NEMZEDÉK. Ford. Ritoók Emma.

CERVANTES: DON QUIJOTE DE LA MANCHA. Fordította
Győry Vilmos. 2 kötet.

DE COSTER: THYL ULENSPIEGEL. Fordították Bálint Lajos
és Éber László.

DICKENS: KIS DORRIT. Fordította Mikes Lajos. 3 kötet.

DICKENS: NEHÉZ IDŐK. — KARÁCSONYI ÉNEK. Fordította
Mikes Lajos.

DICKENS: TWIST OLIVÉR. Fordította Gondol Dániel.

DOSZTOJEVSZKIJ: BŰN ÉS BŰNHŐDES. Ford. Szabó Endre.

DOSZTOJEVSZKIJ: FÉLKEGYELMŰ. Ford. Szabó E. 2 kötet.

DOSZTOJEVSZKIJ: SZEGÉNY EMBEREK. Fordította Tro-
csányi Zoltán.

ID. DUMAS: A HÁROM TESTŐR. Ford. Lándor Tivadar. 2 kötet.

IFJ. DUMAS: A KAMÉLIÁS HÖLGY. Fordította Csergő Hugó
— CLEMENCEAU-ÜGY. Fordította Radványi Paula.

FLAUBERT: SALAMMBO. Fordította Salgó Ernő.

FRANCE: LÚDLÁB KIRÁLYNÉ. Ford. Sándor T. — BONNARD
SYLVESTER VÉTKE. Ford. Salgó E.

GOGOLY: HOLT LELKEK. Fordította Szabó Endre.

GONCOURT: MAUPERIN RENÉE. Fordította Salgó Ernő.
FAUSTIN JULIA. Fordította Adorján A. és Mikes L.

JACOBSEN: LYHNE NIELS. — GRUBBE MARIA. Fordította
Ritoók Emma.

THACKERAY: HIUSÁG VÁSÁRA. Ford. G., Győry I. 2 kötet.

TOLSZTOJ: HÁBORU ÉS BÉKE. Fordította Ambrozovics
Dezső. 3 kötet.

TOLSZTOJ: KARENINA ANNA. Fordította Ambrozovics Dezső.
2 kötet.

TOLSZTOJ: A KOZÁKOK. Fordította Bonkáló Sándor.

TURGENYEV: APÁK ÉS FIUK. Fordította Ambrozovics Dezső,
— FÜST. Fordította Szabó Endre.

Valamennyi kötet lamenteles papíroson!

KLASSZIKUS REGÉNYTÁR

AMBRUS ZOLTÁN és DR. VOINOVICH GÉZA SZERKESZTIK:

ALARCON: A FÖLDGÖLYÖ. Fordította Fáy J. Béla. —
A NORMA FINÁLE. Ford. Széchy K. né.

BANG: REMÉNYVESZTETT NEMZETEK. Ford. Rillók Emma.
CERVANTES: DON QUIXOTE DE LA MANCHA. Fordította
Gyövy Vilmos. 2 kötet.

DE COSTER: THYL ULENSPIEGEL. Fordította Bártfai Lajos
és Éber László.

DICKENS: KIS DORRIT. Fordította Miksa Lajos. 3 kötet.

DICKENS: NEHÉZ IDŐK — KARÁCSONYI ÉNEK. Fordította
Miksa Lajos.

DICKENS: TWIST OLIVER. Fordította Gondol Dániel.

DOSZTOJEVSZKI: BÜN ÉS BÜNHÖDÉS. Ford. Szabó Endre.

DOSZTOJEVSZKI: FELKEGYELMŰ. Ford. Szabó E. 2 kötet.

DOSZTOJEVSZKI: SZEGÉNY EMBEREK. Fordította Tro-
csay Zoltán.

ID. DUMAS: A HÁROM TESTŐR. Ford. Lándor Tivadar. 2 kötet.

II. DUMAS: A KAMELIAS HÖDGY. Fordította Cséreg Hugó
— CLEMENCEAUÜGY. Fordította Radványi Pál.

FLAUBERT: SALAMBO. Fordította Székely Ernő.

FRANCE: LUDLÁB KIRÁLYNÉ. Ford. Sándor T. — BONNARD
SYLVESTER VÉTKÉ. Ford. Székely E.

GODOLY: HOLT LELEK. Fordította Szabó Endre.

GONCOURT: MAUPÉRIN RENÉ. Fordította Székely Ernő.
FAUSTIN JULIA. Fordította Adorján A. és Miksa E.

JACOBSEN: LYHNE NIELS. — GRUBBE MARIÁ. Fordította
Rillók Emma.

THACKERAY: HUSZÁG VÁSÁRA. Ford. G. Gyövy I. 2 kötet.

TOJSZTOJ: HÁBORÚ ÉS BÉKE. Fordította Ambrózy
Dorát. 3 kötet.

TOJSZTOJ: KARENINA ANNA. Fordította Ambrózy Dorát.
2 kötet.

TOJSZTOJ: A KOZÁKOK. Fordította Bonkáló Sándor.

TURGENYEV: APÁK ÉS FIÚK. Fordította Ambrózy Dorát.
— FÜST. Fordította Szabó Endre.

